M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

SELECTAE,

EX

RECENSIONE SCHÜTZII.

IN USUM STUDIOSAE JUVENTUTIS APUD
CAESAREAM UNIVERSITATEM
MOSQUENSEM.

Editio tertia.

MOSQUAE.
Typis Universitatis Mosquensis.
1838.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по напечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. Москва. Сентября 10го дня 1838 года.

Ценсоръ Михаилъ Каченовскій.

Съ изданія 1834 года.

PRAEFATIO PRIMAE EDITIONIS.

Quum studiosis litterarum Romanarum auctores classici aliaque humaniorum subsidia et adminicula deessent, ut huic librorum inopiae subveniret, Magnificus atque Excellentissimus Rector Universitatis Mosquensis, ex auctoritate Senatus Academici, imprimendorum quorundam auctorum tam veterum, quam recentiorum conventum instituit, qui in usum scholae litterarum Romanarum primum Ciceronis Orationes selectas, Sallustii opera et Horatii carmina edenda decrevit.

Hanc Orationum editionem praestantissimi iuvenes scholae humaniorum unà mecum curaverunt. Nonnullarum variantium mentionem fecerunt, quod receptam lectionem quam brevissime explicare posse viderentur. Animadversionum vero molem inutilem esse mihi persuasi, quum clavis Ciceronis Ernestiana difficilioribus locis interpretandis inservire posset, ac omnino ingenium iuvenile ab adnotationibus perpetuis et versionibus magis hebescere, quam acui atque exerceri, experientia sum edoctus. Ne quis autem seriem Orationum, huic editioni peculiarem, miretur, est ea tum ingenio, tum sensui boni pulchrique iuvenum accomodatior. Commoventur enim adolescentes plus copia et pulchritudine sermonis, quam brevitate et elegantia dicendi; ut aliquid ipsos iuvet, quam doceat, malunt. Quare interpretationem incipiendam a faciliori genere, nimirum demonstrativo, cui ut succederet ge-

nus deliberativum ac iudiciale, in animum induxi: Orationes, pro Marcello nec non post reditum in Senatu et ad Quirites habitas, de quarum auctoritate ab acutissimo Wolfio et Marklando disputatum erat, ob praestantiam in selectarum numerum referre non dubitavimus.

In tanta quoad auctores classicos librorum inopia, eiusmodi opusculum non modo in Universitate discentibus, verum etiam aliis litterarum Romanarum studiosis esse profuturum puto. Praeterea operae pretium se facturos sperabant editores, si per hunc libellum, ab ipsis elaboratum, studiorum socios atque comites ad auctores veteres excolendos incitarent. — Mosquae, mense Maio, MDCCCXXI.

I. Davidow,

Prof. et Ph. Dr.

ORATIO

PRO.

M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. Marcellus Pompejanarum partium in bello civili fuerat, neque tamen extrema persecutus erat, sed, victo ad Pharsalum Pormejo, Mitylenas se contulerat, ibique otiosus in litteris vixerat, sine ullo patriae desiderio. Huic ut veniam daret, et reditum in patriam permitteret Caesar, cum esset a fratre ejus et universo Senatu suppliciter rogatus, dolorem suum Senatui condonavit. Quo facto, hac oratione gratias Caesari amplissimas in Senatu egit Cicero. Ea duas partes habet: quarum prima in laude hujus facti versatur, et est magnificentissimis verbis scripta; altera autem Caesaris de insidiis suspiciones inanes esse ostendit.

Diuturni silentii, patres conscripti, quo eram his **1**
temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, 1
partim verecundia, finem hodiernus dies attulit: idemque initium, quae vellem, quaeque sentirem, meo pristino more dicendi. (1) Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam, inauditamque clementiam, tantum, in summa potestate, rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam ac paene divinam, tacitus nullo
modo praeterire possum. M. enim Marcello vobis, patres 2
conscripti, reique publicae reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem et auctoritatem, et vobis, et

---

(1) tandem.

reipublicae conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, patres conscripti, et vehementer angebar, cum viderem, virum talem, in eadem causa, in qua ego fuissem, non in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo, illo aemulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum, quasi quodam socio, a me et comite distracto. Ergo et mihi, et meae pristinae vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti, et his omnibus ad bene de omni republica sperandum, quasi
3 signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim, mihi quidem in multis, et maxime in me ipso, sed paullo ante omnibus cum M. Marcellum Senatui populoque Romano concessisti, commemoratis praesertim offensionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicae tuis vel doloribus vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis vitae anteactae hodierno die maximum cepit, cum summo consensu senatus, tum praeterea judicio tuo gravissimo et maximo. Ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus ille, cujus ex salute non minor paene ad omnes, quam ad (1) ipsum ventura sit, laetitia pervenerit: quod ei quidem merito,
4 atque optimo jure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia, aut ullo genere laudis praestantior?

2 Nullius tantum est flumen ingenii, (2) nullius dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit. Tamen (3) affirmo: et hoc pace dicam tua: nullam in his esse laudem ampliorem, quam eam,
5 quam hodierno die consecutus es. Soleo saepe ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus: omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissi-

(1) illum.
(2) nulla.
(3) hoc aff.

morum regum res gestas cum tuis nec contentionum
magnitudine, nec numero proeliorum, nec varietate re-
gionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine
bellorum posse conferri: nec vero disjunctissimas terras
citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quam tuis
non dicam cursibus, sed victoriis (1) lustratae sint.
Quae quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix 6
cujusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim:
sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent
quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, com-
municare cum multis, ne propriae sint imperatorum: et cer-
te in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia
sociorum, classes, commeatus, multum juvant: maximam
vero partem, quasi suo jure fortuna sibi vindicat, et,
quidquid est prospere gestum, id paene omne ducit suum.
At vero hujus gloriae, C. Caesar, quam es paullo ante 7
adeptus, socium habes neminem: totum hoc, quantum-
cumque est, quod certe maximum est, totum est, in-
quam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil
praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit: quin etiam
illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in istius
se societatem gloriae non offert: tibi cedit, tuam esse totam
et propriam fatetur: nunquam enim temeritas cum sapientia
commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. 3

Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine in- 8
numerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes:
sed tamen ea vicisti, quae (2) naturam et conditionem, ut
vinci (3) vi possent, habebant. Nulla est enim tanta vis,
quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit. At ani-
mum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare,
adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem, non
modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pri-
stinam dignitatem; haec qui faciat, non ego eum cum
summis viris comparo, sed simillimum Deo judico. Ita- 9
que, C. Caesar, bellicae tuae laudes celebrabuntur illae

---

(1) illustratae sunt.

(2) et naturam.

(3) abest *vi*.

quidem non solum nostris, sed paene omnium gentium
litteris atque linguis, neque ulla umquam aetas de tuis
laudibus conticescet: sed tamen ejusmodi res, nescio quo-
modo, etiam cum leguntur, obstrepi clamore militum
videntur, et tubarum sono. At vero cum aliquid clemen-
ter, mansuete, juste, moderate, sapienter factum, in ira-
cundia praesertim, quae est inimica consilio, et in victo-
ria, quae natura insolens et superba est, aut audimus,
aut legimus: quo studio incendimur, non modo in ges-
tis rebus, sed etiam in fictis, ut eos saepe, quos nun-
10 quam vidimus, diligamus? Te vero, quem praesentem in-
tuemur, cujus mentem sensusque et os cernimus, ut,
quidquid belli fortuna reliquum reipublicae fecerit, id esse
salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus stu-
diis prosequemur? qua benevolentia complectemur? Pa-
rietes, medius fidius, (1) ut mihi videntur, hujus curiae,
tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit
illa auctoritas in his majorum suorum et suis sedibus.
4 Equidem cum C. Marcelli, viri optimi, et commemora-
bili pietate praediti lacrimas modo vobiscum viderem, om-
nium Marcellorum meum pectus memoria obfudit: qui-
bus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem
suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad pau-
11 cos redactam, paene ab interitu vindicasti. Hunc tu igi-
tur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus
jure antepones: haec enim res unius est propria Caesa-
ris. Ceterae duce te gestae, magnae illae quidem, sed
tamen multo magnoque comitatu: hujus autem rei tu
idem (2) et dux es et comes. Quae quidem tanta est,
ut tropaeis monumentisque tuis (3) allatura finem sit
aetas: nihil enim est opere aut manu factum, quod ali-
quando non conficiat et consumat vetustas: at vero haec
tua justitia et lenitas animi florescet quotidie magis, ita
ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum
12 afferat laudibus. Et ceteros quidem omnes victores bello-

---

(1) C. Caesar, ut mihi videtur.

(2) es et dux et comes.

(3) allatura sit finem aetas.

rum civilium, jam ante aequitate et misericordia viceras: hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, (1) ne hoc, quod dicam, non perinde intelligi auditu possit, atque (2) ipse cogitans sentio: ipsam victoriam vicisse videris, cum (3) ea, quae illa erat adepta, victis remisisti. Nam cum ipsius victoriae conditione jure omnes victi occidissemus, clementiae tuae judicio conservati sumus: recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriae conditio visque devicta est.

Atque hoc C. Caesaris judicium, patres conscripti, 5
quam late pateat, attendite: omnes enim, qui ad illa 13
arma fato sumus nescio quo reipublicae, misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, a scelere certe liberati sumus. Nam cum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicae conservavit: memet mihi, et (4) iterum reipublicae, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, et sibi ipsis et patriae reddidit: quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis. Non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, a plerisque ignoratione potius, et falso atque inani metu, quam cupiditate aut crudelitate (5) bellum
esse susceptum. Quo quidem in bello semper (6) de 14
pace audiendum putavi, semperque dolui, non modo pacem, sed orationem etiam civium, pacem (7) flagitantium, repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla umquam secutus sum arma civilia, semperque mea consilia, pacis et togae socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum secutus privato officio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem, prudens et sciens, tamquam ad interitum ruerem voluntarium,

---

(1) ut hoc - - non p.

(2) ego ipse.

(3) ea ipsa.

(4) item reip.

(5) civile bellum.

(6) de pace agendum, aud. p.

(7) efflagitantium.

15 Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit:
nam et in hoc ordine, integra re, multa de pace dixi,
et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo
sensi. Ex quo (1) jam nemo erit tam injustus rerum (2)
existimator, qui dubitet, quae Caesaris voluntas de bello
fuerit, cum pacis auctores conservandos statim censuerit,
ceteris fuerit iratior. Atque id minus mirum fortasse
tum, cum esset incertus exitus, et anceps fortuna belli:
qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto decla-
6 rat, se maluisse non dimicare, quam vincere. Atque
16 hujus quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim
sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello con-
gruebant. Quoties ego eum, et quanto cum dolore vidi,
cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius
victoriae ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua li-
beralitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse:
non enim jam causae sunt inter se, sed victoriae com-
17 parandae. Vidimus tuam victoriam proeliorum exitu ter-
minatam: gladium vagina vacuum in urbe non vidimus.
Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira vic-
toriae; ut dubitare bebeat nemo, quin multos, si fieri
posset, C. Caesar ab inferis excitaret; quoniam ex eadem
acie conservat, quos potest. Alterius vero partis, nihil
amplius dicam, quam, id quod omnes verebamur, nimis
18 iracundam futuram fuisse victoriam. Quidam enim non
modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur:
nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum
esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii immortales,
etiamsi poenas a populo Romano ob aliquod delictum (3)
expetiverint, qui civile bellum tantum et tam luctuo-
sum (4) excitaverint, vel placati jam, (5) vel satiati ali-
quando, omnem spem salutis ad clementiam victoris et
sapientiam contulisse.

---

(1) abest *jam*.
(2) aestimator.
(3) expetiverunt.
(4) excitaverunt.
(5) vel etiam satiati.

Quare gaude tuo isto tam excellenti bono: et frue- 19
re cum fortuna et gloria, tum etiam natura et moribus
tuis: ex quo quidem maximus est fructus jucunditasque
sapienti. Cetera cum tua recordabere, etsi persaepe vir-
tuti, tamen plerumque felicitati tuae congratulabere: de
nobis, quos in republica tecum simul salvos esse voluisti,
quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties
de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua
cogitabis; quae non modo summa bona, sed nimirum
audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in
laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii digni-
tas, ut haec a virtute donata, cetera a fortuna commo-
data esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis vi- 20
ris defatigari, non cupiditate praesertim aut pravitate ali-
qua lapsis, sed opinione officii, stulta fortasse, certe non
improba, et specie quadam reipublicae. Non enim tua
ulla cupla est, si te aliqui timuerunt: contraque summa
laus, quod plerique minime timendum fuisse senserunt.

Nunc vero venio ad gravissimam querelam et atro- 7
cissimam suspicionem tuam: quae non tibi ipsi magis, 21
quam cum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a
te conservati sumus, providenda est: quam etsi spero
esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo. Tua enim
cautio, nostra cautio est: ut, si in alterutro peccandum
sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens.
Sed quisnam est iste tam demens? de tuisne? tametsi
qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperanti-
bus reddidisti? an ex eo numero, qui una tecum fue-
runt? Non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo
duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non antepo-
nat suae. An si tui nihil cogitant sceleris, cavendum
est, ne quid inimici? Qui? omnes enim qui fuerunt, aut
sua pertinacia vitam amiserunt, aut tua misericordia re-
tinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui
superfuerunt, (1) sint amicissimi. Sed tamen, cum in 22
animis hominum tantae latebrae sint et tanti recessus,
augeamus sane suspicionem tuam: simul enim augebi-

---

(1) amic. sint.

mus (1) diligentiam. Nam quis est omnium tam igna-
rus rerum, tam rudis in republica, tam nihil umquam
nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non
intelligat, tua salute contineri suam? et ex unius tua vita
pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut
debeo, cogitans, casus duntaxat humanos, et incertos
eventus valetudinis, et naturae communis fragilitatem exti-
mesco: doleoque, cum respublica immortalis esse debeat,
23 eam in unius mortalis anima consistere. Si vero ad hu-
manos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris
etiam accedat insidiarumque consensio: quem deum, si
8 cupiat, opitulari posse reipublicae credamus? Omnia sunt
excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae jacere sentis, belli
ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostra-
ta: constituenda judicia, revocanda fides, comprimendae
libidines, propaganda soboles: omnia, quae dilapsa jam
24 fluxerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recu-
sandum in tanto civili bello, tantoque animorum ardore
et armorum, quin quassata respublica, quicumque belli
eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis,
et praesidia stabilitatis suae; multaque uterque dux face-
ret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset: quae
quidem (2) tibi omnia belli vulnera curanda sunt, qui-
25 bus, praeter te, mederi nemo potest. Itaque illam tuam
praeclarissimam et sapientissimam vocem invitus audi-
vi: (3) satis diu vel naturae vixi, vel gloriae. Satis, si
ita vis, naturae fortasse; addo etiam, si placet, gloriae:
at, quod maximum est, patriae certe parum. Quare omit-
te, quaeso, istam doctorum hominum in contemnenda
morte prudentiam: noli nostro periculo sapiens esse.
Saepe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis
crebro dicere, satis te tibi vixisse. Credo: sed tum id
audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus
esses. Nunc, cum omnium salutem civium cunctamque
rempublicam res tuae gestae complexae sint, tantum abes
a perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quae

(1) et dilig.

(2) nunc tibi.

(3) satis te — — vixisse.

cogitas, nondum jeceris. Hic tu modum tuae vitae non
salute reipublicae, sed aequitate animi definies? Quid,
si istud ne gloriae quidem tuae satis est? cujus te esse
avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parumne 26
igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? immo ve-
ro aliis, quamvis multis, satis: tibi uni parum: quidquid
enim est, quamvis amplum sit, id certe parum est tum,
cum est aliud amplius. Quodsi rerum tuarum immorta-
lium, C. Caesar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adver-
sariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc
est: vide, quaeso, ne tua divina virtus admirationis plus
sit habitura, quam gloriae: siquidem gloria est illustris
ac pervagata multorum et magnorum, vel in suos, vel
in patriam, vel in omne genus hominum, fama merito-
rum. Haec igitur tibi reliqua pars est: hic restat actus, 9
in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eaque 27
tu in primis composita (1) cum summa tranquillitate et
otio perfruare. Tum te, si vo es, cum et patriae, quod
debes, solveris, et naturam ipsam expleveris satietate vi-
vendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc
ipsum diu, in quo est aliquid extremum, quod cum (2)
venit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est, quia po-
stea nulla futura (3) est? quamquam iste tuus animus
numquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum
dedit, contentus fuit, semperque immortalitatis amore fla-
gravit. Nec vero haec tua vita ducenda est, quae cor- 28
pore et spiritu continetur: (4) illa, illa, inquam, vita est
tua, quae vigebit memoria saeculorum omnium: quam
posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur.
Huic tu inservias, huic te ostentes, oportet: quae qui-
dem, quae miretur, jam pridem multa habet; nunc etiam,
quae laudet, exspectat. Obstupescent posteri certe, impe-
ria, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innu-
merabiles, incredibiles victorias, (5) monumenta innume-

---

(1) abest *cum.*
(2) venerit.
(3) sit.
(4) illa, inquam, illa.
(5) monumenta, munera tr.

29 ra, triumphos audientes et legentes tuos. Sed, nisi haec
urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur mo-
do nomen tuum longe atque late: sedem quidem stabi-
lem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos
etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissen-
sio, cum alii laudibus ad coelum res tuas gestas efferent,
alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi
belli civilis incendium salute patriae restinxeris; ut illud
fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam
judicibus, qui multis post saeculis de te judicabunt, et
quidem haud scio, an incorruptius quam nos: nam et
sine amore et sine cupiditate, et rursus sine odio et si-
30 ne invidia judicabunt. Id autem, etiamsi tunc ad te, ut
quidam falso putant, non pertinebit: nunc certe pertinet,
esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla umquam
10 sit oblivio. Diversae voluntates civium fuerunt, distractae-
que sententiae: non enim consiliis solum, et studiis, sed
armis etiam, et castris dissidebamus. Erat autem obscuri-
tas quaedam, erat certamen inter clarissimos duces: mul-
ti dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expe-
diret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid liceret.
31 Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello: vicit is,
qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leni-
ret: nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio
aut morte dignos judicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis
erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui armorum
periculo liberatus, animum tamen retinet armatum: ut
etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa
animam profudit: quae enim pertinacia quibusdam, eadem
32 aliis constantia videri potest. Sed jam omnis fracta dis-
sensio est armis, et exstincta aequitate victoris: restat,
ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non so-
lum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Caesar,
salvo, et in ista sententia, qua cum antea, tum hodie
vel maxime usus es, manente, salvi esse non possumus.
Quare omnes te, qui haec salva esse volumus, et horta-
mur, et obsecramus, ut vitae, ut saluti tuae consulas:
omnesque tibi, ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse
sentio, quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit,
non modo excubias et custodias, sed atiam laterum nos-
trorum oppositus et corporum pollicemur.

Sed, unde est orsa, in eodem terminetur oratio. 11
Maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, majores 33
etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt: quod ex om-
nium precibus et lacrimis sentire potuisti. Sed quia non
est stantibus omnibus necesse dicere; a me certe dici vo-
lunt, cui necesse est quodammodo, et quod volunt, et
quod decet, et quod M. Marcello, a te huic ordini,
populoque Romano et reipublicae reddito, (1) deberi
intelligo. Nam laetari omnes, non ut de unius solum 34
sed ut de communi omnium salute, sentio. Quod autem
summae benevolentiae est, quae mea erga illum omnibus
semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et aman-
tissimo fratri, praeter eum quidem, cederem nemini, cum
id sollicitudine, cura, labore tamdiu praestiterim, quam-
diu est de illius salute dubitatum, certe hoc tempore,
magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, praestare de-
beo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut omni-
bus me rebus a te non conservato solum, sed etiam or-
nato, tamen ad tua in me unum innumerabilia merita,
quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo
facto cumulus accesserit.

(1) fieri int.

ORATIO

PRO

A. LICINIO ARCHIA POËTA.

ARGUMENTUM.

A. Licinius Archias fuit Antiochenus, qui, cum poëtica floreret laude, et ab omnibus paene Italiae populis expeteretur, inprimisque apud principes quosdam Romanos esset gratiosus, hoc etiam eorum opera consecutus est, ut civitate Romana donaretur. Sed ei controversiam de civitate postea movit Gratius quidam, eumque reum fecit lege Plautia Papiria de civitate, qua cautum erat, ut, qui foederatis civitatibus adscripti essent, si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent, et LX diebus apud Praetorem essent professi, ii demum cives haberentur. Hujus igitur causa suscepta Cicero, commemorata Archiae secum et summis hominibus familiaritate, omnia adversarii argumenta diluit ac refellit, sed leviter et non nisi perfunctorie. Itaque, ut justae orationis mensuram impleret, arripuit occasionem, cum in humanitatis inprimisque poëticae facultatis, tum in ipsius Archiae laudes digrediendi, ostenditque, dignissimum civitate Romana Archiam esse.

1 Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio,
I quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si hujusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in

primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo
jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea
respicere spatium praeteriti temporis, et pueritiae memo-
riam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc vi-
deo mihi principem, et ad suscipiendam, et ad ingredien-
dam rationem horum studiorum exstitisse. Quodsi haec
vox, hujus hortatu praeceptisque conformata, nonnullis
aliquando saluti fuit: a quo id accepimus, quo ceteris
opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi,
quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre
debemus. Ac, ne quis a nobis hoc ita dici forte mire- 2
tur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii, ne-
que haec dicendi ratio aut disciplina: ne nos quidem (1)
huic uni studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim
omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent
quoddam commune vinculum, et quasi cognatione qua- 2
dam inter se continentur. Sed ne cui vestrûm mirum
esse videatur, me in quaestione legitima, et in judicio 3
publico, cum res agatur apud praetorem populi Romani,
lectissimum virum, et apud severissimos judices, tanto
conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicen-
di, quod non modo a consuetudine judiciorum, verum
etiam a forensi sermone abhorreat: quaeso a vobis, ut
in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam
huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut
me pro summo poëta atque eruditissimo homine dicen-
tem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra
humanitate, hoc denique praetore exercente judicium,
patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paullo lo-
qui liberius: et in ejusmodi persona, quae, propter otium
ac studium, minime in judiciis periculisque tractata est,
uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod 4
si mihi a vobis tribui concedique sentiam: perficiam pro-
fecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum,
cum sit civis, a numero civium; verum etiam, si non
esset, putetis adsciscendum fuisse.

Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque 3
ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem in-

---

(1) huic cuncti studio.

formari solet, se ad scribendi studium contulit; primum
Antiochiae (nam ibi natus est, loco nobili, celebri quon-
dam urbe et copiosa, atque eruditissimis hominibus libe-
ralissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omni-
bus ingenii gloria contigit. Post in ceteris Asiae partibus,
cunctaeque Graeciae, sic ejus adventus celebrabatur, ut
famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius
5 adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena
graecarum artium ac disciplinarum; studiaque haec et in
Latio vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in
oppidis; et hic Romae, propter tranquillitatem reipubli-
cae, non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini, et
Rhegini, et Neapolitani civitate ceterisque praemiis do-
narunt: et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judi-
care, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac
tanta celebritate famae cum esset jam absentibus notus,
Romam venit, Mario consule et Catulo. Nactus est pri-
mum consules eos, quorum alter res ad scribendum ma-
ximas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque
aures adhibere posset. Statim Luculli, cum praetextatus
etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt.
Sed etiam hoc non solum ingenii ac literarum, verum
etiam naturae atque virtutis fuit, ut domus, quae huius
adolescentiae prima fuerit, eadem esset familiarissima se-
6 nectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello, illi
Numidico, et ejus Pio filio: audiebatur a M. Aemilio:
vivebat cum Q. Catulo, et patre, et filio: a L. Crasso
colebatur: Lucullos vero, et Drusum, et Octavios, et
Catonem et totam Hortensiorum domum, devinctam con-
suetudine cum teneret, afficiebatur summo honore; quod
eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque au-
dire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant.
4 Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo
in Siciliam profectus, et cum ex ea provincia cum
eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quae cum
esset civitas aequissimo jure ac foedere, adscribi se in
eam civitatem voluit; idque, cum ipse per se dignus
putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracleen-
7 sibus impetravit. Data est civitas Silvani lege et Carbo-
nis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ADSCRIPTI
FUISSENT: SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA

DOMICILIUM HABUISSENT: ET, SI SEXAGINTA DIEBUS
APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. Cum hic do-
micilium Romae multos jam annos haberet, professus
est apud praetorem, Q. Metellum, familiarissimum suum.
Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil di- 8
co amplius: causa dicta est. Quid enim horum infirmari,
Gracche, potest? Heracleaene esse tum adscriptum negabis?
Adest vir summa auctoritate, et religione, et fide, M.
Lucullus, qui se non opinari, sed scire; non audivisse,
sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt
Heracleenses legati, nobilissimi homines: hujus judicii cau-
sa, cum mandatis, et cum publico testimonio venerunt;
qui hunc adscriptum Heracleensem dicunt. Hic tu ta-
bulas desideras Heracleensium publicas; quas Italico bello,
incenso tabulario, interiisse scimus omnes. Est ridiculum,
ad ea, quae habemus, nihil dicere; quaerere, quae ha-
bere non possumus: et de hominum memoria tacere,
literarum memoriam flagitare: et, cum habeas amplissimi
viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidem-
que, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare;
tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. At 9
domicilium (1) in Italia non habuit is, qui, tot annis
ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum
suarum Romae (2) collocavit? At non est professus: immo
vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione, colle-
gioque praetorum, obtinent publicarum tabularum auctorita-
tem. Nam cum Appii tabulae negligentius asservatae diceren- 5
tur, Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post dam-
nationem calamitas, omnem tabularum fidem resignasset:
Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium,
tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et
ad judices venerit, et unius nominis litura se commotum
esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen
A. Licinii videtis. Quae cum ita sint, quid est, quod 10
de ejus civitate dubitetis, praesertim cum aliis quoque
in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus

(1) Romae n. h.
(2) collocavit. At n.

multis, et aut nulla, aut humili aliqua arte praeditis,
gratuito civitatem in Graecia homines impertiebantur,
Rheginos credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut
Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id
huic, summa ingenii praedito gloria, noluisse? Quid?
cum ceteri, non modo post civitatem datam, sed etiam
post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum
tabulas irrepserint; hic, qui ne utitur quidem illis, in
quibus est scriptus, quod semper se Heracleensem esse
11 voluit, rejicietur? Census nostros requiris scilicet. Est
enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissi-
mo imperatore, L. Lucullo, apud exercitum fuisse: su-
perioribus, cum eodem quaestore fuisse in Asia: primis,
Julio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed,
quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantum-
modo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum ges-
sisse pro cive: iis temporibus, quae tu criminaris, ne
ipsius quidem judicio eum in civium Romanorum jure esse
versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus,
et adiit haereditates civium Romanorum, et in beneficiis
ad aerarium delatus est a L. Lucullo praetore et consule.
6 Quaere argumenta, si qua potes: nunquam enim hic ne-
que suo, neque amicorum judicio revincetur.

12 Quaeres a nobis, Gracche, cur tantopere hoc homine
delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc
forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessae con-
quiescant. An tu existimas aut suppetere nobis posse, quod
quotidie dicamus; in tanta varietate rerum, nisi animos
nostros doctrina excolamus; aut ferre animos tantam posse
contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego
vero fateor, me his studiis esse deditum: ceteros pudeat,
si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his ne-
que ad communem afferre fructum, neque in adspectum
lucemque proferre: me autem quid pudeat, qui tot an-
nos ita vivo, judices, ut ab nullius unquam me tempo-
re aut commodo, aut otium meum abstraxerit, aut vo-
13 luptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare
quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succen-
seat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quan-
tum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad ali-
as voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis con-

ceditur temporis: quantum alii tribuunt tempestivis conviviis: quantum denique aleae, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque censetur oratio et facultas; quae quantacunque est in me, nunquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur; illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam, nisi mul- 14
torum praeceptis, multisque literis mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem: in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii, parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes, atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quae jacerent in tenebris omnia, nisi literarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines, non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum, expressas, scriptores et Graeci et Latini reliquerunt? quas ego mihi semper in administranda republica proponens, animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

Quaeret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quo- 7
rum virtutes literis proditae sunt, istane doctrina, quam 15
tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina, naturae ipsius habitu prope divino, per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor. Etiam illud adjungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae; tum illud, nescio quid, praeclarum ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero, 16
quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos: ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam colendam-

que virtutem literis adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulissent. Quodsi non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur: tamen, ut, opinor, hanc animi adversionem humanissimam ac liberalissimam judicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt, neque aetatum omnium, neque locorum: haec studia adolescentiam alunt (1), senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

17 Quodsi ipsi haec neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus; tamen ea mirari deberemus, etiam
8 cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum negligemus?
18 Quoties ego hunc Archiam vidi, judices (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis), quoties ego hunc vidi, cum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere, commutatis verbis atque sententiis? Quae vero accurate cogitateque scripsisset; ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. (2) Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia, et doctrina, et praeceptis, et arte constare: poëtam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quod quasi deorum aliquo dono at-
19 que munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, judices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc

---

(1) agunt, acuunt.

(2) H. non ego d.

poëtae nomen, quod nulla unquam barbaria violavit.
Saxa et solitudines voci respondent; bestiae saepe imma-
nes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus
optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colo-
phonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant,
Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant;
itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt:
permulti alii praeterea pugnant inter se atque conten-
dunt. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem 9
etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et le-
gibus noster est, repudiabimus? praesertim cum omne
olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad
populi Romani gloriam laudemque celebrandam. Nam
et Cimbricas res adolescens attigit, et ipsi illi C. Ma-
rio, qui durior ad haec studia videbatur, jucundus
fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, 20
qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile
praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum
Athenis virum, dixisse ajunt, cum ex eo quaereretur,
quod acroama, aut cujus vocem lubentissime audiret:
Ejus, a quo sua virtus optime praedicaretur. Itaque 21
ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cujus ingenio
putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. Mithridati-
cum vero bellum, magnum atque difficile, et in multa
varietate terra marique versatum, totum ab hoc ex-
pressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum
et clarissimum virum, verum etiam populi Romani no-
men illustrant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo
imperante, Pontum, et regiis quondam opibus, et
ipsa natura regionis vallatum: populi Romani exercitus,
eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeni-
orum copias fudit: populi Romani laus est, urbem ami-
cissimam Cyzicenorum, ejusdem consilio, ex omni impe-
tu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse at-
que servatam: nostra semper feretur et praedicabitur, L.
Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hos-
tium classis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa na-
valis: nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri tri-
umphi. Quare, quorum ingeniis haec feruntur, ab iis
populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano su- 22
periori noster Ennius: itaque etiam in sepulchro Scipio-

num putatur is esse constitutus e marmore. At iis lau-
dibus certe non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam po-
puli Romani nomen ornatur. In coelum hujus proavus
Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adjun-
gitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non
10 sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo
illum, qui haec fecerat, Rudium (1) hominem, majores no-
stri in civitatem receperunt: nos hunc Heracleensem,
multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus con-
stitutum, de nostra civitate ejiciemus?
23 Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex
graecis versibus percipi, quam ex latinis, vehementer
errat; propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere
gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur.
Quare si res hae, quas gessimus, orbis terrae regionibus
definiuntur; cupere debemus, (2) quo manuum nostra-
rum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetra-
re: quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur,
haec ampla sunt; tum iis certe, qui de vita, gloriae
causa, dimicant, hoc maximum et periculorum incitamen-
24 tum est, et laborum. Quam multos scriptores rerum sua-
rum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? Atque
is tamen cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset:
O fortunate, inquit, *adolescens, qui tuae virtutis Ho-
merum praeconem inveneris.* Et vere. Nam, nisi Ilias illa
exstitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, no-
men etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum
virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mityle-
naeum, scriptorem rerum suarum, in concione militum
civitate donavit? Et nostri illi fortes viri, sed rustici ac
milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi parti-
cipes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt?
25 Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non
esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere
non potuit. Sulla, cum Hispanos et Gallos donaret, cre-
do, hunc petentem repudiasset? quem nos in concione
vidimus, cum ei libellum malus poëta de populo subje-
cisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alter-

(1) Ennium.
(2) quo minus.

nis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc
vendebat, jubere ei praemium tribui sub ea conditione,
ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poëtae
duxerit aliquo tamen praemio dignam, (1) hujus ingeni-
um et virtutem in scribendo et copiam non expetisset?
Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate 26
multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impe-
travisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi
cuperet, ut etiam Cordubae natis poëtis, pingue quid-
dam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas de-
deret. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscu- 11
rari non potest; sed prae nobis ferendum: trahimur om-
nes laudis studio; et optimus quisque maxime gloria du-
citur. Ipsi illi philosophi, etiam in illis libellis, quos de
contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt:
in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despi-
ciunt, praedicari de se, ac nominari volunt. Decimus 27
quidem Brutus, summus ille vir et imperator, Attii, ami-
cissimi sui, carminibus, templorum ac monumentorum adi-
tus exornavit suorum. Jam vero ille, qui cum Aetolis,
Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis
manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe impera-
tores, prope armati, poëtarum nomen et Musarum de-
lubra coluerunt, in ea non debent togati judices a Mu-
sarum honore et a poëtarum salute abhorrere.

Atque, ut id libentius faciatis, jam me vobis, ju- 28
dices, indicabo, et de meo quodam amore gloriae, nimis
acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam,
quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro
salute hujus urbis atque imperii, et pro vita civium, pro-
que universa republica gessimus, attigit hic versibus atque
inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res et jucun-
da visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam
enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque de-
siderat, praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem de-
tracta, judices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitae
curriculo, et tam brevi, tantis nos in laboribus exercea-

---

(1) cujus.

29 mus? Certe, si nihil animus praesentiret in posterum, et,
si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est,
eisdem omnes cogitationes terminaret suas; nec tantis se
laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur,
neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quae-
dam in optimo quoque virtus, quae noctes et dies ani-
mum gloriae stimulis concitat, atque admonet, non cum
vitae tempore esse dimittendam commemorationem no-
minis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam.
12 An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in
republica, atque in his vitae periculis laboribusque versa-
30 mur, ut, cum usque ad extremum spatium, nullum tran-
quillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum si-
mul moritura omnia arbitremur? An, cum statuas et ima-
gines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose
multi summi homines (1) reliquerint, consiliorum relin-
quere ac virtutum nostrarum effigiem (2) non multo
malle debemus, summis ingeniis expressam et politam?
Ego vero omnia, quae gerebam, jam tum in gerendo
spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae me-
moriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post
mortem abfutura est, sive, ut sapientissimi homines pu-
taverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit: nunc
quidem certe cogitatione quadam speque delector.
31 Quare conservate, judices, hominem pudore eo,
quem (3) amicorum videtis comprobari tum dignitate,
tum etiam (4) vetustate; ingenio autem tanto, quantum
id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis
expetitum esse videatis: causa vero ejusmodi, quae bene-
ficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabu-
lis Metelli comprobetur. Quae cum ita sint; petimus a
vobis, judices, si qua non modo humana, verum etiam
divina in tantis negotiis commendatio debet esse; ut eum,
qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res

---

(1) reliquerunt.
(2) nonne.
(3) am. studiis.
(4) venustate.

gestas semper ornavit; qui etiam his recentibus nostris, vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudum daturum esse profitetur; quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti atque dicti; sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Quae 32
de causa, pro mea consuetudine, breviter simpliciterque dixi, judices, ea confido probata esse omnibus: quae non fori, neque judiciali consuetudine, et de hominis ingenio, et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, judices, a vobis spero esse in bonam partem accepta; ab eo, qui judicium exercet, (1) certe scio.

---

(1) certo.

ORATIO
PRO
Q. LIGARIO.

ARGUMENTUM.

Q. Ligarius legatus Considii proconsulis in provincia Africa fuit: ex qua cum decederet Considius, ei praefecit Ligarium, quod et dignum eo honore putabat, et gratiosum esse in provincia videbat. Interim fama de bello civili orto in Africam est perlata: qua commoti cives, qui in ista provincia erant, et reliqui provinciales, quod Pompeji in primis studiosi erant, eum ducem sibi esse voluerunt, quo contra Caesarem uterentur. Hoc munus cum iste recusaret, accidit, ut P. Attius Varus, qui praetorio imperio in Africa fuerat, Uticam veniret, et oblatum sibi imperium privatus susciperet. Haec dum geruntur, Q. Tubero ex S. C. in provinciam venit. Sed quod imperium jam ab alio erat occupatum, ex ea repulsus, in castra Pompeji se contulit, ibique contra Caesarem arma tulit. Verum Pompejo mortuo, totoque bello composito, cum Caesar inter alios etiam Tuberoni ignovisset, filius ejus Ligarium, qui Roma aberat, et Caesarem iratum habebat, quod et ipse Pompejanarum partium fuerat, absentem accusavit de vi, quod in Africa Caesarianis partibus inimicus fuisset. Eum defendit Cicero, ita ut concedat quidem, eum Pompejanae causae favisse, sed nihilo minus Caesare dignum esse ostendat, huic quoque veniam dare, ut sibi, et Tuberoni, et multis aliis dederit; ut deprecatio potius ista oratio, quam defensio sit.

1 Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem in-
I auditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q.
Ligarium in Africa fuisse: idque C. Pansa, praestanti vir

ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quae est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quo me vertam, nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer: sed, quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut opinor; praesertim cum meus necessarius, C. Pansa, fecerit, ut id jam integrum non esset; omissaque controversia, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, cum a te non liberationem culpae, sed errati veniam impetravissent. Habes igi- 2
tur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum; sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

(1) Q. enim Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione et civibus, et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provincia, satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Q. Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic praefuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset ejus integritas et fides. Bellum subito exarsit; quod qui erant in Africa, 3
ante audierunt geri, quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore, primo salutis, post etiam studii sui, quaerebant aliquem ducem: cum Ligarius, domum spectans, et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. (2) Attius Varus, qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum statim concursum est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. Ita- 4

(1) Narratio.
(2) Accius.

que Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere
2 paulum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Caesar, Q.
Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modo
nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicio-
nem belli: legatus in pace profectus, in provincia pa-
catissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Pro-
fectio certe animum tuum non debet offendere: num
igitur remansio? multo minus: nam profectio voluntatem
habuit non turpem, remansio etiam necessitatem hone-
stam. Ergo haec duo tempora carent crimine: unum,
cum est legatus profectus; alterum, cum, efflagitatus a
5 provincia, praepositus Africae est. Tertium est tempus,
quo post adventum Vari in Africa restitit: quod si est
criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An
ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticae potius,
quam Romae; cum P. Attio, quam cum concordissimis
fratribus; cum alienis esse, quam cum suis, maluisset?
Cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset,
propter incredibilem quendam fratrum amorem; hic ae-
quo animo esse potuit, belli discidio distractus a frat-
ribus?

6 Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario
signum alienae a te voluntatis: cujus ego causam, ani-
madverte, quaeso, qua fide defendam, cum prodo meam.
O clementiam admirabilem, atque omni laude, praedi-
catione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero
apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in
qua se ipsum confitetur fuisse: nec tuas tacitas cogitati-
ones extimescit; nec, quid tibi de alio audienti, de se
3 ipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem!
vide, quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud
te dicendi oboriatur! Quantum potero, voce contendam,
7 ut populus hoc Romanus exaudiat. Suscepto bello, Cae-
sar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, judi-
cio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant
sumta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe
apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam
vidit, reipublicae reddidit: qui ad me ex Aegypto literas
misit, ut essem idem, qui fuissem: qui cum ipse impe-
rator in toto imperio populi Romani unus esset, esse
me alterum passus est: a quo, hoc ipso C. Pansa mihi

nuntium perferente, concessos fasces laureatos tenui,
quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salu-
tem putavit dare, si eam nullis spoliatam ornamentis de-
disset. Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non 8
dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque
haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se
eadem dicerem, ignosceret: cujus ego industriae gloriae-
que faveo, vel propter propinquam cognationem, vel
quod ejus ingenio studiisque delector, vel quod laudem
adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem
fructum redundare. Sed hoc quaero, quis putet esse cri- 9
men, fuisse in Africa Ligarium? nempe is, qui et ipse
in eadem Africa esse voluit, et prohibitum se a Ligario
queritur, et certe contra ipsum Caesarem est congressus
armatus. Quid enim, Tubero, destrictus ille tuus in 4
acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro pe- 10
tebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens?
oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid opta-
bas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me
revertar: iisdem in armis fui. Quid autem aliud egimus,
Tubero, nisi, ut, quod hic potest, nos possemus? Quo-
rum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est,
eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in
hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed mul-
to magis patris tui prudentiam desidero; quod homo,
cum ingenio, tum etiam doctrina excellens, genus hoc
causae quod esset, non viderit: nam, si vidisset, quovis
profecto, quam isto modo, a te agi maluisset.

Arguis fatentem: non est satis. Accusas eum, qui
causam habet, aut, ut ego dico, meliorem quam tu;
aut, ut tu vis, parem. Haec mirabilia sunt, sed 11
prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim
ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut
necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo: externi
isti sunt mores: usque ad sanguinem incitari solet odium
aut levium Graecorum, aut immanium barbarorum. Nam
quid aliud agis? ut Romae ne sit? ut domo careat? ne
cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avuncu-
lo suo, ne cum ejus filio, consobrino suo, ne nobiscum
vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis ca-
rere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exsu-

lat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed
12 vita, vis. At istud, ne apud eum quidem dictatorem,
qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit
isto modo: ipse jubebat occidi, nullo postulante; praemi-
is etiam invitabat; quae tamen crudelitas ab eodem ali-
quot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vin-
5 dicata est. Ego vero istud non postulo, inquies. Ita
mehercle existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem,
novi domum nomenque vestrum; studia denique generis
ac familiae vestrae, virtutis, humanitatis, doctrinae plu-
rimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia.
13 Itaque certo scio, vos non petere sanguinem; sed parum
attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua
adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quae
est igitur alia, praeter mortem? Si enim in exsilio est,
sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ignoscatur? hoc
vero multo acerbius, multoque est durius. Quod nos do-
mi petimus, precibus et lacrymis, (1) strati ad pedes,
non tam nostrae causae fidentes, quam hujus humanita-
ti; id ne impetremus, pugnabis? et in nostrum fletum
irrumpes? et nos jacentes ad pedes, supplicum voce pro-
14 hibebis? Si, cum hoc domi faceremus, quod et fecimus,
et, ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irru-
pisses, et clamare coepisses: C. Caesar, cave ignoscas, ca-
ve te fratrum, pro fratris salute obsecrantium, miserea-
tur; nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc
durius, quod nos domi petimus, id a te in foro oppu-
gnari? et in tali miseria multorum, perfugium misericor-
15 diae tollere? Dicam plane, C. Caesar, quod sentio. Si in
hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam
tu per te, per te inquam, obtines (intelligo, quid loquar),
acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi
enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent,
cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui, cum
a te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam;
cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios
16 esse misericordem? Quodsi probare Caesari possemus, in

---

(1) prostrati.

Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto et mise-
ricordi mendacio saluti civis calamitosi consultum esse
vellemus; tamen civis non esset, in tanto discrimine
et periculo civis, refellere et coarguere nostrum menda-
cium: et, si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in
eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est er-
rare Caesarem nolle, aliud nolle misereri. (1) Tum di-
ceres: cave, Caesar, credas: fuit in Africa Ligarius: tulit
arma contra te. Nunc quid dicis? cave ignoscas. Haecne
hominis, nec ad hominem vox est? qua qui apud te, C.
Caesar, utetur, suam citius abjiciet humanitatem, quam
extorquebit tuam.

Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, ut 6
opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non
dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quis- 17
quam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quid-
nam novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tube-
ro? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii
errorem appellant; alii timorem: qui durius, spem, cupi-
ditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem:
scelus, praeter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si pro-
prium et verum nomen nostri mali quaeratur, fatalis
quaedam calamitas incidisse videtur, et improvidas homi-
num mentes occupasse, ut nemo mirari debeat, huma-
na consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse 18
miseros; quamquam hoc victore esse non possumus: sed
non loquor de nobis; de illis loquor, qui occiderunt. Fue-
rint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero
crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo,
liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te,
Caesar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi
a te contumeliam propulsare? quid egit tuus ille invictus
exercitus, nisi ut suum jus tueretur, et dignitatem tuam?
quid? tu, cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi
cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mi- 19
hi vero, Caesar, tua in me maxima merita, tanta certe
non viderentur, si me, ut sceleratum, a te conservatum
putarem. Quomodo autem tu de republica bene meritus

---

(1) Tu diceres.

esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium; utrisque cupientibus rempublicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat paene par; non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe ea judicanda est, quam etiam dii adjuverunt. Cognita vero clementia tüa, quis non eam victoriam probet, in qua
7 occiderit nemo, nisi armatus? Sed, ut omittamus commu-
20 nem causam, veniamus ad nostram: utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vobis in Africam non venire? Poteramusne, inquis, cum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo: sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat: vos tum paruistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero: neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis repre-
21 hendatis. Tuberonis sors conjecta est ex senatusconsulto, cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat (1) excusare. Haec ego novi propter omnes necessitudines, quae mihi sunt cum L. Tuberone. Domi una eruditi, militiae contubernales, post affines, in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse: sed ita quidem ajebat, ita reipublicae sanctissimum nomen opponebat, ut, etiamsi aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non
22 posset. Cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit. Una est profectus cum iis, quorum erat una causa: tardius iter fecit. Itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius: nam, si crimen est, (2) illum voluisse; non minus magnum est,

---

(1) sc. exc.
(2) ullum.

vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bel-
lum contra hanc urbem gerendum, (1) obtinere, quam (2)
aliquem maluisse: atque is tamen aliquis, Ligarius non
fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe ha-
bebat. Sed quoquo modo sese illud habet; haec querela 23
vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non
sumus. Quid si essetis? Caesarine eam traditurì fuissetis,
an contra Caesarem retenturi? Vide, quid licentiae, Cae- 8
sar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciae. Si
responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque
miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse; non dubita-
bo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gra-
vissimis verbis eius consilium reprehendere: non enim si
tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam 24
hoc totum omitto: non tam, ut ne offendam tuas patien-
tissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogi-
tavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Afri-
cam provinciam, unam ex omnibus huic victoriae maxi-
me infestam; in qua erat rex potentissimus, inimicus huic
causae, aliena voluntas, conventus firmi atque magni.
Quaero, quid facturi (3) fuistis? quamquam, quid facturi
fueritis, dubitem, cum videam, quid feceritis? Prohibiti
estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti, ut
perhibetis, summa cum injuria. Quomodo id tulistis? 25
acceptae injuriae querelam ad quem detulistis? nempe
ad eum, cuius auctoritatem secuti, in societatem belli
veneratis. Quodsi Caesaris causa in provinciam venieba-
tis; ad eum profecto, exclusi provincia venissetis. Venistis
ad Pompeium. Quae est ergo (4) haec apud Caesarem
querela, cum eum accusatis, a quo queramini vos prohi-
bitos, contra Caesarem bellum gerere? Atque in hoc qui-
dem, vel cum mendacio si vultis, gloriari, per me licet,
vos provinciam fuisse Caesari tradituros, etiamsi a Varo,
et quibusdam aliis prohibiti essetis: ego autem confitebor

(1) obt. voluisse.
(2) aliquem se.
(3) fuissetis.
(4) abest *haec*.

culpam esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione pri-
9 vaverit. Sed vide, quaeso, C. Caesar, constantiam orna-
26 tissimi viri, L. Tuberonis; quam ego, quamvis ipse (1) proba-
rem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cogno-
vissem inprimis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igi-
tur unquam in ullo homine tanta constantia? constan-
tiam dico? nescio, an melius patientiam (2) possim di-
cere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut, a quibus
in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum
crudelitate rejectus, (3) ad eos ipsos rediret? Magni cuius-
dam animi, atque eius viri (4) esset, quem de suscepta causa,
propositaque sententia, nulla contumelia, nulla vis, nullum
27 periculum posset depellere. Ut enim cetera paria Tuberoni
cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium;
quae nequaquam fuerunt: hoc certe praecipuum Tubero-
nis fuit, quod justo cum imperio ex senatusconsulto in
provinciam suam venerat. Hinc prohibitus, non ad Cae-
sarem, ne iratus; non domum, ne iners; non aliquam
in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus
esset, videretur: in Macedoniam, ad Cn. Pompeii castra
venit, in eam ipsam causam, a qua erat rejectus cum
28 injuria. Quid? cum ista res nihil commovisset eius ani-
mum, ad quem veneratis; languidiore, credo, studio in
causa fuistis: tantummodo in praesidiis eratis; animi vero
a causa abhorrebant: an, ut fit in civilibus bellis, nec
in vobis magis, quam in reliquis, omnes vincendi studio
tenebamur? Pacis equidem semper auctor fui; sed tum
sero: erat enim amentis: cum aciem videres, pacem co-
gitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe
praecipue, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset per-
eundum, nisi vicisses: quamquam, ut nunc se res ha-
bet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victo-
10 riae. Haec ego non dicerem, Tubero, si aut vos con-
29 stantiae vestrae, aut Caesarem beneficii sui poeniteret.

---

(1) probarim.

(2) possem.

(3) ad eas ipsas.

(4) est.

Nunc quaero, utrum vestras injurias, an reipublicae per-
sequamini? Si reipublicae; quid de vestra in ea causa
perseverantia respondebitis? si vestras; videte, ne erretis,
qui Caesarem vestris inimicis iratum fore putetis, cum
ignoverit suis.

Itaque num tibi videor, Caesar, in causa Ligarii
occupatus esse? num de ejus facto dicere? Quidquid dixi,
ad unam summam referri volo vel humanitatis, vel cle-
mentiae, vel misericordiae tuae. Causas, Caesar, egi 30
multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio
honorum tuorum: certe nunquam hoc modo, *Ignoscite,
judices: erravit: lapsus est: non putavit: si unquam
posthac.* Ad parentem sic agi solet: ad judices, *Non
fecit*, *non cogitavit*, *falsi testes*, *fictum crimen.* Dic,
te, Caesar, de facto Ligarii judicem esse: quibus in prae-
sidiis fuerit, quaere. Taceo; ne haec quidem colligo, quae
fortasse valerent etiam apud judicem: Legatus ante bel-
lum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo
non acerbus, tum etiam totus animo et studio tuus. Ad
judicem sic agi solet; sed ego ad parentem loquor: Er-
ravi, temere feci, poenitet: ad clementiam tuam confu-
gio, delicti veniam peto: ut ignoscas, oro. Si nemo impe-
travit, arroganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui
spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit, cum 31
mihi apud te sit locus etiam pro altero deprecandi? Quam-
quam neque in hac oratione spes est posita causae, nec
in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui ne-
cessarii. Vidi enim et cognovi, quid maxime spectares, 11
cum pro alicuius salute multi laborarent: causas apud te
rogantium (1) gratiosiores esse, quam vultus; neque spe-
ctare (2) te, quam tuus esset necessarius is, qui te
oraret, sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tri-
buis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse
videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam
tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen,
apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quam
preces; ab iisque te moveri maxime, quorum justissimum
dolorem videas in petendo.

---

(1) gratiores.

(2) abest *te*.

32 In Q. Ligario conservando multis tu quidem gra-
tum facies necessariis tuis: sed hoc, quaeso, considera,
quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi pro-
batissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae ac
robur reipublicae proponere: nosti optime homines: anim-
adverte horum omnium moestitiam et dolorem. Hujus
T. Brocchi, de quo non dubito, quid existimes, lacri-
33 mas squaloremque ipsius, et filii vides. Quid de fratri-
bus dicam? Noli, Caesar, putare, de unius capite nos
agere: aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt, aut
tres ex civitate exterminandi. Quodvis exsilium his est op-
tatius, quam patria, quam domus, quam dii penates,
uno illo exsulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore
faciunt; moveant te horum lacrimae, moveat pietas, mo-
veat germanitas; valeat tua vox illa, quae vicit. Te enim
dicere audiebamus, nos omnes adversarios putare, nisi
qui nobiscum essent; te omnes, qui contra te non
essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem
hanc, Brocchorum domum; hunc L. Marcium, C. Caese-
tium, L. Corfidium, hosce omnes equites Romanos, qui
adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam
probatos viros, tecum fuisse? Atque (1) his irasceba-
mur, (2) hos requirebamus, his nonnulli etiam minaba-
mur. Conserva igitur tuis suos; ut, quemadmodum cetera,
quae dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur.
12 Quodsi penitus perspicere posses concordiam Ligariorum;
34 omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quis-
quam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potu-
isset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres
fuerunt? Quis est, qui horum consensum conspirantem et
paene conflatum, in hac prope aequalitate fraterna, non
noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fu-
isse, quam, ut hi fratres diversas sententias fortunasque
sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tem-
pestate abreptus est unus, qui, si consilio id fecisset,
esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti.
35 Sed ierit ad bellum, discesserit non a te solum, verum

(1) His maxime.

(2) et hos r. et his - - minabantur.

etiam a fratribus: hi te orant tui. Equidem, cum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo qualis T. Ligarius, quaestor urbanus, fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed parum est, me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de huius illo quaestorio officio cogitantem etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem recordari. Hic 36
igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim haec divinabat), nisi ut eum tu tui studiosum (1) et bonum virum judicares, nunc a te supplex fratris salutem petit. Quam huius admonitus officio, cum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solum sibi ipsis, neque his tot ac talibus viris, neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicae condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo, 37
M. Marcello, fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo; cuius voluntatem carissimam semper habuisti: et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere. Nihil est enim tam popularc, quam bonitas: nulla de virtutibus tuis pluri- 38
mis nec admirabilior, nec gratior misericordia est: homines enim ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando: nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis (2) servare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura breviorem. Quare, cum utilius esse arbitrer, te ipsum, quam aut me, aut quemquam, loqui tecum, finem jam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus te daturum.

---

(1) abest *tui*

(2) Conservare.

ORATIO

PRO

REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM.

ARGUMENTUM.

Deiotarus tetrarcha Gallo-Graeciae sive Galatiae fuit. Is, quod summa ejus in Romanos fides constabat, a Pompeio regno Armeniae minoris donatus, et a Senatu Rex est appellatus. His beneficiis Senatus Pompeiique permotus, cum in bello civili Pompeio auxilia misisset, Caesaris animum offendit. Itaque bello Alexandrino composito, cum Caesar in Asiam, Pharnacis Ponti regis bello persequendi causa, venisset, eo devicto, Deiotarum etiam regno Armeniae multavit, nomen autem regium et reliqua senatus beneficia concessit. Quo tempore cum ad eum devertisset Caesar, liberalissime a rege habitus est, magnificeque donatus. Graves autem inimicitiae intercedebant Deiotaro cum Castore, ex filia nepote, quae Saocondario nupserat. Itaque cum Castor omnem avo nocendi occasionem captaret, ad eam rem abusus est tempore illo, quod Caesar ad Deiotarum deversatus erat. Nam, abducto ab avo servo medico Phidippo, misit eum cum legato Romam, accusandi avi causa, quod Caesari apud se deversanti insidias fecisset. Legati Deiotari causam ad Ciceronem detulerunt, antiquum Deiotari hospitem et amicum. Is causa suscepta, coram Caesare, intra domesticos parietes Deiotarum defendit, et non modo caput accusationis diluit, sed cetera etiam, quae criminis confirmandi causa allata erant, tanquam, de odio Deiotari in Caesarem, de exercitu contra eum comparato, et alia.

1 Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, ini-
I tio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur

vel usus, vel aetas mea postulare: tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Deiotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis: quod ipsum etsi non iniquum est, in tuo duntaxat periculo; tamen est ita inusitatum, regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde 2
eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam, pro perpetuis eius in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium! qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et scelere duxerit; avi servum, corruptum praemiis, ad accusandum dominum impulerit et a legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi au- 3
tem, dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostrae reipublicae, cum os videbam, cum verba audiebam, non tam afflictam regiam conditionem dolebam, quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, cum more maiorum de servo in dominum, ne tormentis quidem, quaeri liceat: in qua quaestione dolor veram vocem elicere possit etiam ab invito: exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum (1) accusaret solutus. Perturbat me, C. Caesar, 2
etiam illud interdum, quod tamen, cum te penitus re- 4
cognovi, timere desino: re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, si per seipsum consideres, grave est: nemo enim fere est, qui sui periculi judex, non sibi se aequiorem, quam reo praebeat. Sed tua, C. Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit: non enim tam timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intelligo, quid de te ceteros velis iudicare. Moveor etiam loci ipsius 5
insolentia, quod tantam causam, quanta nulla unquam in

---

(1) accuset.

disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes,
dico extra conventum et eam frequentiam, in qua orato-
rum studia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore vultuque
acquiesco; te unum intueor; ad te unum omnis mea spe-
ctat oratio: quae mihi ad spem obtinendae veritatis gra-
vissima sunt: ad motum animi et ad omnem impetum
6 dicendi contentionemque leviora. Hanc enim, C. Caesar,
causam si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante
te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus
afferret? quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem
aetatem in populi Romani bellis consumtam esse memi-
nisset? Spectarem curiam, intuerer forum, coelum deni-
que testarer ipsum. Sic, cum et deorum immortalium,
et populi Romani, et senatus beneficia in regem Deiota-
rum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio.
7 Quae quoniam angustiora parietes faciunt, actioque cau-
sae maxime debilitatur loco: tuum est, Caesar, qui pro
multis saepe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ip-
sum referre; quo facilius tum aequitas tua, tum audiendi
diligentia minuat hanc perturbationem meam.

Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accu-
satorum spe pauca dicam: qui cum videantur neque in-
genio, neque usu atque exercitatione rerum valere, tamen
ad hanc causam non sine aliqua spe et cogitatione vene-
3 runt. Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii:
8 affectum illum quibusdam incommodis et detrimentis,
propter offensionem animi tui, meminerant, teque cum
huic iratum, tum sibi amicum cognoverant: cumque apud
ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in
exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quamob-
rem hoc nos primum metu, C. Caesar, per fidem, et
constantiam, et clementiam tuam, libera, ne residere in
te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram te
istam oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti,
istam, inquam, dexteram, non tam in bellis, et in proe-
liis, quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius do-
mum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te ejus
dii penates acceperunt: te amicum et placatum Deiotari
9 regis arae focique viderunt. Cum facile exorari, Caesar,
tum semel exorari soles. Nemo unquam te placavit inimi-
cus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit

Quamquam cui sunt inauditae cum Deiotare querelae
tuae? nunquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut
amicum officio parum functum, quod propensior in Cn.
Pompeii amicitiam fuisset, quam in tuam: cui tamen
ipsi (1) rei veniam te daturum fuisse dicebas, (2) si
tantum auxilia Pompeio, vel si etiam filium misisset, (3)
ipse excusatione aetatis usus esset. (4) Ita cum maximis
eum rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relin-
quebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti, 10
sed omni metu liberasti, hospitem agnovisti, regem re-
liquisti: neque enim ille odio tui progressus, sed errore,
communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine
saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique il-
lum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimum-
que duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longin-
quus et alienigena, quibus nos in media republica nati,
semperque versati. Cum audiret, senatus consentientis 4
auctoritate arma sumta: consulibus, praetoribus, tribu- 11
nis plebis, (5) nobis imperatoribus rempublicam defenden-
dam datam: movebatur animo, et vir, huic imperio ami-
cissimus, de salute populi Romani extimescebat, in qua
etiam suam inclusam (6) videbat; in summo tamen ti-
more quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maxime vero
perturbatus est, ut audivit, consules ex Italia profugisse,
omnesque consulares (sic enim nuntiabatur), cunctum
senatum, totam Italiam esse effusam: talibus enim nun-
tiis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri
subsequebantur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de
studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audi-
ebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quae
cum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn.
Pompeio ad eum legati, litteraeque venerunt. Ignosce, 12

---

(1) regi v.
(2) si cum auxilia.
(3) ipse tamen.
(4) itaque c.
(5) novis.
(6) esse videbat.

Caesar, si eius viri auctoritati rex Dejotarus cessit, quem
nos omnes secuti sumus: in quem cum dii atque homi-
nes omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima
et maxima. Neque enim, si tuae res gestae celerorum
laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii
memoriam amisimus. Quantum nomen eius fuerit, quan-
tae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quan-
ti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui,
quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quanto
tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, vic-
torias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus:
5 tuos enumerare non possumus. Ad eum igitur rex Dejo-
13 tarus venit, hoc misero fatalique bello, quem antea iu-
stis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hos-
pitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus: et
venit vel rogatus, ut amicus; vel arcessitus, ut socius;
vel evocatus, ut is, qui senatui parere didicisset: post-
remo venit, ut ad fugientem, non ut ad insequentem,
id est, ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque,
Pharsalico proelio facto, a Pompeio discessit: spem infi-
nitam persequi noluit: vel officio, si quid debuerat, vel
errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit: domum
se contulit; teque Alaxandrinum bellum gerente, utili-
14 tatibus tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domitii, am-
plissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit: ille Ephe-
sum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatis-
simum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum,
ille tertio, auctionibus factis, pecuniam dedit, qua ad
bellum utereris: ille corpus suum periculo obiecit, te-
cumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem
esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem ac-
cepta sunt, C. Caesar, ut eum amplissimo regis honore
et nomine affeceris.

15 Is igitur, non modo a te periculo liberatus, sed
etiam honore amplissimo ornatus arguitur domi te suae
interficere voluisse: quod tu, nisi eum furiosissimum ju-
dicas, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam,
cuius tanti sceleris fuerit, in conspectu deorum penatium,
necare hospitem; cuius tantae importunitatis, omnium
gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen exstin-
guere; cuius tantae ferocitatis, victorem orbis terrarum

non extimescere; cuius tam inhumani et ingrati animi, a
quo rex appellatus esset, (1) in eo tyrannum inveniri:
ut haec omittam, cuius tanti furoris fuit, omnes reges,
quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, om-
nes socios, omnes provincias, omnia denique omnium ar-
ma contra se unum excitare? quonam ille modo, cum
regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio dis-
tractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam
cogitato? At, credo, haec homo inconsultus et te- 6
merarius non videbat. Quis consideratior illo? quis rec- 16
tior? quis prudentior? quamquam hoc loco Deiotarum
non tam ingenio et prudentia, quam fide et religione
vitae defendendum puto. Nota tibi est, C. Caesar, ho-
minis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porro,
qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari in-
tegritas, gravitas, virtus, fides non audita est?
Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem ca-
dere posset, propter metum praesentis exitii, nec in
facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et
a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum
esse confingitis. At quam non modo non credibiliter, 17
sed ne suspiciose quidem! Cum, inquit, in castel-
lum Luceium venisses, et domus regis, hospitis tui, de-
vertisses; locus erat quidam, in quo erant ea composita,
quibus rex te munerare constituerat: huc te e balneo,
priusquam accumberes, ducere volebat. (2) Erant enim
armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati.
En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum
servus accuset. Ego mehercule, C. Caesar, initio, cum
est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, ser-
vum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto ado-
lescente esse corruptum, hac suspicione sum percussus:
medicum indicem subornabit: finget videlicet aliquod cri-
men veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine
criminandi non multum res abhorrebat. Quid ait medi-
cus? nihil de veneno. At id fieri potuit primo occultius 18
in potione, vel in cibo: deinde etiam impunius fit; quod,

(1) in eum.

(2) ibi enim erant ar.

cum est factum, negari potest. Si palam te interemisset,
omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma
convertisset; si veneno: Jovis illius quidem hospitalis nu-
men nunquam celare potuisset, homines fortasse cela-
visset. Quod igitur et occultius conari, et efficere cautius
potuit; id tibi, et medico callido, et servo, ut putabat,
fideli, non credidit; de armis, de ferro, de insidiis celare
19 te noluit? At quam festive crimen contexitur? Tua te,
inquit, eadem, quae semper, fortuna servavit: negavisti
7 tum te inspicere velle. Quid postea? an Deiotarus, re
illo tempore non perfecta, continuo dimisit exercitum?
nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum
coenavisses, rediturum dixeras; itaque fecisti. Horam unam
aut duas eodem loco armatos, ut collocati (1) fuerant,
retinere magnum fuit? cum in convivio comiter et iucun-
de fuisses, tum illuc (2) isti, ut dixeras. Quo in loco
Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in
P. Africanum fuit; cui magnificentissima dona, ut scrip-
tum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia; quae
Africanus, inspectante exercitu, accepit. Quod cum prae-
sens Deiotarus, regio et animo et more, fecisset, tu in
20 cubiculum discessisti. Obsecro, Caesar, repete temporis
illius memoriam: pone illum ante oculos diem: vultus
hominum te intuentium atque admirantium recordare.
Num quae trepidatio? num qui tumultus? num quid,
nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et
sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest,
21 cur te lautum voluerit, coenatum noluerit occidere? In
posterum, inquit, diem distulit, ut, cum in castellum
Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video
causam loci mutandi: sed tamen acta res criminose est.
Cum, inquit, vomere te post coenam velle dixisses, in
balneum te ducere coeperunt: ibi enim erant insidiae.
At te eadem tua fortuna servavit: in cubiculum te ire
malle dixisti. Dii te perdant, fugitive: ita non modo
nequam et improbus, sed fatuus et amens es. Quid?
ille signa aenea in insidiis posuerat, quae e balneo in

(1) fuerunt.
(2) ivisti.

cubiculum transferri non possent? Habes crimina insidia-
rum: nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram
conscius. Quid tum? ita demens ille erat, ut eum, quem
conscium tanti sceleris habebat, a se dimitteret? Romam
etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem
suum, et C. Caesarem, cui fecisset insidias? praesertim
cum is unus esset, qui posset de absente se vindicare?
Et fratres meos, inquit, quod erant conscii, in vincula 22
coniecit. Cum igitur eos vinciret, quos secum habebat;
te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quae
illos scire dicis?

Reliqua pars accusationis duplex fuit: una, regem 8
semper in speculis fuisse, cum a te animo esset alieno;
altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De
exercitu dicam breviter, ut cetera. Nunquam eas copias rex
Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano
posset: sed quibus fines suos ab excursionibus hostium et
latrociniis tueretur, et imperatoribus nostris auxilia mit-
teret. Atque antea quidem maiores copias alere poterat:
nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad (1) Caecilium, 23
nescio quem; sed eos, quos misit, quod ire noluerunt,
in vincula coniecit. Non quaero, quam verisimile sit,
aut non habuisse regem, quos mitteret; aut eos, quos
misisset, non paruisse; aut, qui dicto audientes in tanta
re non fuissent, eos vinctos potius, quam necatos fuisse.
Sed tamen cum ad (2) Caecilium mittebat, utrum cau-
sam illam victam esse nesciebat, an (3) Caecilium istum,
magnum hominem putabat? quem profecto is, qui opti-
me nostros homines novit, vel quia nosset, vel quia non
nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites non op- 24
timos misisse: veteres, credo, Caesar; nihil ad tuum
equitatum, sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait, ne-
scio quem ex eo numero, servum iudicatum. Non arbi-
tror: non audivi: sed in eo, etiam si accidisset, culpam
regis nullam fuisse arbitrarer.

Alieno autem a te animo fuit. Quomodo? speravit,
credo, difficiles tibi (4) Alexandria fore exitus, propter 9

---

(1) (2) (3) Caelium.

(4) Alexandriae.

regionis naturam et fluminis. At eo ipso tempore pecu-
niam dedit, exercitum aluit; ei, quem Asiae praefeceras,
nulla in re defuit: tibi victori, non solum ad hospitium,
sed ad periculum etiam, atque ad aciem praesto fuit.
25 Secutum est bellum Africanum: graves de te rumores
sparsi: qui etiam, furiosum illum (1) Caecilium excitave-
runt. Quo tum erga te rex animo fuit! qui auctionatus
sit, seseque expoliare maluerit, quam tibi pecuniam non
subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicaeam Ephe-
sumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent, et
celeriter ad se referrent. Itaque cum esset ei nunciatum,
Domitium naufragio periise, te in castello circumsideri;
de Domitio dixit versum Graecum eadem sententia, qua
etiam nos habemus Latinum: „*Pereant amici, dum una*
inimici intercidant": quod ille, si esset tibi inimicissimus,
nunquam tamen dixisset. Ipsi enim mansuetus; versus
immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui
tibi esset inimicus? tibi porro inimicus cur esset, a quo
cum vel interfici, belli lege, potuisset, regem et se, et
filium suum constitutos esse meminisset? Quid deinde?
26 furcifer quo progreditur? ait, hac laetitia Deiotarum ela-
tum, vino se obruisse, in convivioque nudum saltavisse.
Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre?
Deiotarum saltantem quisquam, aut ebrium vidit unquam?
omnes sunt in illo (2) rege regiae virtutes, quod te, Cae-
sar, ignorare non arbitror: sed praecipue singularis et
admiranda frugalitas; etsi hoc verbo scio laudari reges
non solere. Frugi hominem dici, non multum habet lau-
dis in rege: fortem, iustum, severum, gravem, magnani-
mum, largum, beneficum, liberalem; hae sunt regiae lau-
des: illa privata est. Ut volet, quisque accipiat: ego ta-
men frugalitatem, id est, modestiam et temperantiam,
virtutem esse maximam iudico. Haec in illo est ab in-
eunte aetate, tum a cuncta Asia, tum a magistratibus,
legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia
27 negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem
gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc

---

(1) Caelium.
(2) abest *rege*

regium nomen adscendit: sed tamen quidquid a bellis
populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consue-
tudines, amicitias, res rationesque iungebat: ut non solum
tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias, et diligen-
tissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur ado-
lescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil unquam,
nisi severissime et gravissime, fecerit; is ea existimatione,
eaque aetate saltavit? Imitari potius, Castor, avi tui mores, **10**
disciplinamque debebas, quam optimo et clarissimo viro
fugitivi ore maledicere. Quodsi saltatorem avum habuisses, 28
neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla
peterentur; tamen hoc maledictum minime in illam aeta-
tem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate se
imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut
equis uteretur; ea tamen illum cuncta, iam aetate exac-
ta, defecerant. Itaque, Deiotarum cum plures in equum
sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari
solebamus. Hic vero adolescens, qui meus in Cilicia mi-
les, in Graecia commilito fuit, cum in illo nostro exer-
citu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum
eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere
solebat? quam se iactare? quam ostentare? quam nemi-
ni in illa causa studio et cupiditate concedere? Cum ve- 29
ro, exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fui,
post Pharsalicum autem proelium suasor fuissem armorum
non deponendorum, sed abiiciendorum, hunc ad meam
auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat
studio ipsius belli, et patri satisfaciendum esse arbitraba-
tur. Felix ista domus, quae non impunitatem solum
adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus
Deiotarus, qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit,
non modo apud te, sed etiam a suis accusetur! Vos vest-
ra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquo-
rum calamitate esse contenti?

Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant. Rex **11**
enim Deiotarus vestram familiam, abiectam et obscuram,
e tenebris in lucem evocavit. Quis tuum patrem ante, qui 30
esset, quam cuius gener esset, audivit? Sed quamvis in-
grate et impie necessitudinis nomen repudiaretis, tamen
inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto cri-
mine insectari, non expetere vitam, non capitis arcesse-

re. Esto: concedatur haec quoque acerbitatis et odii
magnitudo. Adeone, ut etiam omnia vitae salutisque com-
munis, atque etiam humanitatis iura violentur? servum
sollicitare verbis; spe, promissisque corrumpere; (1) ab-
ducere domum; contra dominum armare: hoc est, non
uni propinquo, sed omnibus familiis bellum nefarium in-
dicere. Nam ista corruptela servi, si non modo impunita
fuerit, sed etiam a tanta auctoritate approbata; nulli pa-
rietes nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodi-
ent. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impu-
ne evolare potest, contraque nos pugnare, fit in domi-
31 natu servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mo-
res! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, cen-
sorem, pontificem maximum vidimus, cum tribunus ple-
bis M. Scaurum, principem civitatis, in iudicium populi
vocasset, Scaurique servus ad eum clam domum venisset,
et crimina in dominum delaturum se esse dixisset; compre-
hendi hominem iussit, ad Scaurumque deduci. Vide,
quid intersit: etsi inique Castorem cum Domitio compa-
ro: sed tamen ille inimico servum remisit; tu ab avo ab-
duxisti: ille incorruptum audire noluit; tu corrupisti: ille
adiutorem servum contra dominum repudiavit; tu etiam
32 accusatorem abhibuisti. At semel iste est corruptus a
vobis? nonne, cum esset productus, et cum tecum fu-
isset, refugit ad legatos? nonne etiam ad hunc Cn. Do-
mitium venit? nonne, audiente hoc Ser. Sulpicio, cla-
rissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, et
hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corrup-
tum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus
12 est? Quae est ista tam impudens, tam crudelis, tam im-
moderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut
huius urbis iura et exempla corrumperes, (2) domestica-
que immanitate nostrae civitatis humanitatem inquinares?
33 At quam acute collecta crimina! Blesamius, inquit (eius
enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat
tibi), ad regem scribere solebat, te in invidia esse, tyrannum
existimari: statua inter reges posita animos hominum

---

(1) adducere.

(2) dom. tua imm.

vehementer offensos: plaudi tibi non solere. (1) Non
intelligis, Caesar, ex urbanis malevolorum sermunculis haec
ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scri-
beret? multorum enim civium capita viderat: multos
iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos: multas afflictas
et eversas domos: armatis militibus refertum forum.
Quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore
non vidimus. Solus, inquam, es, C. Caesar, cuius in 34
victoria ceciderit nemo, nisi armatus: et quem nos libe-
ri, in summa populi Romani libertate nati, non modo
non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria du-
cimus; is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri
potest? Nam de statua quis queritur, una praesertim,
cum tam multas videat? valde enim invidendum est eius
statuae, cuius tropaeis non invidimus. Nam, si locus
affert invidiam, nullus locus est, ad statuam quidem,
rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui
nec desideratus unquam a te est, et nonnunquam, ob-
stupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est;
et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum
videri potest.

Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid ad 13
extremam causae partem reservatum. Id autem aliquid 35
est, te ut plane Deiotaro roconciliet oratio mea. Non
enim iam metuo, ne tu illi succenseas: illud vereor, ne
tibi illum succensere aliquid suspicere: quod abest longi-
ssime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te,
meminit; non, quid amiserit: neque se a te multatum
arbitratur; sed cum existimaret, multis tibi multa esse
tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset,
ea sumeres, non recusavit. Etenim, si Antiochus Mag- 36
nus ille rex Asiae, cum posteaquam a Scipione devictus,
Tauro tenus regnare iussus esset, omnemque hanc Asiam,
quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est so-
litus, benigne sibi a populo Romano esse factum, quod
nimis magna procuratione liberatus, modicis regni termi-
nis uteretur; potest multo facilius se Deiotarus consolari.
Ille enim furoris multam sustinuerat, hic erroris. Omnia

---

(1) Nonne.

tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, cum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque conservato, nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat: magno animo et erecto est, nec unquam succumbet inimicis, ne fortunae
37 quidem. Multa se arbitratur et peperisse antefactis, et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna, aut quis casus, aut quae tanta possit iniuria, omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? ab omnibus enim his ornatus est, qui, postquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt. Senatus vero iudicia de illo tam multa, tamque honorifica, quae publicis populi Romani litteris monumentisque consignata sunt, quae unquam vetustas obruet, aut quae tanta delebit oblivio? Quid de virtute eius dicam? quid de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixerunt; hisque, non modo ad bene, sed etiam ad
38 beate vivendum, contentam virtutem esse. Haec ille reputans, et dies et noctes cogitans, non modo tibi non succenset, (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens,) verum omnem tranquillitatem, et quietem senec-
14 tutis acceptam refert clementiae tuae. Quo quidem animo cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit. Jubes enim eum bene sperare, et bono esse animo; quod scio, te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere,
39 meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum. Laboro equidem regis Deiotari causa, quocum mihi amicitiam respublica conciliavit, hospitium voluntas utrinsque coniunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna eius officia in me et in exercitum meum effecerunt. Sed cum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotum a te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum,
40 qui semel a te sint liberati timore. Non debeo, C. Cae-

sar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quonam
modo dicendo misericordiam tuam commovere possim.
Nihil opus est: occurrere ipsa solet supplicibus et cala-
mitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos re-
ges; et id animo contemplare, quod oculis non potes:
dabis profecto misericordiae, quod iracundiae negavisti.
Multa sunt tuae clementiae monumenta; sed maxime eo-
rum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quae si in pri-
vatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in re-
gibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum
fuit; sociorum vero regum et amicorum, sanctissimum.
Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timue- 15
runt: retentum vero, et a te confirmatum, posteris eti- 41
am suis tradituros esse, confido. Corpora vero sua, pro
salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras,
et Blesamius, et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam
diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaus,
qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus; tum re-
gum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. Ex- 42
quire de Blesamio, numquid ad regem contra dignitatem
tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit,
et criminibus illis pro rege se supponit reum, memori-
am tuam implorat, qua vales plurimum: negat unquam
se a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse: in pri-
mis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque ad ultimos
prosecutum: cum e balneo exisses, tecum se fuisse, cum
illa munera inspexisses coenatus, cum in cubiculo recu-
buisses; eandemque assiduitatem tibi se praebuisse postri-
die. Quamobrem, si quid eorum, quae obiecta sunt, co- 43
gitatum sit, non recusat, quin id facinus suum iudices.
Quocirca, C. Caesar, velim existimes, hodierno die sen-
tentiam tuam, aut cum summo dedecore miserrimam
pestem importaturam esse regibus, aut incolumem famam
cum salute: quorum alterum optare, illorum crudelitatis
est; alterum conservare, clementiae tuae.

ORATIO

PRO

LEGE MANILIA,

SEU

DE IMPERATORE POMPEIO DELIGENDO, AD POPULUM.

ARGUMENTUM.

M. Aemilio, L. Volcatio COSS. cum L. Lucullus, qui Proconsulari imperio administrarat prope septem annos Mithridaticum bellum, a senatu revocatus Romam redisset, tulit ad populum C. Manilius tribunus plebis, ut eius belli administratio Pompeio committeretur, qui tum bellum maritimum gerebat. Eam rogationem Cicero praetor creatus persuadendam populo suscepit, quod in Pompeio omnia essent, quae ad perfectum imperatorem pertinerent, scientia rei militaris, fortitudo, temperantia et felicitas, reiectis obiectionibus Hortensii et Catuli, quorum alter non esse uni omnia committenda dicebat, alter vero in uno homine saepe esse periclitandam fortunam negabat, eumque maioribus reipublicae temporibus servari volebat.

1 Quamquam mihi semper frequens conspectus vester
multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum am-
I plissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites;
tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae ra-

tiones, ab ineunte aetate susceptae, prohibuerunt. Nam
cum antea per aetatem nondum huius auctoritatem lo-
ci (1) attingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi
perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere:
omne meum tempus amicorum temporibus transmitten-
dum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam (2) 2
fuit ab iis, qui vestram causam defenderent: et meus
labor, in privatorum periculis caste integreque versatus,
ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus.
Nam cum, propter dilationem comitiorum, ter praetor
primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi,
Quirites, et quid de me judicaretis, et quid aliis prae-
scriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit,
quantum vos honoribus mandandis esse voluistis: et ad
agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex
forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit
afferre: certe, et, si quid auctoritatis in me est, ea apud
eos utar, qui eam mihi dederunt; et, si quid etiam di-
cendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei
quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censue-
runt. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse 3
video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione di-
cendi, causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemi-
ni potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari
eximiaque virtute: huius autem orationis difficilius est
exitum, quam principium invenire. Ita mihi non tam
copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

Atque, ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec 2
omnis causa ducitur: bellum grave et periculosum vestris 4
vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus
infertur, Mithridate et Tigrane; quorum alter relictus,
alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam
oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis
viris, afferuntur ex Asia quotidie litterae, quorum magnae
res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatae: qui
ad me, pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine,
causam reipublicae periculaque rerum suarum detulerunt;

(1) contingere.
(2) abest *fuit*.

5 Bithyniae; quae nunc vestra provincia est, vicos exustos
esse complures; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est
vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate;
Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere;
huic qui (1) successerit, non satis esse paratum ad tan-
tum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis et
civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti;
eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea ne-
minem.

6 Causa quae sit, videtis: nunc, quid agendum sit,
considerate. Primum mihi videtur de genere belli; deinde
de magnitudine; tum de imperatore deligendo esse dicen-
dum. Genus est (2) belli eiusmodi, quod maxime vestros
animos excitare atque inflammare (3) ad studium perse-
quendi (4) debeat. Agitur enim populi Romani gloria,
quae vobis a maioribus, cum magna in rebus omnibus,
tum summa in re militari tradita est; agitur salus socio-
rum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri mag-
na et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi
Romani vectigalia et maxima; quibus amissis, et pacis
ornamenta, et subsidia belli requiretis; aguntur bona
multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei-
3 publicae causa consulendum. Et quoniam semper appe-
7 tentes gloriae praeter ceteras gentes, atque avidi laudis
fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello
superiore suscepta; quae penitus iam insedit atque inve-
teravit in populi Romani nomine; quod is, qui uno die,
tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una litte-
rarum significatione cives Romanos necandos trucidan-
dosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam, suo
dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam
tertium et vicesimum regnat, et ita regnat, ut se non
Ponto, neque Cappadociae latebris occultare velit, sed
emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus,
8 hoc est, in Asiae luce versari. Etenim adhuc ita vestri

(1) succurrerit.

(2) enim.

(3) absunt: *ad studium persequendi.*

(4) debet: in quo agitur p. R. g.

cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insig-
nia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L.
Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo for-
tissimi viri et summi imperatores; sed ita triumpharunt,
ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis
imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt; venia
danda, quod reliquerunt; propterea quod ab eo bello
Sullam in Italiam respublica, Murenam Sulla revocavit.
Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad obli- 4
vionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit;
qui posteaquam maximas aedificasset ornassetque classes, 9
exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus po-
tuisset, comparasset, et se Bosporanis, finitimis suis,
bellum inferre simulasset: usque in Hispaniam legatos
Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum
gerebamus: ut, cum duobus in locis disiunctissimis maxi-
meque diversis, uno consilio a binis hostium copiis bel-
lum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione
districti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius par- 10
tis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae mul-
to plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii di-
vino consilio ac singulari virtute depulsum est; in altera
parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata,
ut initia illa gestarum rerum magna atque praeclara,
non felicitati eius, sed virtuti; haec autem extrema, quae
nuper acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse
videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita
dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione
nostra, neque falsa afficta esse videatur. De vestri imperii 11
dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae,
videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. Maiores 5
vestri saepe mercatoribus ac (1) naviculariis iniuriosius trac-
tatis, bella gesserunt; vos tot civium Romanorum millibus
uno nuntio atque uno tempore necatis, quo tandem ani-
mo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius,
Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, exstinc-
tum esse voluerunt; vos eum regem inultum esse pati-
emini, qui legatum populi Romani consularem, vinculis

---

(1) naviculatoribus.

ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non
12 tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos (1) legatum, omni supplicio interfectum, relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud, quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid? quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes, rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare, propter periculi magnitudinem, coguntur: imperatorem a vobis certum deposcere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque id
13 se facere summo sine periculo posse arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse, (quo etiam carent aegrius): cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis, quod eiusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc praesentem vident, tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoretur.
6 Quare, si propter socios, nulla ipsi iniuria lacessiti, ma-
14 iores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, iniuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere; praesertim cum de vestris ma-

(1) legatum populi Romani, omni supplicio interfectum inultum relinqu.

ximis vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum
vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provin-
cias tutandas vix contenti esse possimus; Asia vero tam
opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varie-
tate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine
earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris
antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et
belli utilitatem et pacis dignitatem sustinere vultis, non
modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est de-
fendenda. Nam ceteris in rebus, cum venit calamitas, 15
tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum
adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem.
Nam cum hostium copiae non longe absunt, etiamsi irruptio
facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura dese-
ritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu,
neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari
potest: quare saepe totius anni fructus uno rumore pe-
riculi atque uno belli terrore, amittitur. Quo tandem 16
animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pen-
sitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, cum duo
reges cum maximis copiis prope adsint? cum una ex-
cursio equitatus perbrevi tempore totius anni vecti-
gal auferre possit? cum publicani familias maxi-
mas, quas in saltibus habent, quas in agris, quas
in portubus atque custodiis, magno periculo se ha-
bere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse,
nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non
solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis
formidine liberatos? Ac ne illud quidem vobis negligen- 7
dum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum 17
essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona
civium Romanorum pertinet: quorum vobis, pro vestra
sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et
publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas ra-
tiones et copias in illam provinciam contulerunt: quo-
rum ipsorum per se res et fortunae curae vobis esse de-
bent. Etenim si vectigalia, nervos esse reipublicae, sem-
per duximus: eum certe ordinem, qui exercet illa, firma-
mentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde 18

ceteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim (1)
ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere
debetis: partim suas et suorum in ea provincia pecunias
magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae,
magnum eorum civium numerum calamitate prohibere:
sapientiae, videre, multorum civium calamitatem a repu-
blica seiunctam esse non posse. Etenim illud primum
parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victo-
ria recuperare: neque enim iisdem redimendi facultas
erit, propter calamitatem, neque aliis voluntas, propter
19 timorem. Deinde, quod nos eadem Asia, atque idem iste
Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe
calamitate docti memoria retinere debemus: nam tum,
cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus, Ro-
mae, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim
possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere,
ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A
quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, id
quod ipsi videtis. Haec fides, atque haec ratio pecuniarum,
quae Romae, quae in foro versatur, implicita est cum illis
pecuniis Asiaticis et cohaeret: ruere illa non possunt, ut
haec non eodem labefactata motu concidant. Quare vi-
dete, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bel-
lum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus soci-
orum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium
cum republica (2) defendantur.

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudi-
8 ne pauca dicam. Potest enim hoc dici: belli genus esse
ita necessarium, ut sit gerendum; non esse ita magnum,
20 ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est,
ne forte a vobis, quae diligentissime providenda sunt,
contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant,
me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti
viro, sapientissimo homini, et magno imperatori debeatur:
dico, eius adventu maximas Mithridatis copias, omnibus
rebus ornatas atque instructas fuisse; urbemque Asiae

---

(1) abest *ipsi*.

(2) defenduntur.

clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam
esse ab ipso rege (1) maxima multitudine, et oppug-
natam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assidui- 21
tate, consilio summis obsidionis periculis liberavit; ab eo-
dem imperatore classem magnam et ornatam, quae duci-
bus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur,
superatam esse atque depressam: magnas hostium prae-
terea copias multis proeliis esse deletas; patefactumque
nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo Romano
ex omni aditu clausus esset; Sinopen atque Amisum,
quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus
ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti et Cappado-
ciae permultas, uno aditu atque adventu esse captas;
regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se re-
ges atque alias gentes supplicem contulisse; atque haec
omnia, salvis populi Romani sociis, atque integris vecti-
galibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque
ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum,
qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum si-
militer ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse 9
nunc, quaemadmodum, cum haec ita sint, reliquum possit 22
esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites. Non enim
hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic
Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quon-
dam profugisse dicitur: quam praedicant in fuga, fratris
sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dis-
sipavisse, ut eorum collectio dispersorum, moerorque pa-
trius, celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates
fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrima-
rumque rerum omnium, quas et a moioribus acceperat,
et ipse bello superiore ex tota Asia direptas, in suum
regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum
nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus
effugit. Ita illum in persequendi studio moeror, hos lae-
titia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, 23
rex Armenius, excepit, diffidentemque rebus suis confir-
mavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit. Cuius
in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit:

(1) magna.

plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concita-
tae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas
nunquam populus Romanus neque lacessendas bello,
neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque
vehemens opinio, quae per animos gentium barbararum
pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi
causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita
nationes multae atque magnae novo quodam errore ac
metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem
ex Tigranis regno ceperat, et proeliis usus erat secundis,
tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum
24 commovebatur. Hic iam plura non dicam. Fuit enim
illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus
magis maturus, quam processio longior quaereretur.
Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, et
eorum, qui se ex eius regno collegerant, et magnis ad-
ventitiis multorum regum et nationum copiis iuvabatur.
Hoc iam fere sic fieri solere accepimus, ut regum af-
flictae fortunae facile multorum opes alliciant ad miseri-
cordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vi-
vunt in regno; quod regale iis nomen, magnum et sanc-
25 tum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit,
quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum
se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus,
quod ei praeter spem acciderat, ut illam, posteaquam
pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum
vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite
hoc loco, Quirites, (sicut poëtae solent, qui res Roma-
nas scribunt,) praeterire me nostram calamitatem: quae
tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex proelio
26 nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo
malo, gravissimaque belli offensione, L. Lucullus, qui
tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi, fortasse
potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii diuturnitati
modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem
militum, qui iam stipendiis (1) confectis erant, dimisit,
partem Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto; sed
ea vos coniectura perspicitis. Quantum illud bellum (2)

(1) confecti.

(2) futurum.

factum putatis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu?

Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc 10
bellum esset, genere ipso necessarium, magnitudine pe- 27
riculosum: restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo, dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit: quae res est, quae cuiusquam animum in hac causa dubium
facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperato- 28
re quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiae disciplina, bello maximo, atque accerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est: qui extrema pueritia miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator? qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam ceteri legerunt? plures provincias confecit, quam alii concupiverunt? cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita! Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera, et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quae huius viri scientiam fugere possit.

Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest par ora- 11
tio inveniri? quid est, quod quisquam aut dignum illo, 29
aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae

vulgo existimantur, labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus,
30 aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sulla, huius virtute et subsidio confessus est liberatam. Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. Testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione, patefactum est. Testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit. Testis est iterum et saepius Italia, quae, cum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum exspectatione Pompeii attenuatum atque imminutum
31 est, adventu sublatum ac sepultum. Testes vero iam omnes orae, atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia, tum universa, tum (1) in singulis omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme, aut referto praedonum mari navigaretur? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confi-
32 ci posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut a praedonibus cap-
12 tas urbes esse sociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani longe a domo bellare, et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. (2) Sociis ego

(1) in s. oris.

(2) Sociis vestris ego.

vestris mare clausum per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri (1) a Brundisio numquam, nisi summa hieme, transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar: cum legati populi Romani redemti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? Cni- 33
dum aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias, captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis, portum Caietae celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante praetore, a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem atque ignominiam reipublicae querar, cum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? At- 34
que haec, qua celeritate gesta sint, quanquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim umquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quaestus studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli impetus navigavit? Qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit; inde Sardiniam cum classe venit, atque haec tria frumentaria subsidia reipublicae firmissimis praesidiis classibusque munivit; inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispa- 35
niis et Gallia Cisalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, et in Achaiam omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit; ipse autem, ut a Brundisio profectus est, undequinquagesimo die to-

(1) abest *a*.

tam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit; omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphiliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

13 Est haec divina atque incredibilis virtus imperato-
36 ris. Quid? ceterae, quas paullo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt? non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quaerenda est; sed multae sunt artes eximiae, huius administrae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quae breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt.
37 Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cuius in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam, ex aerario depromtam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui haec fecerint: ego autem neminem nomino. Quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque, propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis igno-
38 rat? Itinera, quae per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui

se ipsum non continet; neque severus esse in iudicando,
qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic mi- 39
ramur, hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius
legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus
tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato
nocuisse dicatur? Iam vero, quemadmodum milites hiber-
nent, quotidie sermones ac litterae perferuntur. Non mo-
do, ut sumtum faciat in militem, nemini vis affertur:
sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis
enim, non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum
atque amicorum tectis esse voluerunt.

Age vero ceteris in rebus, (1) qualis sit temperan- 14
tia considerate. Unde illam tantam celeritatem, et tam 40
incredibilem cursum inventum putatis? non enim illum
eximia vis remigum, aut ars inaudita quaedam guber-
nandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas ter-
ras pertulerunt: sed hae res, quae ceteros remorari so-
lent, non retardarunt; non avaritia ab instituto cursu
ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem,
non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad
cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Postre-
mo signa, et tabulas, ceteraque ornamenta Graecorum
oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi
ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem 41
nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex
hac urbe missum, sed de coelo delapsum, intuentur:
nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos
hac quondam abstinentia; quod iam nationibus exteris
incredibile ac falso memoriae proditum videbatur. Nunc
imperii (2) vestri splendor illis gentibus lucet; nunc
inteligunt, non sine causa maiores suos tum, cum hac
temperantia magistratus habebamus, servire populo Ro-
mano, quam imperare aliis, maluisse. Iam vero ita fa-
ciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae
de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate
principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur.
Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et co- 42

---

(1) quali.

(2) nostri

pia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas impera toria, vos, Quirites, hoc ipso in loco saepe cognostis. Fidem vero eius inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam iudicarint? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum (1) bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

15 Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque
43 administrandis atque imperio militari valet; certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, cum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famae, quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta
44 et tam praeclara iudicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum (2) auctoritas valeat in bello: ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur; qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est, unius hominis spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna
45 pax efficere potuisset. Iam, accepta in Ponto calamitate, ex eo proelio, de quo vos paullo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent, hostium opes animique cre-

(1) bellum hoc.

(2) huius auctoritas.

vissent, satis firmum praesidium provincia non haberet: amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad id ipsum eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute (1) profecturus sit, qui tantum auctoritate (2) profecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso
nomine ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantam 16
declarat eiusdem hominis apud hostes populi Romani 46
auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes (3) uni huic se dediderunt? quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium, legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper iudicavit; ii, quibus erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum iudicari maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis, magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de 47
se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homini de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, saepius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem, et gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna: de huius autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione di-

(1) perfecturus.

(2) perfecerit.

(3) una.

cendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse
dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare vi-
deamur, ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra,
48 aut ingrata esse videatur. Itaque non sum praedicaturus,
Quirites, quantas ille res domi militiaeque, terra marique,
quantaque felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus
non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes
obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint.
Hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impu-
dentem fuisse, qui a diis immortalibus tot et tantas res
tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales
ad Cn. Pompeium detulerunt. Quot ut illi proprium ac
perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque
imperii, tum ipsius hominis causa (sicuti facitis) velle et
optare debetis.

49 Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut ne-
gligi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit admini-
strandum, et cum ei imperatorem praeficere possitis, in
quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima
auctoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin
hoc tantum boni, quod vobis a diis immortalibus obla-
tum et datum est, in rempublicam conservandam atque
17 amplificandam conferatis? Quodsi Romae Cn. Pompeius
50 privatus esset hoc tempore: tamen ad tantum bellum is
erat deligendus atque mittendus. Nunc, cum ad ceteras
summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur,
ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab
iis, qui habent, accipere statim possit: quid exspectamus?
aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera
summa cum salute reipublicae commissa sunt, hoc quo-
que bellum regium committimus?

51 At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicae,
vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque
summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii
praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt:
quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum
valuisse, et valere oportere, confiteor; sed in hac causa,
tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissi-
morum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus,
ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem: atque
hoc facilius, quod ea omnia, quae adhuc a me dicta

sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bel-
lum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa
esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia 52
tribuenda sint, unum dignissimum esse Pompeium: sed
ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit
iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata.
Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tua summa copia
ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum
fortem, A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, cum is
de uno imperatore contra praedones constituendo legem
promulgasset: et ex hoc ipso loco permulta item contra
legem eam verba fecisti. Quid? tum, per deos immorta- 53
les! si plus apud populum Romanum auctoritas tua,
quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset,
hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium te-
neremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum
populi Romani legati, praetores, quaestoresque capieban-
tur? cum ex omnibus provinciis commeatu et privato et
publico prohibebamur? cum ita clausa erant nobis om-
nia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque
publicam iam obire possemus? Quae civitas antea um- 18
quam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quon- 54
dam mare tenuisse dicitur, non Carthaginiensium, qui
permultum classe maritimisque rebus valuerunt, non
Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disci-
plina navalis et gloria remansit: quae civitas umquam
antea tam tenuis, quae tam parva insula fuit, quae non
portus suos, et agros, et aliquam partem regionis atque
orae maritimae per se ipsa defenderet? At herche aliquot
annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Ro-
manus, cuius, usque ad nostram memoriam, nomen invi-
ctum in navalibus pugnis permanserat, magna ac multo
maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque
imperii caruit. Nos, quorum maiores Antiochum regem 55
classe Persenque superarunt, omnibusque navalibus pug-
nis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercita-
tissimos paratissimosque vicerunt, ii nullo in loco iam
praedonibus pares esse poteramus; nos, qui antea non
modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ul-
timis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare po-
teramus; tum, cum insula Delos, tam procul a nobis in

Aegeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus
atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine
muro, nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque
oris Italiae maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Ap-
pia iam via carebamus; et his temporibus non pudebat
magistratus populi Romani, in hunc ipsum locum (1)
escendere, cum eum vobis maiores vestri exuviis nauticis
et classium spoliis ornatum reliquissent.

19 Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Roma-
56 nus, et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere
existimavit ea, quae sentiebatis: sed tamen in salute com-
muni idem populus Romanus dolori suo maluit, quam
auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus
vir, unus annus, non modo nos illa miseria ac turpitudi-
ne liberavit; sed etiam effecit, ut aliquando vere vi-
deremur omnibus gentibus ac nationibus terra ma-
57 rique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur ob-
trectatum esse adhuc, Gabinio dicam, anne Pompeio,
an utrique? (id quod est verius); ne legaretur
A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti.
Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum,
quem velit, idoneus non est, qui impetret, cum ceteri
ad expilandos socios diripiendasque provincias, quos vo-
luerunt, legatos eduxerint? an ipse, cuius lege salus ac
dignitas populo Romano atque omnibus gentibus consti-
tuta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque
eius exercitus, qui consilio ipsius atque periculo est con-
58 stitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Coelius Lati-
niensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino,
cum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse po-
tuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in
hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore
atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam prae-
cipuo iure esse deberet? de quo legando spero consules
ad senatum relaturos. Qui si dubitabunt, aut gravabun-
tur: ego memet profiteor relaturum, neque me impediet
cuiusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus
vobis, vestrum ius beneficiumque defendam; neque, prae-

---

(1) ascendere.

ter intercessionem, quidquam audiam; de qua (ut arbitror)
isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, (1) quid li-
ceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus
A. Gabinius, belli maritimi rerumque gestarum auctor,
comes Cn. Pompeio adscribitur; propterea quod alter uni
id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter de-
latum susceptumque confecit.

Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sen- 20
tentia dicendum esse videatur. Qui cum ex vobis quaere- 59
ret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo
factum esset, in quo spem essetis habituri: cepit magnum
suae virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes prope
una voce, IN EO IPSO VOS SPEM HABITUROS ESSE,
dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac
tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integ-
ritate tueri, et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso
ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa
est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respub-
lica, dum per deos immortales licet, frui debet summi
hominis vita atque virtute. At enim nihil novi fiat contra 60
exempla atque instituta maiorum. Non dico hoc loco,
maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello
utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum, no-
vorum consiliorum rationes accommodasse; non dicam,
duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno
imperatore esse confecta; duasque urbes potentissimas,
quae huic imperio maxime minabantur, Carthaginem 11
atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non
commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse
visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut
idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theu-
tonis bellum administraret: in ipso Cn. Pompeio, in quo 61
novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint
nova, (2) summa Q. Catuli voluntate, constituta, recor-
damini.

Quid enim tam novum, quam adolescentulum, 21
privatum, exercitum difficili reipublicae tempore conficere?

---

(1) qui id licet.

(2) summaque Cat. vol.

confecit: huic praeesse? praefuit: rem optime ductu suo
gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam
homini peradolescenti, cuius a senatorio gradu aetas longe
abesset, imperium atque exercitum dari; Siciliam per-
mitti atque Africam, bellumque in ea administrandum?
Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, vir-
tute: bellum in Africa maximum confecit, victorum exer-
citum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equi-
tem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus
Romanus non modo vidit, sed etiam omni studio vi-
62 sendam (1) et concelebrandam putavit. Quid tam inusi-
tatum, quam ut, cum duo consules clarissimi fortissimique
essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolo-
sissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo
quidem tempore, cum esset non nemo in senatu, qui di-
ceret, *Non oportere mitti hominem privatum pro consule*;
L. Philippus dixisse dicitur: *Non se illum sua sententia
pro consule, sed pro consulibus mittere.* Tanta in eo rei-
publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum
consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur.
Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus
solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum
per leges capere licuisset? quid tam incredibile, quam ut
iterum eques Romanus ex senatusconsulto triumpharet?
quae in omnibus hominibus nova post hominum memo-
riam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam haec,
63 quae in hoc uno homine vidimus. Atque haec tot exem-
pla, tanta, ac tam nova, profecta sunt in eundem ho-
minem a Q. (2) Catuli atque a ceterorum eiusdem digni-
tatis amplissimorum hominum auctoritate.

22 Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum
illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis
comprobatam semper esse; vestrum ab illis de eodem
homine iudicium, populique Romani auctoritatem impro-
bari: praesertim cum iam suo iure populus Romanus in
hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui
dissentiunt, possit defendere: propterea quod, istis recla-

---

(1) abest: *et concelebrandam.*

(2) Catulo.

mantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem
bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fecistis, 64
et reipublicae parum consuluistis: recte isti studia vestra
suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum
in republica vidistis; vos, his repugnantibus, per vosmet-
ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum
attulistis: aliquando isti principes, et sibi, et ceteris, po-
puli Romani universi auctoritati parendum esse fateantur.
Atque in hoc bello Asiatico et regio, non solum mili-
taris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed
aliae quoque virtutes animi multae et magnae requi-
runtur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque inte-
riorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut
nihil aliud, quam de hoste ac de laude cogitet. Deinde
etiamsi qui sunt pudore ac temperantia moderatiores,
tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum
hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, 65
quanto in odio simus apud exteras nationes, propter
eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misi-
mus, iniurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in
illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem
sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse?
urbes jam locupletes ac copiosae requiruntur, quibus
causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Li- 66
benter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio dis-
putarem, summis et clarissimis viris; noverunt enim so-
ciorum vulnera; vident eorum calamitates; querimonias
audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere
putatis, an hostium simulatione, contra socios atque
amicos? quae civitas est in Asia, quae non modo impe-
ratoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos ac
spiritus capere possit?

Quare, etiamsi quem habetis, qui collatis signis 23
exercitus regios superare posse videatur: tamen, nisi
erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum
coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque
oppidorum, qui ab auro gazaque regia, manus, oculos,
animum cohibere possit: non erit idoneus, qui ad bellum
Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem 67
pacatam fuisse, quae locuples sit? ecquam esse locuple-
tem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Qui-

rites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim (1) populum R. non locupletari quotannis pecunia publica, praeter paucos; neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, maiore affici turpitudine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non quum suis virtutibus, tum
68 etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quodsi auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis: est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius: cujus tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis; est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, num horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

24 Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam
69 et legem, et voluntatem, et sententiam laudo vehementissimeque comprobo; deinde te hortor, ut, auctore populo Romano, maneas in sententia, neve cujusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror: deinde quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam (2) nunc iterum in eodem homine praeficiendo videmus: quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Ro-

---

(1) praetores locupl.

(2) non — vidimus.

mani, atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate,
fide, constantia possum: id omne ad hanc rem conficien-
dam, tibi e tpopulo Romano polliceor ac defero. Testor- 70
que omnes deos, et eos maxime, qui huic loco templo-
que praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rem-
publicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque
rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompeii gra-
tiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo
mihi ex cuiusquam amplitudine, aut praesidia periculis,
aut adiumenta honoribus quaeram: propterea quod peri-
cula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia
tecti (1) repellemus: honores autem neque ab uno, neque
ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione
vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, 71
quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id
omne me reipublicae causa suscepisse confirmo: tantum-
que abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quaesisse
videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, par-
tim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non
inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum,
tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram
voluntatem, et reipublicae dignitatem, et salutem provin-
ciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et ratio-
nibus praeferre oportere.

(1) pellemus: honorem a.

ORATIO

PRO

T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

Cum summas diu inter se inimicitias exercuissent, T. Annius Milo et Publius Clodius, et saepe alter alteri mortem minatus esset, accidit, ut, quo anno Milo consulatum, Clodius praeturam petebat, sibi obviam in via Appia cum magno servorum comitatu fierent, Clodio Romam revertente, Milone autem Lanuvium flaminis prodendi causa proficiscente. Hic orta primum inter servos rixa, pervenit tandem ad ipsos dominos pugna, qua P. Clodius interfectus est. Delato in urbem Clodiano cadavere, vehementer sunt Clodiani, cum sua sponte, tum concitantibus Fulvia uxore, et Munatio Planco, et Q. Pompeio, Tribb. pl., commoti, et magna Miloni invidia creata est. Populus etiam, Sexto Clodio scriba duce, corpus mortui intulit curiae, ibique cremavit; quo igne curia et adiuncta Porcia basilica combusta est. Ea res cum invidiam conflasset Clodianis, rediit in urbem Milo, nihiloque minus atque antea consulatum petit. Tandem, cum SCto permissa esset Cn. Pompeio respublica, isque ex eodem SCto delectus habuisset celeriter; duo adolescentes, Appii Claudii, duo Valerii et L. Herennius Balbus, qui mortem Clodii persequi constituerant, postulaverunt apud eum familiam et Milonis et Faustae uxoris eius exhibendam. Aderant Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sulla. Q. ergo Hortensius negabat, servos Milonis exhiberi posse, quod essent manumissi, cum caput domini ulti essent. Postea vero quam Cn. Pompeius consul erat ex SCto ab interrege Ser. Sulpi

cio creatus V. Kal. Mart., statim consulatu inito legem tulit de vi, qua nominatim caedem in via Appia factam complexus est, et hanc iudicii habendi rationem praescripsit, ut primo Quaesitor non esset, de more, Praetor, sed suffragiis populi e Consularibus eligeretur; deinde, tribus diebus testes audirentur; deinde uno eodemque die ab accusatore et reo peroraretur. Cui legi cum obstitisset aliquandiu L. Coelius, tribunus pl., quod privilegium in Milonem ferri diceret, perlata tandem est. Creatus est Quaesitor Cn. Domitius Ahenobarbus. Is cum Pompeius iudices ex omnibus ordinibus claros eosque trecentos proposuisset, octoginta et unum ex iis sortitus est, Ex his postquam accusator et reus quinos e singulis ordinibus eiecissent, unus et quinquaginta relicti sunt, XVIII senatores, XVII equites et XVI tribuni aerarii. Ipso iudicii tempore omnes tota urbe tabernae clausae, et in foro omnibusque eius aditibus praesidia disposita erant. Accusatoribus tribus respondit unus Cicero, sed non ea, qua solebat, constantia, quod, cum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, quos ne metus quidem circumstantium militum coërcebat. Oratio ea excepta est, sed scripta post ab eo accuratius. Defensionis hac ratione usus est, ut Clodium iure a Milonis servis interfectum ostenderet, quod Clodius Miloni esset insidiatus. Id his argumentis confirmat, quod utilior Clodio Milonis, quam Miloni Clodii mors fuisset; quod Clodius improbis moribus fuisset, et spem impunitatis habuisset, quod ipse Clodius Miloni mortem denuntiavisset; et denique Clodius insidiandi maiorem facultatem in isto itinere habuisset, quam Milo. Reliqua oratio in aliis sceleribus Clodii et integritate Milonis versatur.

Etsi vereor, iudices, ne turpe sit, pro fortissimo 1
viro dicere incipientem timere, minimeque deceat, cum I
T. Annius Milo ipse magis de reipublicae salute, quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui, quocumque inciderint, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem iudi-

ciorum requirunt. Non enim corona consessus vester cinc-
tus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus.
2 Nam illa praesidia, quae pro templis omnibus cernitis,
etsi contra vim collocata sunt, (1) nobis afferunt tamen
horroris aliquid; ut in foro, et in iudicio, quamquam
praesidii salutaribus et necessariis septi (sumus), tamen
ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae
si opposita Miloni putarem: cederem tempori, iudices,
nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum
esse. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi
et iustissimi viri, consilium: qui profecto nec iustitiae suae
putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset,
eundem telis militum dedere, nec sapientiae, temeritatem
3 concitatae multitudinis auctoritate publica armare. Quam-
obrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum
nobis, sed praesidium denuntiant: neque solum, ut quieto,
sed etiam ut magno animo simus, hortantur, neque auxi-
lium modo defensioni meae, verum etiam silentium pol-
licentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium,
tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique (2)
intuentes cernitis, unde aliqua pars fori adspici potest,
et huius exitum iudicii exspectantes, non cum virtuti Mi-
lonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de for-
2 tunis hodierno die decertari putat. Unum genus est
adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor
rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit: qui
hesterna etiam concione incitati sunt, ut vobis voce prae-
irent, quid iudicaretis. Quorum clamor (3) si qui forte
fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis,
qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos
4 pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis,
iudices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si
umquam de bonis et fortibus viris; si umquam de bene
meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit; si denique
umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus
est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu

---

(1) non afferunt tamen oratori aliquid.

(2) intuentes ex hoc ipso loco cernitis.

(3) si quis.

et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent:
hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis,
ut statuatis, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati
dediti fuimus semper miseri lugeamus: an diu vexati a
perditissimis civibus, aliquando per vos, ac vestram fidem,
virtutem, sapientiamque recreemur. Quid enim nobis 5
duobus, iudices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis
exercitum, dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum
praemiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissi-
morum suppliciorum carere non possumus? Equidem
ceteras tempestates et procellas, in illis duntaxat fluctibus
concionum, semper putavi Miloni esse subeundas, quod
semper pro boni contra improbos senserat: in iudicio
vero, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus am-
plissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem ullam
esse habituros Milonis inimicos, ad eius non salutem
modo exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros
infringendam. Quamquam in hac causa, iudices, T. Annii 6
tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicae gestis,
ad huius criminis defensionem non (1) abutemur, nisi
oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas; nec de-
precaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter
praeclara in rempublicam merita condonetis; nec postu-
laturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco
eam virtuti Milonis potius, quam populi Romani felicitati
assignetis. (2) Sin illius insidiae clariores hac luce fue-
rint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices,
si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab
inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat de-
fendere.

Sed, antequam ad eam orationem venio, quae est 3
propria nostrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, 7
quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt, et in
concione (3) saepe ab improbis, et paullo ante ab ac-
cusatoribus: ut, omni terrore sublato, rem plane, quae
venit in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem

---

(1) abutemur. No 8.

(2) sed si i. i.

(3) abest *saepe*.

esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In
qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant?
Nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit
M. Horatii, fortissimi viri: qui, nondum libera civitate, tamen
populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu so-
8 rorem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui
hoc ignoret, cum de homine occiso quaeratur, aut ne-
gari solere omnino esse factum, aut recte ac iure factum
esse defendi? Nisi vero existimatis, dementem P. Africa-
num fuisse, qui, cum a C. Carbone, tribuno plebis, in
concione seditiose interrogaretur, qui de T. Gracchi mor-
te sentiret, respondit, iure caesum videri. Neque enim
posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L.
Opimius, aut C. Marius, aut, me consule, senatus non
nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset.
Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis
doctissimi homines memoriae prodiderunt; eum, qui pat-
ris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum
sententiis, non solum divina, sed etiam sapientissimae
9 deae sententia liberatum. Quodsi duodecim tabulae noc-
turnum furem, quoquo modo, diurnum autem, si se te-
lo defenderit, interfici impune voluerunt: quis est, qui,
quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum
vidiat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem
4 ab ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum iure
hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non
modo iustum, verum etiam necessarium, cum vi vis illa-
ta defenditur. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus
(militaris) in exercitu C. Marii, propinquus eius impe-
ratoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere
enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter
maluit. Atque hunc ille vir summus, scelere, solutum,
periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni quae po-
10 test (1) inferri iniusta nex? Quid comitatus nostri, quid
gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis
nullo pacto liceret. Est igitur haec, iudices, non scripta,
sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus,
verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus:

---

(1) afferi.

ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti
sumus: ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim,
si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset, omnis
honesta ratio esset expediendae salutis. Silent enim leges
inter arma, nec se exspectari iubent, cum ei, qui ex-
spectare velit, ante iniusta poena luenda sit, quam iusta
repetenda. Etsi persapienter, et quodam modo tacite, 11
dat ipsa lex potestatem defendendi: quae non modo ho-
minem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa
vetat: ut, cum causa, non telum quaereretur, qui sui
defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi
causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat
in causa, iudices: non enim dubito, quin probaturus sim
vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci
non potestis, insidiatorem iure interfici posse.

Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime 5
dicitur, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum 12
iudicasse, contra rempublicam esse factam. Illam vero
senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis com-
probavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu;
quibus assensionibus universi ordinis, quam nec tacitis, nec
occultis! quando enim frequentissimo senatu quatuor,
ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam
non probarent? Declarant huius ambusti tribuni plebis
illae intermortuae conciones, quibus quotidie meam po-
tentiam invidiose criminabatur, cum diceret, senatum,
non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere.
Quae quidem si potentia est appellanda potius, quam,
propter magna in rempublicam merita, mediocris in bo-
nis causis auctoritas, aut, propter (1) hos officiosos la-
bores meos, nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita
sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum con-
tra amentiam perditorum. Hanc vero quaestionem, etsi 13
non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam
putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de cae-
de, vel de vi: nec tantum moerorem ac luctum senatui
mors P. Clodii afferebat, ut nova quaestio constitueretur.

---

(1) abest *hos.*

(1) Cuius enim de illo incesto stupro, iudicium decernendi (2) senatui potestas esset erepta; de eius interitu, quis potest credere, senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam, contra rempublicam senatus factam esse decrevit? quia nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter cives, non
14 contra rempublicam. Non enim est illa defensio contra vim umquam optanda: sed nonnumquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, in quo T. Gracchus est caesus, aut ille, quo Caius, aut quo (3) arma Saturnini, etiamsi e republica, oppressa sunt, rempublicam tamen non
6 vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse; sed, cum inesset in re vis et insidiae; crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quodsi, per furiosum illum tribunum, senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nunc nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus, tantummodo extra ordinem, quaereretur. Divisa sententia est, postulante nescio quo. Nihil enim necesse est, omnium (4) me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus, emta intercessione, sublata est.

15 At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa iudicavit. Tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset: in qua P. Clodius occisus fuit. Quid ergo tulit? Nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat. A quo? At patet. Vidit, etiam in confessione facti, iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri; neque quaeri umquam iussisset, nec vobis tam salutarem hanc in iudicando litteram, quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse,

---

(1) C. e. senatui.

(2) abest hic *senatui*.

(3) ar. Sat. oppressa sunt etiamsi e rep.

(4) abest *me*.

sed etiam statuisse videtur, quid vos in iudicando spec-
tare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed
defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non
interitum putavit. Iam illud dicet ipse profecto, quod 16
sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum (1) puta-
rit, an tempori. Domi suae nobilissimus vir, senatus 7
propugnator, atque, illis quidem temporibus, paene pa-
tronus, avunculus huius nostri iudicis, fortissimi viri, M.
Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de
eius morte populus consultus, nulla quaestio decreta a se-
natu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris pat-
ribus accepimus, cum P. Africano, domi suae quiescenti, illa
nocturna vis esset illata? Quis tum non gemuit? Quis non
arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes
esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam
esse mortem? Num igitur ulla quaestio de Africani morte
lata est? Certe nulla. Quid ita? quia non alio facinore 17
clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitae
dignitatem summorum, atque infimorum mors quidem
illata per scelus iisdem et poenis teneatur, et legibus.
Nisi forte magis erit parricida, si quis consularem pat-
rem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atro-
cior erit P. Clodii, quod is in monumentis maiorum
suorum sit interfectus. Hoc enim saepe ab istis dicitur.
Perinde quasi Appius ille Caecus viam munierit, non qua
populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocina-
rentur. Itaque in eadem ista Appia via, cum ornatissi- 18
mum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium occi-
disset, non fuit illud facinus puniendum: homo enim no-
bilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat.
Nunc eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat?
quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri
silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam la-
tronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego
illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris
servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficien-
dum collocarat. Extorta est confitenti sica de manibus.
Caruit foro postea Pompeius; caruit senatu; caruit pub-

---

(1) putet.

lico; ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorum-
19 que texit. Num quae rogatio lata? Num quae nova quae-
stio decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum
dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fue-
runt. Insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo
ipso senatus: ei viro autem mors parabatur, cuius in vita
nitebatur salus civitatis: eo porro reipublicae tempore,
quo, si unus ille occidisset: non haec solum civitas, sed
gentes omnes concidissent: nisi forte, quia perfecta res
non est, non fuit punienda: perinde quasi exitus rerum,
non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolen-
dum fuit, re non perfecta; sed puniendum certe nihilo
20 minus. Quoties (1) ego ipse, iudices, ex P. Clodii telis,
et ex cruentis eius manibus effugi? ex quibus si me non (2)
vel mea, vel reipublicae fortuna servasset, quis tandem
8 de interitu meo quaestionem tulisset? Sed stulti sumus,
qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos,
cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt
illa: P. Clodii mortem aequo animo nemo ferre potest.
Luget senatus: moeret equester ordo: tota civitas confecta
senio est: squalent municipia: afflictantur coloniae: agri
denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansue-
21 tum civem desiderant. Non fuit ea profecto causa, iudi-
ces, non fuit, cur sibi censeret Pompeius quaestionem
ferendam: sed homo sapiens, et alta, quadam mente prae-
ditus, multa vidit: fuisse sibi illum inimicum, familiarem
Milonem: in communi omnium laetitia, si etiam ipse
gauderet, timuit: ne videretur infirmior fides reconcilitae
gratiae. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime: quam-
vis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos.
Itaque delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina.
Neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in iudicibus
legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir
iustissimus, neque in bonis viris legendis id assequi po-
tuisset, etiamsi (3) cupisset. Non enim mea gratia fami-

---

(1) abest *ego.*

(2) abest *vel.*

(3) cupiisset.

liaritatibus (1) continetur, quae late patere non possunt,
propterea, quod consuetudines victus non possunt esse
cum multis. Sed, si quid possumus, ex eo possumus,
quod respublica nos coniunxit cum honis. Ex quibus
ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem
suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non stu-
diosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni 22
praeesse maxime voluit: nihil quaesivit aliud, nisi iustitiam,
gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem ne-
cesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat,
resistere et levitati multitudinis, et perditorum temeritati.
Ex consularibus te creavit potissimum. Dederas enim,
quam contemneres populares insanias, iam ab adolescen-
tia documenta maxima. Quamobrem, iudices, ut ali- 9
quando ad causam crimenque veniamus: si neque omnis 23
confessio facti est inusitata; neque de causa quidquam
nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est:
et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti,
iuris tamen disceptationem esse voluit: et electi iudices, (2)
isque praepositus quaestioni, qui haec iuste sapienterque
disceptet: reliquum est, iudices, ut nihil iam aliud quae-
rere debeatis, nisi, uter utri insidias fecerit. Quod quo
facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis
dum breviter expono, quaeso diligenter attendite.

P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura 24
vexare rempublicam, videretque ita tracta esse comitia
anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere
posset: qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed
et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute
civem, et annum integrum ad dilacerandam rempublicam
quaereret, subito reliquit annum suum, seque in annum
proximum transtulit, non, (3) ut sit, religione aliqua,
sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam geren-
dam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum
atque integrum. Occurrebat ei, mancam ac debilem 25

(1) contineretur.

(2) et isti.

(3) abest *sit*.

praeturam suam futuram, consule Milone: eum porro
summo consensu populi Romani consulem fieri videbat.
Contulit se ad eius competitores; sed ita, totam ut pe-
titionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota
ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convo-
cabat tribus; se interponebat; Collinam novam, delectu
perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura
miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vi-
dit homo ad omne facinus paratissimus, fortissimum vi-
rum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque
intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis po-
puli Romani saepe esse declaratum: palam agere coepit,
26 et aperte dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes
et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat,
Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos vide-
batis. Res erat minime obscura; etenim palam dictita-
bat, consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse.
Significavit hoc saepe in senatu: dixit in concione. Quin
etiam Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe
fureret, Milone vivo, respondit, triduo illum, ad summum
quatriduo, periturum. Quam vocem eius ad hunc M.
10 Catonem statim Favonius detulit. Interim cum sciret
27 Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne,
legitimum, necessarium, ante diem XIII Kalendas Feb.
Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quod
erat dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus
pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum
est) Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est,
ut concionem turbulentam, in qua eius furor desideratus
est, quae illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi
obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reli-
28 quisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die, quoad
senatus dimissus est, domum venit: calceos et vestimenta
mutavit: paullisper, dum se uxor (ut fit) comparat, com-
moratus est: deinde profectus est id temporis, cum iam
Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redi-
re potuisset. Obviam fit ei Clodius, expeditus, in equo,
nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comiti-
bus, ut solebat, sine uxore, quod numquam fere: cum
hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam appa-
rasset, cum uxore veheretur in rheda, paenula-

tus, (1) magno impedimento, ac muliebri et delicato an-
cillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fun- 29
dum eius, hora fere undecima, aut non multo secus statim
complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore
impetum. Adversi rhedarium occidunt. Cum autem
hic de rheda, reiecta paenula, desiluisset, seque acri ani-
mo defenderet: illi, qui erant cum Clodio, gladiis educ-
tis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem
adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent,
caedere incipiunt eius servos, qui post erant; ex quibus
qui animo fideli in dominum (2) et praesenti fuerunt,
partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari vi-
derent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque
occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse puta-
rent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivan-
di criminis causa, sed ut factum est), neque imperante,
neque sciente, neque praesente domino, quod suos quis-
que servos in tali re facere voluisset. Haec, sicut expo- 11
sui, ita gesta sunt, iudices: insidiator superatus, vi victa 30
vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico,
quid respublica consecuta sit: nihil, quid vos: nihil, quid
omnes boni. Nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato
natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una
rempublicam vosque servaret. Si id iure non posset, nihil
habeo, quod defendam: sin hoc et ratio doctis, et neces-
sitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa
praescripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope pos-
sent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent: non
potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudi-
cetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum
telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quodsi ita 31
putasset; certe optabilius Miloni (3) fuisset dare iugulum
P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum pe-
titum, quam iugulari a vobis, quia se illi non iugulan-
dum tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit; illud
iam in iudicium venit, non, occisusne sit, quod fatemur,

(1) vulgi m. i.

(2) erant et p. f.

(3) fuit.

sed iure, an injuria: (1) quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat; et id est, quod senatus contra rempublicam factum iudicavit: ab utro factae sint, incertum est. De hoc igitur, latum est, ut quaereretur. Ita et senatus rem, non hominem, notavit: et Pompeius de iure, non de facto, quaestionem tulit. Numquid igitur aliud in iudicium venit, nisi, uter utri insidias fecerit? profecto nihil. Si hic illi: ut ne sit impune. Si ille huic: tum nos scelere solvamur.

12 Quonam igitur pacto probari potest, insidias Mi-
32 loni fecisse Clodium? satis est quidem, in illa tam audaci, tam nefaria bellua, docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT, in his personis valeat: etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequebatur, non modo ut praetor esset, non eo consule, quo sceleris nihil facere posset: sed etiam, ut his consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at conniventibus certe; (2) speraret, se posse rempublicam eludere in illis suis cogitatis furoribus: cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere cuperent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur; et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corro-
33 boratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini? Vestrae peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandae sunt, ac non faces urbis et pestes reipublicae), fuerit impositurus nobis omnibus atque inusturus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo, et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium sustulisse, ut praeclarum (3) videlicet munus, atque instrumentum tri-

---

(1) qu. m. antea i. c. jam q. e.

(2) sperasset.

(3 inde m. ac i.

bunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio
tribunatum gereret, deferre posses. Et adspexit me illis
quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnia omni-
bus minabatur. Movet me quippe lumen curiae. Quid? 13
tu me iratum, Sexte, putas tibi, cuius tu inimicissi-
mum multo crudelius etiam punitus es, quam erat hu-
manitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cada-
ver eiecisti domo, tu in publicum (1) abiecisti: tu spo-
liatum imaginabus, exsequiis, pompa, laudatione, infe-
licissimis lignis semiustulatum, nocturnis canibus dilanian-
dum reliquisti. Quam rem etsi (2) nefarie fecisti, ta-
men, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti
tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo. P. 34
Clodii praeturam non sine maximo rerum novarum metu
proponi, et solutam fore videbatis, nisi esset is consul,
qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem
esse, cum sentiret universus populus Romanus; quis du-
bitaret, suffragio suo se metu, periculo rempublicam li-
berare? At non, P. Clodio remoto, usitatis iam rebus
enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Sin-
gularis illa huic uni concessa gloria, quae quotidie au-
gebatur frangendis furoribus Clodianis, iam morte Clodii
cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis:
hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fon-
tem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis con-
sulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat, mor-
tuo denique tentari coeptus est. Non modo igitur nihil
prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At va- 35
luit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniu-
riae, punitor doloris sui. Quid? si haec, non dico,
maiora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo
maxima, nulla in hoc: quid vultis amplius? Quid enim
odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suae gloriae,
praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus?
Ille erat, ut odisset, primum defensorem salutis meae,
deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum,
postremo etiam accusatorem suum. Reus enim Milonis, le-

(1) iecisti.

(2) necessario.

ge Plotia, fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo
hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius, et,
in homine iniusto, quam etiam iustum?

14 Reliquum est, ut iam illum natura ipsius consue-
36 tudoque defendat, hunc autem haec eadem coarguant.
Nihil per vim umquam Clodius, omnia per vim Milo.
Quid ergo, iudices? cum, moerentibus vobis, urbe
cessi; iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim?
Quae fuisset igitur causa (1) iusta restituendi mei, (2)
nisi fuisset iniusta ejiciendi? Diem mihi, credo, dixerat:
multam irrogarat: actionem perduellionis intenderat: (3)
et mihi videlicet in causa, aut mala, aut mea, non et
praeclarissima, et vestra, iudicium timendum fuit. Ser-
vorum et egentium civium et facinorosorum armis meos
cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me objici
37 nolui. Vidi enim, vidi, hunc ipsum Q. Hortensium,
lumen et ornamentum reipublicae; paene interfici servo-
rum manu, cum mihi adesset: qua in turba C. Vibie-
nus, senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita
est multatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius
postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit?
Haec intentata nobis est: huic ego vos objici pro me
non sum passus: haec insidiata Pompeio est: haec istam
Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruen-
tavit: haec, haec eadem, longo intervallo, conversa rur-
sus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam
38 paene confecit. Quid simile Milonis? cuius vis om-
nis haec semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudi-
cium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret
quem si interficere voluisset, quantae, quoties occasiones,
quam praeclarae fuerunt? Potuitne, cum domum ac deos
penates suos, illo oppugnante, defenderet, iure se ulcisci?
potuitne, cive egregio, et viro fortissimo, P. Sextio, col-
lega suo, vulnerato? potuitne, Q. Fabricio, viro optimo,
cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in

---

(1) abest *justa*.

(2) nisi ei fuisset.

(3) et mihi, iudices, in causa aut vestra mala, aut mea nec praeclarissima, etiam iud. t. f.

foro caede facta? potuitne, L. Caecilii, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, cum est lata lex de me? cum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset, ut, etiamsi id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? Atqui erat id temporis 15
clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Len- 39
tulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meae; septem praetores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor et dux mei reditus, illius hostis; cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est; qui, cum de me decretum Capuae (1) fecit, ipse cunctae Italiae cupienti, et eius fidem imploranti, signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent: omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: (2) quem si qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de praemiis cogitaretur. Tamen se Milo 40
continuit, et P. Clodium ad iudicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid, privato Milone, et reo ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est: quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipublicae partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, iudicii laqueos declinantem, iam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales! fuit? Cum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis in campo 41
quoties potestas fuit? cum ille vi in septa (3) irrupisset, gladios distringendos, lapides iaciendos curasset, deinde

---

(1) fecisset.

(2) quem qui.

(3) irruisset.

subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos, et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet?

16 Quem igitur cum omnium gratia noluit: hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus: hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non
42 dubitavit occidere? Praesertim, iudices, cum honoris amplissimi contentio, et dies comitiorum subesset: quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio, quantaque et quam sollicita cupiditas consulatus), omnia non modo, quae reprehendi palam, sed etiam quae obscure cogitari possunt, timemus; rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus; ora omnium atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium: qui non modo improbitati irascuntur candidato-
43 rum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt. Hunc diem igitur campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quam hoc non credibile in hoc? quam idem in Clodio non dubitandum, (1) qui se, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciae est, iudices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti, aut praeclari, aut certe necessarii? an in Clodio? qui ita iudicia poenamque contemserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret?

44 Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit, iudices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitaret aperire, quid cogitaret, vos potestis dubitare, quid fecerit?

---

(1) quin se ille interf. Mil.

Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi 17
equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, 45
negotii nihil erat. Vidit, necesse esse Miloni, profi-
cisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: ita-
que antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi,
insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est
concitata: quem diem ille, quam concionem, quos cla-
mores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, numquam
reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam ca-
usa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non
causa solum, sed etiam, necessitas fuit. Quid? si, ut
ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Mi-
lo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, qui sci- 46
re potuerit? quod vos idem in Clodio quaerere non po-
testis: ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, fami-
liarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die
Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse.
Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire
posset: omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu un-
de quaesivit? quaesierit sane: videte, quid vobis largiar!
servum etiam, ut Arrius, meus amicus, dixit, corrupe-
rit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Cassi-
nius, cognomento Scola, (1) Interamnas, familiarissimus,
et idem comes P. Clodii: cuius iam pridem testimonio
Clodius eadem hora Interamnae fuerat, et Romae, P.
Clodium illo die in Albano mansurum fuisse: sed subito
ei esse nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum:
itaque Romam repente constituisse proficisci. Dixit hoc
comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, iudices, 18
quantae res his testimoniis sint confectae. Primum certe 47
liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidia-
retur in via Clodio: quippe qui ei obvius futurus omni-
no non erat. Deinde (non enim video, cur non meum
quoque agam negotium), scitis, iudices, fuisse, qui in
hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu caedem
esse factam, consilio vero maioris alicuius. Videlicet me
latronem ac sicarium abjecti (2) homines et perditi de-

(1) Interamnis.

(2) hominis.

scribebant. Iacent suis testibus ii, qui Clodium negant
eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum.
Respiravi; liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspi-
48 cari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc perse-
quar cetera. Nam occurrit illud: ne Clodius quidem de
insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si-
quidem exiturus ad caedem e villa non fuisset. Video
enim, illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non
id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de
Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquе-
rat morientem? Una fui; testamentum simul obsignavi
cum Clodio; testamentum autem palam fecerat, et illum
heredem et me scripserat. Quem pridie hora tertia ani-
mam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora
19 decima denique ei nuntiabatur? Age, sit ita factum: quae
49 causa, cur Romam properaret? cur in noctem se con-
jiceret? quid afferebat (1) causam festinationis? quod
heres erat? Primum erat nihil, cur properato opus
esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea
nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie ma-
ne Romam venisset? Atque, ut illi nocturnus ad urbem
adventus vitandus potius, quam expetendus fuit, sic Mi-
loni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu ac-
cessurum sciebat, subsidendum atque exspectandum fuit.
50 Noctu, invidioso et pleno latronum in loco occidisset,
nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes sal-
vum, etiam confitentem, volunt. Sustinuisset hoc crimen
primum ipse ille latronum occultator et receptator locus,
dum neque muta solitudo indicasset, neque caeca nox
ostendisset Milonem: deinde (2) ibi multi ab illo violati,
spoliati, bonis expulsi, multi etiam haec timentes in sus-
picionem caderent: tota denique rei citaretur Etruria.
51 Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad
se, ad Albanum. Quod (3) ut sciret Milo, illum Ariciae
fuisse, suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo
die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret,

---

(1) causa.
(2) ubi.
(3) nisi sciret M.

deversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret: nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video adhuc constare omnia, iudices: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae concupierat, optatissimum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum huius nullum; consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum in repellenda; mortem ab illo denuntiatam Miloni et praedic-
tam palam; nibil umquam auditum ex Milone; profectio- 52
nis huius diem illi notum, reditum illius huic ignotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam potius alienum; hunc prae se tulisse, se illo die Roma exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam, illi, etiamsi hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insi- 20
dias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit ap- 53
tior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo, propter insanas illas substructiones, facile mille hominum versabantur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo: et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? an in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, iudices, ipsa: quae sem-
per valet plurimum. Si haec non gesta audiretis, sed 54
picta videretis: tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in rheda, paenulatus, una sederet uxor: quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promtum ad pugnam, cum paenula irretitus, rheda impeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum, primum egredientem e villa, subito; cur? vesperi: quid necesse est? tarde: qui convenit, id praesertim temporis? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse: villam ut perspiceret? millies in ea fuerat. Quid ergo erat? mora et tergiversatio: dum hic veniret, locum relinquere noluit.

21 Age nunc, iter expediti latronis, cum Milonis im-
55 pedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore;
tum sine ea: numquam non in rheda; tum in equo:
comites Graeculi, quocumque ibat, etiam cum in castra
Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil.
Milo, qui numquam, tum casu pueros symphoniacos
uxoris ducebat, et ancillarum greges. Ille, qui semper
secum scorta, semper exoletos, semper lupas (1) duce-
ret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse di-
ceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator a
latrone, nonnumquam etiam latro a viatore occiditur:
quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, ta-
56 men mulier inciderat in viros. Nec vero sic erat
umquam non paratus Milo contra illum, ut non satis
fere esset paratus. Semper ille, et quantum interesset P.
Clodii, se perire, et quanto illi odio esset, et quantum
ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam
maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat,
numquam in periculum sine praesidio et sine custodia
proiiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum,
Martemque communem; qui saepe spoliantem iam et
exsultantem evertit, et perculit ab abiecto. Adde inscitiam
pransi, poti, oscitantis ducis: qui cum a tergo hostem
interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus
cogitavit: in quos incensos ira, vitamque domini desperan-
tes cum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi
57 fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur eos manu-
misit? metuebat scilicet, ne indicarent; ne dolorem per-
ferre non possent; ne tormentis cogerentur, occisum esse
a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid
opus est tortore? quid quaeris? occideritne? occidit. Iure,
an iniuria? nihil ad tortorem. Facti enim in eculeo quae-
22 stio est, iuris in iudicio. Quod igitur in causa quaeren-
dum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id
fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris,
quam cur parum amplis affecerit praemiis: nescis inimici
58 factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia
semper constanter et fortiter, M. Cato, dixitque in tur-

---

(1) ducebat.

bulenta concione, quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim praemium satis magnum est, tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit: quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum praemium persolutum. Sed quaestiones 59
urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severius? De servis nulla quaestio est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proximo deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat: cuius de morte, tamquam de caerimoniis violatis, quaeritur. Sed tamen maiores nostri in dominum de servo quaeri noluerunt, non (1) quin non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum (2) esse, et dominis morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris cum quaeritur, verum inveniri potest? Age vero, quae erat, aut qualis quaestio? Heus tu, 60
Ruscio, verbi causa, (3) cave sis mentiaris. Clodius insidias fecit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito arrepti in quaestionem, tamen separantur a ceteris, et in arcas coniiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius? quid incorruptius?

Quodsi nondum satis cernitis, cum res ipsa tot 23
tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque 61
integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu

---

(1) quia.

(2) abest *esse*.

(3) abest *cave sis mentiaris*.

perterritum, nulla conscientia exanimatum, Romam rever-
tisse: recordamini, per deos immortales! quae fuerit ce-
leritas reditus eius: qui ingressus in forum, ardente curia;
quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque
vero se populo solum, sed etiam senatui commisit; ne-
que senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et
armis; neque his tantum, verum etiam eius potes-
tati, cui senatus totam rempublicam, omnem Ita-
liae pubem, cuncta populi Romani arma commi-
serat; cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi
causae suae confideret; praesertim omnia audienti, mag-
na metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Mag-
na vis est conscientiae, iudices, et magna in utramque
partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint; et poe-
nam semper ante oculos versari putent, qui peccarint.
62 Neque vero sine ratione certa Milonis semper a senatu
probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti
rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. An
vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodi-
anae, non modo inimicorum Milonis sermones et opini-
ones, sed nonnullorum etiam imperitorum? negabant
63 eum Romam esse rediturum. Sive enim illud animo ira-
to ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimi-
cum: arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii pu-
tasse, ut aequo animo patria careret, cum sanguine inimici
explesset odium suum; sive etiam illius morte patriam
liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin,
cum suo periculo salutem reipublicae attulisset, cederet
aequo animo (legibus), secum auferret gloriam sempiternam,
nobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset. Mul-
ti etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: erum-
pet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet.
Miseros interdum cives, optime de republica meritos! in
quibus homines non modo res praeclarissimas obliviscun-
64 tur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa
fuerunt, quae certe vera exstitissent, si Milo admisisset
aliquid, quod non posset honeste vereque defendere.

24 Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae
quemvis, etiam mediocrium delictorum conscientia, per-
culissent, ut sustinuit? dii immortales! sustinuit? immo
vero ut contemsit, ac pro nihilo putavit, quae neque

maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus
vir, negligere potuisset. Scutorum, gladiorum, frenorum,
sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse
indicabatur. Nullum in urbe vicum, nullum angiportum
esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus:
arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi; (1) domum
in clivo Capitolino scutis refertam; plena omnia malleo-
lorum ad urbis incendia comparatorum: haec non delata
solum, sed paene credita: nec ante repudiata sunt, quam
quaesita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam 65
Cn. Pompeii; sed dicam, ut sentio, iudices. Nimis multa
audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus
tota commissa est respublica. Quin etiam audiendus (2)
fuerit popa Licinius, nescio quis, (3) de circo: servos
Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse, (4)
se de interficiendo Cn. Pompeio coniurasse: deinde postea
se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret,
Pompeio in hortos nuntiavit. Arcessor in primis: de ami-
corum sententia rem defert ad senatum. Non poteram
in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione, non metu
exanimari; sed mirabar tamen, credi popae, ebriosorum
confessionem servorum audiri; vulnus in latere, quod acu
punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum 66
tamen, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam ti-
mebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnino
omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C.
Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis
horas nuntiabatur. Nemo audierat tam celebri loco, ne-
mo senserat: tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pom-
peium, praestantissima virtute (5) virum, timidum sus-
picari: diligentiam, tota republica suscepta, nimiam nul-
lam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio,
senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret:
nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et

---

(1) domus - - referta.
(2) sit.
(3) de circo maximo.
(4) abest *se*.
(5) civem.

civis, et viri, fidem non faciebat, nisi, eo tacente, res
25 ipsa loqueretur. Omnia falsa atque insidiose ficta com-
67 perta sunt. Quodsi tamen metuitur etiam nunc Milo,
non hoc iam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn.
Pompei, (te enim iam appello ea voce, ut me audire
possis,) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus.
Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc
cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas: si Italiae
delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si haec
arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si
delecta iuventus, quae tuum corpus domumque custodit,
contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in
hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc
certe vis, et incredibilis animus, et non unius viri vires
atque opes indicantur, si quidem in hunc unum et (1)
praestantissimus dux electus, et tota respublica armata
68 est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicae par-
tes aegras et labantes, ut eas his armis sanares et con-
firmares, esse commissas? Quodsi Miloni locus datus
esset; probasset profecto tibi ipsi, neminem umquam ho-
minem homini cariorem fuisse, quam te sibi, nullum
se umquam periculum pro tua dignitate fugisse; cum
illa ipsa taeterrima peste saepissime pro tua gloria con-
tendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi
carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea
defensum in periculo capitis, adiutum in petitione prae-
turae; duos se habere semper amicissimos sperasse, te
tuo beneficio, me suo. Quae si non probaret; si tibi ita
penitus inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo
posset; si denique Italia a delectu, urbs ab armis, sine
Milonis clade numquam esset conquietura: nae iste haud
dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, et ita
consuevit; te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc
26 etiam facit. Vide, quam sit varia vitae commutabilisque
69 ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantae infidelita-
tes in amicis, quam ad tempus aptae simulationes,
quantae in periculis fugae proximorum, quantae timidita-
tes. Erit, erit illud profecto tempus, et illucescet ali-

(1) praestantissimum.

quando ille dies, cum tu, salutaribus, ut spero, rebus
tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum
immutatis, (qui quam crebro accidat, experti debemus
scire;) et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis
fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magni-
tudinem animi desideres. Quamquam quis hoc credat, 70
Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei deni-
que publicae peritissimum, cum senatus ei commiserit,
ut videret, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CA-
PERET: quo uno versiculo satis armati semper consules
fuerunt, etiam nullis armis datis; hunc exercitu, hunc
delectu dato, iudicium exspectaturum fuisse in eius con-
siliis vindicandis, qui vel iudicia ipsa tolleret? Satis iudi-
catum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milo-
nem; qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem ab-
solvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret.
Quod vero in illo loco, atque (1) illis publicorum prae- 71
sidiorum copiis circumfusus sedet: satis declarat, se non
terrorem inferre vobis, (quid enim illo minus dignum,
quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animad-
vertere ipse, et more maiorum et suo iure, posset)?
sed praesidio esse: ut intelligatis, contra hesternam con-
cionem illam licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet; 27
nec tam sum demens, tamque vestri sensus ignarus at- 72
que expers, ut nesciam, quid de morte Clodii sentiatis:
de qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, ta-
men impune Miloni palam clamare atque mentiri gloriose
liceret: occidi, occidi, non Sp. Maelium, qui annona le-
vanda, iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti ple-
bem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi;
non Tib. Gracchum, qui collegae magistratum per sedi-
tionem abrogavit; quorum interfectores implerunt or-
bem terrarum nominis sui gloria; sed eum, (au-
deret enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset),
cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis
nobilissimae feminae comprehenderunt; eum, cuius sup- 73
plicio senatus sollennes religiones expiandas saepe censuit;

---

(1) in illis.

eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum
fecisse L. Lucullus iuratus se, quaestionibus habitis,
dixit comperisse; eum, qui civem, quem senatus, quem
populus, quem omnes gentes, urbis ac vitae civium con-
servatorem (1) iudicarant, servorum armis exterminavit;
eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum, quibus-
cum voluit, partitus est; eum, qui, plurimis caedibus
in foro factis, singulari virtute et gloria civem domum vi et
armis compulit; eum, cui nihil umquam nefas fuit nec in fa-
74 cinore, nec in libidine; eum, qui aedem Nympharum incendit,
ut memoriam publicam recensionis, tabulis publicis im-
pressam, exstingueret; eum denique, cui iam nulla lex
erat, nullum civile ius, nulli possessionem termini; qui
non calumnia litium, non iniustis vindiciis ac sacramen-
tis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferen-
dis petebat; qui non solum Etruscos, (eos enim penitus
contemserat), sed hunc Q. Varium, virum fortissimum,
atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere posse-
ssionibus, armis castrisque conatus est; qui cum archi-
tectis et decempedis villas multorum hortosque peragra-
bat; qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum termina-
bat; suarum; qui cum ab equite Romano splendidissimo
et forti viro, T. Pacavio, non impetrasset, ut insulam
in lacu (2) Prelio venderet, repente lintribus in eam
insulam materiam, calcem, caementa, atque arma con-
vexit, dominoque trans ripam inspectante, non dubita-
75 vit aedificium exstruere in alieno; qui huic T. Furfanio,
cui viro? dii immortales! (quid enim ego de muliercula
Scantia? quid de adolescente (3) Aponio dicam? quo-
rum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum
possessione cessisset;) sed ausus est Furfanio dicere, si
sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mor-
tuum se in domum eius illaturum, qua invidia huic
esset tali viro conflagrandum, qui Appium fratrem, homi-
nem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de pos-
sessione fundi deiecit; qui parietem sic per vestibulum

(1) iudicabant.

(2) Pretio.

(3) Apronio.

sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut soro-
rem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et li-
mine. Quamquam haec quidem iam tolerabilia videban- 28
tur: etsi (1) aequaliter in rempublicam, in privatos, in 76
longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat:
sed nescio quomodo iam usu obduruerat et percalluerat
civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant iam, et
impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis,
aut ferre? imperium si ille nactus esset: omitto socios,
exteras nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis,
ut in eos se potius mitteret, quam in vestras possessio-
nes, vestra tecta, vestras pecunias; pecunias dico? a
liberis, a liberis, medius fidius, (2) et a coniugibus
vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset.
Fingi haec putatis, quae patent? haec, quae nota sunt
omnibus? quae tenentur? servorum exercitus illum in ur-
be conscripturum fuisse, per quos totam rempublicam,
resque privatas omnium possideret? Quamobrem, si cru- 77
entum gladium tenens clamaret T. Annius: Adeste, quae-
so, atque audite cives: P. Clodium interfeci; eius furores,
quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc
ferro et hac dextera a cervicibus vestris repuli; per me unum
effectum est, ut ius, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia
in civitate manerent: esset vero timendum, quonam modo id
ferret civitas. Nunc enim quis est, qui non probet? qui
non laudet? qui non unum post hominum memoriam T.
Annium plurimum reipublicae profuisse, maxima lae-
titia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes om-
nes affecisse, et dicat, et sentiat? Nequeo, vetera illa
populi Romani quanta fuerint gaudia, iudicare. Multas
tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias
aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam
attulit laetitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriae, 78
iudices. Spero multa vos liberosque vestros in republica
bona esse visuros: in his singulis ita semper existimabi-
tis, vivo P. Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In
spem maximam, et, quemadmodum confido: verissimam,

(1) aequabiliter.

(2) et coni. v.

adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quae tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod ius perpetuae possessionis habere potuissent?

29 Non timeo, iudices, ne, odio inimicitiarum mearum
inflammatus, libentius haec in illum evomere videar, quam
verius. Etenim etsi praecipuum esse debebat; tamen ita
communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio
paene aequaliter versaretur odium meum. Non potest
dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris,
79 quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, iudices. Nempe
haec est quaestio de interitu P. Clodii. Fingite animis,
(liberae enim sunt cogitationes nostrae, et, quae volunt,
sic intuentur, ut ea cernimus, quae videmus), fingite igitur
cogitatione imaginem huius conditionis meae, si possim
efficere, ut Milonem absolvatis; sed ita, si P. Clodius
revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos
vivus afficeret, (1) quos mortuus inani cogitatione percussit?
Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac
fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter
illum; si is, inquam, potuisset, ut quaestionem de morte
P. Clodii ferre, sic ipsum ab inferis excitare. Utrum
putatis potius facturum fuisse? Etiamsi, propter amicitiam,
(2) voluisset illum ab inferis revocare, propter
rempublicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis
ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis,
et de eius nece lata quaestio est, qui si eadem lege
reviviscere posset, lata lex numquam esset. Huius ergo
interfector (3) qui esset, in confitendo ab iisne poenam
80 timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum bonores
tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego
vidi Athenis? quae aliis in urbibus Graeciae? quas res
divinas talibus institutas viris? quos cantus? quae carmi-

---

(1) qui.

(2) vellet.

(3) si esset.

na? prope ad immortalitatis et religionem et memoriam
consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti scele-
ris ultorem, non modo honoribus nullis afficietis, sed etiam
ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, inquam,
si fecisset, et magno animo, et libenter se fecisse, liber-
tatis omnium causa; quod ei certe non confitendum
modo, verum etiam praedicandum. Etenim, si id non 30
negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur: dubitaret 81
id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda?
Nisi vero gratius putat esse vobis, sui se capitis, quam (1)
vestri defensorem fuisse: cum praesertim in ea confessione,
si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos.
Si factum vobis non probaretur, (quamquam qui poterat
salus sua cuique non probari?), sed tamen si minus for-
tissimi viri virtus civibus grata cecidisset: magno animo con-
stantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingra-
tius, quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter
quem ceteri laetarentur? Quamquam hoc animo semper 82
fuimus omnes in patriae proditoribus opprimendis, ut,
quoniam nostra futura esset gloria, periculum quo-
que et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi
ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in consulatu
meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod
conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausu-
rum arbitrarer? quae mulier sceleratum ac perniciosum
civem occidere non auderet, si periculum non timeret?
Proposita invidia, morte, poena, qui nihilo segnius rem-
publicam defendit, is vir vere putandus est. Populi gra-
ti est, praemiis afficere bene meritos de republica ci-
ves: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter
fecisse poeniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione 83
T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua
Marius, qua nosmet ipsi: et, si grata respublica esset,
laetaretur; si ingrata, tamen, in gravi fortuna, conscien-
tia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna popu-
li Romani, et vestra felicitas, et dii immortales sibi de-
beri putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest,

---

1) vestri ordinis.

nisi qui nullam vim esse ducit, numenve divinum; quem
neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec coeli
signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque or-
dines movent, neque, id quod maximum est, maiorum
nostrorum sapientia: qui sacra, qui caerimonias, qui
auspicia et ipsi sanctissime coluerunt, et nobis, suis
31 posteris, prodiderunt. Est, est profecto illa vis: ne-
84 que in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra,
inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in
hoc tanto naturae tam praeclaro motu. Nisi forte idcirco
esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: pro-
inde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua
providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre,
aut plane, qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis,
ea igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felici-
tates atque opes attulit, quae illam perniciem exstinxit
ac sustulit: cui primum mentem iniecit, ut vi irritare,
ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretur-
que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem
85 et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne
mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura;
res illa perfecta. Religiones mehercule ipsae, quae illam
belluam cadere viderunt, commosse se videntur, et ius
in illo suum retinuisse. Vos enim iam, Albani tumuli
atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque
Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae
et aequales, quas ille, praeceps amentia, caesis prostra-
tisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus
oppresserat; vestrae tum arae, vestrae religiones viguerunt,
vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat, tuque
ex tuo edito (1) monte, Latiaris sancte Jupiter, cuius
ille lacus, nemora, finesque saepe omni nefario stupro et
scelere macularat, aliquando ad eum puniendum ocu-
los (2) aperuisti: vobis illae, vobis vestro in conspectu
serae, sed iustae tamen, et debitae poenae solutae sunt.
86 Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante
ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T.

---

(1) monte Latiari, s. J.

(2) aperuistis

Sextii, Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante
ipsam, inquam. Bonam deam cum proelium commisisset,
primum illud vulnus acciperet, quo taeterrimam mortem
obiret: ut non absolutus iudicio illo nefario videretur,
sed ad hanc insignem poenam reservatus. Nec vero non 32
eadem ira deorum hanc eius satellitibus iniecit amentiam,
ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exsequiis,
sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus
cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate,
quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abiec-
tus. Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas
illi taeterrimo parricidae aliquid decoris afferre, neque
ullo in loco potius mortem eius lacerari, quam in quo
vita esset damnata.

Dura mihi, medius fidius, iam fortuna populi 87
Romani, et crudelis videbatur, quae tot annos illum in
hanc rempublicam insultare videret et pateretur. Pollue-
rat stupro sanctissimas religiones; senatus gravissima de-
creta perfregerat: pecunia se palam a iudicibus redeme-
rat; vexarat in tribunatu senatum; omnium ordinum con-
sensu pro salute reipublicae gesta resciderat; me patria
expulerat; bona diripuerat; domum incenderat; liberos,
coniugem meam vexaverat; Cn. Pompeio nefarium bellum
indixerat; magistratuum privatorumque caedes (1) fece-
rat; domum mei fratris incenderat; vastarat Etruriam;
multos sedibus ac fortunis eiecerat. Instabat, urgebat;
capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna
non poterant. Incidebantur iam domi leges, quae nos
nostris servis addicerent: nihil erat cuiusquam, quod qui-
dem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore
putaret. Obstabat eius cogitationibus nemo, praeter 88
Milonem. Ipsum illum, qui poterat obstare, novo redi-
tu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris po-
tentiam suam esse dicebat; bonorum animos etiam in
meo casu contemserat; Milo unus urgebat. Hic, dii 33
immortales! ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito
ac furioso, ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis
illa non potuit: numquam illum respublica suo iure

---

(1) effecerat.

esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum circumscrip-
sisset: ne cum solebat quidem id facere in privato eo-
89 dem hoc, aliquid profecerat. An consules in praetore
coërcendo fortes fuissent? Primum, Milone occiso, habu-
isset suos consules. Deinde quis in eo praetore consul
fortis esset, per quem tribunum, (1) virum consularem
crudelissime (2) vexatum esse meminisset? Oppressisset
omnia, possideret, teneret lege nova, quae est inventa
apud eum cum reliquis legibus Clodianis: servos nostros,
libertos suos fecisset: postremo, nisi eum dii immortales
in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortis-
simum virum conaretur occidere, hodie rempublicam nul-
90 lam haberetis. An ille praetor, ille vero consul, si mo-
do haec templa, atque ipsa moenia stare eo vivo tamdiu,
et consulatum eius exspectare potuissent, ille denique
vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satel-
litibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid
miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Tem-
plum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici,
caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium,
sedem ab universo populo Romano concessam uni ordi-
ni, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri a mul-
titudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum,
sed ab uno? qui cum tantum ausus sit ustor pro mor-
tuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam
potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam
91 vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia querantur,
taceant de curia? et qui ab eo spirante forum putent
potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia?
Excitate, excitate eum, si potestis, ab inferis! Frangetis
impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? nisi
vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucur-
rerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro
volitarunt. Caedi vidistis populum Romanum, concionem
gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Coelius,
tribunus plebis, vir et in republica fortissimus, et in
suscepta causa firmissimus, et bonorum voluntati, et

---

(1) virtutem c.

(2) vexatam.

auctoritati senatus deditus, et in hac Milonis sive invidia,
sive fortuna, singulari, divina, et incredibili fide.

Sed iam satis multa de causa, extra causam etiam 34
nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obte- 92
sterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis for-
tissimo viro, quam ipse non implorat; ego, etiam re-
pugnante hoc, et imploro, et exposco? Nolite, si in
nostro omnium fletu nullam lacrimam adspexistis Milonis,
si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabi-
lem, ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere:
atque haud scio, an multo etiam sit adiuvandus
magis. Etenim si in gladiatoriis pugnis, et in infimi
generis hominum conditione atque fortuna, timidos et
supplices, et, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam
odisse solemus: fortes, et animosos, et se acriter ipsos
morti offerentes, servari cupimus; eorumque nos magis
miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam
qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis ci-
vibus facere debemus? Me quidem, iudices, exanimant 93
et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue, et
quibus intersum quotidie. Valeant, valeant, inquit, ci-
ves mei, valeant: sint incolumes, sint florentes, sint bea-
ti; stet haec urbs praeclara, mihique patria carissima,
quoquo modo merita de me erit. Tranquilla republica
cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ip-
si, sed per me tamen, perfruantur: ego cedam, atque
abibo. Si mihi republica bona frui non licuerit, at ca-
rebo mala: et quam (1) primam tetigero bene mora-
tam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, 94
inquit, suscepti mei labores! o spes fallaces! o cogita-
tiones inanes meae! Ego, cum tribunus plebis republica
oppressa, me senatui dedissem, quem exstinctum accepe-
ram: equitibus Romanis, quorum vires erant debiles; bo-
nis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abie-
cerant: mihi umquam bonorum praesidium defuturum pu-
tarem? Ego, cum te (mecum enim saepissime loquitur)
patriae reddidissem, mihi futurum in patria non putarem
locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi

---

(1) primum.

equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox et defensio? mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest
35 opitulari? Nec vero haec, iudices, ut ego nunc, flens,
95 sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim, se, negat ingratis civibus fecisse, quae (1) fecerit; timidis, et omnia circumspicientibus pericula, non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae, P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita vestra, suam se fecisse commemorat; ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret; nec timet, ne cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam: vestras vero, et ceterorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit,
96 secum se ablaturum esse dicit. Meminit etiam, sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit: populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum. Nunc denique, si haec arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera sunt, fortes et sapientes viros non tam praemia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta; se nihil in vita, nisi praeclarissime fecisse, si quidem nihil sit praestabilius viro, quam periculis patriam liberare: beatos esse, qui-
97 bus ea res honori fuerit a suis civibus; nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium, gloriam; esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur; quae efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cuius gradibus etiam
98 homines in coelum (2) viderentur adscendere. De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla umquam obmutescet vetustas. Quin

---

(1) fecit.

(2) videantur.

hoc tempore ipso, cum omnes a meis inimicis faces me-
ae invidiae (1) subiiciuntur; tamen omni in hominum coetu,
gratiis agendis, et gratulationibus habendis, et omni sermone
celebramur. Omitto Etruriae festos, et actos, et institutos
dies; centesima lux est haec ab interitu P. Clodii,
et, (2) opinor, altera; qua fines imperii populi Romani
sunt, ea non solum fama jam de illo, sed etiam laetitia
peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non, inquit,
laboro, quoniam omnibus in terris et iam versatur, et
semper habitabit nominis mei gloria. Haec tu mecum 36
saepe, his absentibus: sed iisdem audientibus, haec ego 99
tecum, Milo. Te quidem, (3) quum isto animo es, satis
laudare non possum: sed, quo est ista magis divina vir-
tus, eo majore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi
eriperis, reliqua est illa saltem ad consolandum querela,
ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero.
Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi:
non male aliquando de me meriti, sed semper optime.
Nullum umquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis
(etsi quis potest esse tantus?), sed ne hunc quidem ip-
sum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quae si
vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis: cur
non id meo capite potius luitur, quam Milonis? Praeclare
enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tan-
tum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, 100
quod tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum
studii, nullum pietatis officium defuit. Ego ini-
micitias potentium pro te appetivi: ego meum saepe
corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum; ego me
plurimis pro te supplicem abieci; bona, fortunas meas,
ac liberorum meorum, in communionem tuorum tempo-
rum contuli; hoc denique ipso die, si qua vis est parata,
si qua diminutio capitis futura, deposco. Quid iam restat?
quid habeo, quod dicam? quod faciam pro tuis in me
meritis, nisi ut eam fortunam, quaecumque erit tua, du-
cam meam? Non recuso, non abnuo; vosque obsecro,
iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut

(1) subiiciantur.
(2) ut opinor.
(3) quod i. a.

in huius salute augeatis, aut in eiusdem exitio occasura
esse videatis.
37 His lacrimis non movetur Milo: est quodam
101 incredibili robore animi. Exsilium ibi esse putat, ubi
virtuti non sit locus: mortem naturae finem esse, non
poenam. Sit hic ea mente, qua natus est: quid vos,
iudices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis re-
tinebitis; ipsum eiicietis? et erit dignior locus in terris
ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procre-
avit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro
republica sanguinem effudistis; vos in viri, et in civis
invicti appello periculo, centuriones, vosque milites; vobis
non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic
iudicio praesidentibus, haec tanta virtus ex hac urbe expel-
102 letur? exterminabitur? proiicietur? O me miserum, o infe-
licem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per
hos: ego te in patria per eosdem retinere non potero?
Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum
putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, consorti
mecum temporum illorum? Me non potuisse Milonis sa-
lutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset?
At in qua causa non potuisse? Quae est grata gentibus.
A quibus non potuisse? Ab iis, qui maxime P. Clodii
103 morte acquierunt. Quo deprecante? Me. Quodnam ego
concepi tantum scelus, aut quod in me tantum facinus
admisi, iudices, cum illa indicia communis exitii indagavi,
patefeci, protuli, exstinxi? Omnes in me meosque redun-
dant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse volui-
stis? An ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos
essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbio-
rem reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam
qui possum putare me restitutum esse, si distrahor ab
iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecis-
38 sent: (pace tua, patria, dixerim; metuo enim, ne scele-
rate dicam in te, quod pro Milone dicam pie;) ut P.
Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul,
dictator esset (1) potius, quam hoc spectaculum vide-
104 rem. O dii immortales! fortem et a vobis, iudices, conser-

(1) antequam h. s.

vandum virum! Minime, minime, inquit: imo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriae natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, si forte pro patria huius vos animi monumenta retinebitis: corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit! hanc ingratam, si eiecerit; miseram, si amiserit! Sed finis sit, 105
neque enim prae lacrimis iam loqui possum: et hic se lacrimis defendi vetat. Vos oro, obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudicibus legendis, optimum, et sapientissimum, et fortissimum quemque legit.

ORATIO

IN L. CATILINAM

PRIMA,

HABITA IN SENATU.

1 Quousque tandem abutere, Catilina, patientia no-
1 stra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem
ad finem sese effrenata iactabit audacia? nihilne te noc-
turnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil ti-
mor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic
munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vul-
tusque moverunt? patere tua consilia non sentis? con-
strictam iam omnium conscientia teneri coniurationem tu-
am non vides? quid proxima, quid superiore nocte ege-
ris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis,
quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores!
2 Senatus haec intelligit, consul videt: hic tamen vivit. Vi-
vit? immo vero etiam in senatum venit; fit publici con-
silii particeps, notat et designat oculis ad caedem unum-
quemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satisfacere
reipublicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus.
Ad mortem te, Catilina, duci, iussu consulis, iampri-
dem oportebat; in te conferri pestem istam, quam tu in
3 nos omnes iamdiu machinaris. An vero vir amplissimus,
P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocri-
ter labefactantem statum reipublicae, privatus interfecit:
Catilinam vero, orbem terrarum caede atque incendiis va-
stare cupientem, nos consules perferemus? Nam illa nimis
antiqua praetereo, quod (1) C. Servilius Ahala Sp. Melium,
novis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit ista quon-

(1) C. Servilius.

dam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppli-
ciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coërce-
rent. (1) Habemus senatusconsultum in te, Catilina,
vehemens et grave: non deest reipublicae consilium, ne-
que auctoritas huius ordinis; nos, nos, dico aperte, con-
sules desumus. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius 2
consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet.
Nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam 4
seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo,
maioribus; occisus est cum liberis M. Fulvius, con-
sularis. Simili senatusconsulto, C. Mario et L. Va-
lerio consulibus, permissa est respublica. Num unum
diem postea L. Saturninum tribunum plebis, et C. Servi-
lium praetorem P. R., mors ac reipublicae poena remorata
est? At nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem
horum auctoritatis. Habemus enim huiusmodi senatus-
consultum, verumtamen inclusum in tabulis, tam-
quam (2) gladium in vagina reconditum: quo ex senatus-
consulto confestim interfectum te esse, Catilina, conve-
nit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad con-
firmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse
clementem; cupio in tantis reipublicae periculis (3) me
non dissolutum videri; sed iam (4) me ipse inertiae
nequitiaeque condemno. Castra sunt in Italia contra 5
rempublicam in Etruriae faucibus collocata: crescit in
dies singulos hostium numerus: eorum autem imperato-
rem castrorum, ducemque hostium, intra moenia, atque
adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie
perniciem reipublicae molientem. Si te iam, Catilina,
comprehendi, si interfici iussero: credo, erit verendum
mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam
quisquam crudelius factum esse (5) dicat. Verum ego
hoc, quod iampridem factum esse oportuit, certa de

(1) Habemus enim.

(2) abest *gladium*.

(3) abest *me*

(4) me ipsum.

(5) dicant.

causa, nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiam te, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non iure factum
6 esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives; et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus; ne commovere te contra rempublicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

3 Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere voces coniurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Multa iam istam mentem, mihi crede; obliviscere caedis, atque incendiorum. Teneris undique, luce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quae etiam mecum licet reco-
7 gnoscas. Meministine, me ante diem XII Kalendas Novembr. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VI Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, caedem te optimatum contulisse in ante diem V Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num infitiari potes, te illo ipso die, meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, cum tu, discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, caede
8 contentum te esse dicebas? Quid? cum tu te Praeneste Kalendis ipsis Novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres: sensistine, illam coloniam meo iussu (1) praesidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, planeque sentiam.
4 Recognosce tandem mecum (2) noctem illam superiorem.

---

(1) meis pr.

(2) illam sup. noctem.

Jam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicae. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Leccae domum: convenisse eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? Quid taces? Convincam, si negas: video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. O dii immortales! ubinam 9
gentium sumus? (1) in qua urbe vivimus? quam rempublicam habemus? Hic, hic sunt, nostro in numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de huius urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de republica sententiam rogo: et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam illa nocte, Catilina; distribuisti partes Italiae; statuisti quo quemque proficisci placeret; delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres; descripsisti urbis partes ad incendia; confirmasti, te ipsum iam esse exiturum, dixisti paullulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem (2) me meo in lectulo interfecturos pollicerentur. Haec 10
ego omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso, comperi; domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent; quos ego iam multis ac summis viris ad me (3) id temporis venturos esse praedixeram.

Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: 5
egredere aliquando ex urbe; patent portae; proficiscere. Nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quam 11
plurimos. Purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, at-

(1) quam remp. habemus? in qua urbe vivimus?

(2) me in meo lectulo.

(3) venturos id temporis esse.

que huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicae pestem toties iam effugimus. Non est saepius in uno homine salus summa periclitanda reipublicae. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. Cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato: denique, quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti; quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipub-
12 licae esse coniunctam. Nunc iam aperte rempublicam universam petis, templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas.

13 Quare, quoniam id, quod primum atque huius imperii disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo: faciam id, quod est ad severitatem lenius, (1) et ad communem salutem utilius. Nam, si te interfici iussero, residebit in republica reliqua coniuratorum manus: sin tu (quod te iamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina (reipublicae). Quid est, Catilina? Num dubitas id, me imperante, facere, quod iam tua sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem iubet. Interrogas me, num in exsilium? non iubeo: sed si me
6 consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est, extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non metuat; nemo, qui non oderit. Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret infamiae? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem praetulisti?
14 Quid vero? nuper, cum morte superioris uxoris novis

(1) abest *et.*

nuptiis domum (1) vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? Quod ego praetermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties. Ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum (2) tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicae, atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi huius 15
vitae (3) lux, Catilina, aut huius coeli spiritus esse iucundus, cum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalendas Ianuar. Lepido et Tullo consulibus, stetisse in comitio cum telo? manum, consulum et principum civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam Populi Romani obstitisse? ac iam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non (4) multo post commissa. Quoties tu me designatum, quoties (5) consulem interficere conatus es! quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut (6) vitari non posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut aiunt, corpore effugi. Nihil agis, nihil assequeris, neque tamen conari ac velle desistis. Quoties iam tibi extorta est sica ista de manibus? 16
quoties vero excidit casu aliquo et elapsa est? tamen ea carere diutius non potes: quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse 7
putas consulis in corpore defigere.

Nunc vero, quae tua est ista vita? Sic enim iam tecum loquar; non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis ex-

---

(1) vacuam fac.

(2) abest *tuorum.*

(3) haec lux.

(4) multo postea.

(5) me consulem.

(6) vitari posse non viderentur.

spectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid? quod adventu suo ista subsellia (1) vacuefacta sunt? quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simulatque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt?
17 Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me adspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallem: tu, cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, et iam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens: odit ac metuit, et iamdiu te nihil iudicat, nisi de parricidio suo cogitare: huius tu neque auctoritatem verebere, neque iudicium sequere, neque
18 vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur. „Nullum aliquod iam annis facinus exstitit, nisi per te; nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad negligendas leges ac quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter te unum, quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe, (2) si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.“ Haec si tecum, ut
8 dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi
19 vim adhibere non possit?

(1) vacua facta sunt.

(2) si verus.

Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? quod vitandae suspicionis causa, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es, atque, ut domi meae te asservarem rogasti. Quum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem quod iisdem moenibus contineremur; ad Q. Metellum praetorem venisti, a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui (1) se ipse jam dignum custodia iudicarit? Quae quum ita 20
sint, Catilina, dubitas, si hic morari aequo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

„Refer, inquis, ad senatum": id enim postulas; et, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exsilium, obtemperaturum (2) te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus: et tamen faciam, ut intelligas quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina! libera rempublicam metu: in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere! Quid est, Catilina? Ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti op- 21
timo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello dixissem: iam mihi consuli, hoc ipso in templo, iure optimo senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant; quum patiuntur, decernunt; quum tacent, clamant: neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima; sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paullo

(1) se ipsum.

(2) abest *te*.

ante exaudire potuisti; quorum ego vix abs te iamdiu
manus ac tela contineo: eosdem facile adducam, ut te
haec, quae iampridem vastare studes, relinquentem, usque
ad portas prosequantur.
9 Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat?
22 tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam medite-
re? (1) tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam
mentem dii immortales duint; tametsi video, si mea vo-
ce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta
tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus,
recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem
impendeat. Sed est mihi tanti, dummodo ista privata
sit calamitas, et a reipublicae periculis seiungatur. Sed (2) tu
ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas,
ut temporibus reipublicae concedas, non est postulandum:
neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam
a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore
23 revocarit. Quamobrem, ut saepe iam dixi, proficiscere,
ac si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis in-
vidiam, recta perge in exsilium; vix feram sermones ho-
minum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in
exsilium ieris iussu consulis, sustinebo. Sin autem ser-
vire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importu-
na sceleratorum manu; confer te ad Manlium: concita
perditos cives; secerne te a bonis: infer patriae bellum:
exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos,
24 sed invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego
te invitem, a quo iam sciam esse praemissos, qui tibi
ad forum Aurelium praestolarentur armati? cui sciam
pactam et constitutam esse cum Manlio diem? a quo eti-
am aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus
perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi
tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam
esse praemissam? tu ut illam diutius carere possis, quam
venerari, ad caedem proficiscens, solebas? a cuius alta-
ribus saepe (3) istam impiam dexteram ad necem civium

(1) ut ullum tu.

(2) abest *tu*.

(3) istam dexteram impiam.

transtulisti? Ibis tandem aliquando, quo te iampridem 10
tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat! neque 25
enim tibi haec res affert dolorem, sed quandam incredi-
bilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura pepe-
rit, voluntas exercuit, fortuna servavit: numquam tu
non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium
concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non
modo fortuna, verum etiam spe derelictis, conflatam im-
proborum manum. Hic tu qua laetitia perfruere? qui- 26
bus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere,
cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum
quemquam, neque videbis? Ad huius vitae studium me-
ditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: iacere humi
non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad fa-
cinus obeundum: vigilare non solum insidiantem somno
maritorum, verum etiam bonis occisorum. Habes, ubi
ostentes illam praeclaram tuam patientiam famis, frigoris,
inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confec-
tum esse senties. Tantum profeci tum, cum te a con- 27
sulatu repuli, ut exsul potius tentare, quam consul ve-
xare rempublicam posses, atque ut id, quod esset a te
scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum
nominaretur.

Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope 11
iustam patriae querimoniam detester ac deprecer: perci-
pite, quaeso, diligenter, quae dicam, et ea penitus ani-
mis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum
patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta
Italia, si omnis respublica sic loquatur: „M. Tulli, quid
agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem
ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem
in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem
coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum,
exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed im-
missus in urbem esse videatur? Non hunc in vincula du-
ci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari
imperabis? Quid tandem impedit te? mosne maiorum? 28
At persaepe etiam privati in hac republica perniciosos ci-
ves morte multarunt. An leges, quae de civium Ro-
manorum supplicio rogatae sunt? at numquam in

hac urbe ii, qui a republica defecerunt, civium
iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? prae-
claram vero populo Romano refers gratiam, qui te, ho-
minem per te cognitum, nulla commendatione maiorum,
tam mature ad summum imperium per omnes honorum
gradus extulit, si propter invidiam, aut alicuius periculi
29 metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est
invidiae metus, num est vehementius severitatis ac for-
titudinis invidia, quam inertiae ac nequitiae perti-
mescenda? An, quum bello vastabitur Italia, vexabuntur
urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae
12 incendio conflagraturum?" His ego sanctissimis reipublicae
vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, menti-
bus, pauca respondebo.

Ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres con-
scripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae
gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si
summi viri et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum
et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modo
se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certe (1)
mihi verendum non erat, ne quid, hoc parricida civium
interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod
si ea mihi maxime impenderet: tamen hoc animo sem-
per fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non in-
vidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordi-
30 ne, qui aut ea, quae imminent, non videant; aut ea,
quae vident, dissimulent; qui spem Catilinae mollibus
sententiis aluerunt, coniurationemque nascentem non
credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti
multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in
hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse
dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Man-
liana castra pervenerit, neminem tam stultum fore,
qui non videat coniurationem esse factam; neminem tam
improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno inter-
fecto, intelligo hanc reipublicae pestem paulisper repri-

---

(1) verendum mihi n. e.

mi, non in perpetuum comprimi posse. Quodsi se eiecerit, secumque suos eduxerit, et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit: exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta reipublicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium.

Etenim iamdiu, patres conscripti, in his periculis 13
coniurationis insidiisque versamur: sed, nescio quo pacto, 31
omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quodsi ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati; periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi cum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflictantur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius poena, vehementius (1)
civibus reliquis, ingravescet. Quare, patres conscripti, 32
secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte (2) uniuscuiusque, quid de republica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, illustrata, opressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa reipublicae 33
salute et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Iupiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Ro-

---

(1) vivis reliquis.

(2) uniuscuiusque civis.

mulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis; et omnes inimicos bonorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

ORATIO

IN L. CATILINAM

SECUNDA,

AD

QUIRITES.

Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, fu- 1
rentem audicia, scelus anhelantem, pestem patriae nefa- I
rie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque,
minitantem ex urbe vel eiecimus, vel emisimus, vel ipsum
egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, eva-
sit, erupit. Nulla iam pernicies a monstro illo atque
prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque
hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine con-
troversia vicimus: non enim iam inter latera nostra sica
illa versabitur: non in campo, non in foro, non in cu-
ria, non denique intra domesticos parietes pertimescemus.
Loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus: palam
iam cum hoste, nullo impediente, bellum iustum gere-
mus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vi-
cimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latroci-
nium coniecimus. Quod vero non cruentum mucronem, 2
ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod
ei ferrum de manibus extorsimus, quod incolumes cives,
quod stantem urbem reliquit: quanto tandem illum moe-
rore afflictum esse et profligatum putatis? Iacet ille nunc
prostratus, Quirites, et se perculsum atque abiectum esse
sentit, et retorquet oculos profecto saepe ad hanc ur-
bem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quae
quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomu-
erit forasque proiecerit.

2 At si quis est talis, quales esse omnes oportebat,
3 qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio
mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem ho-
stem non comprehenderim potius, quam emiserim: non
est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interem-
tum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum
iampridem oportebat: idque a me et mos maiorum, et
huius imperii severitas, et respublica postulabat. Sed
quam multos fuisse putatis, qui, quae ego deferrem,
non crederent? quam multos, qui propter stultitiam non
putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam
multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sub-
lato illo, depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam
pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, ve-
4 rum etiam vitae periculo sustulissem. Sed cum viderem,
ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum,
ut erat meritus, morte multassem, fore, ut eius socios
invidia oppressus persequi non possem: rem huc de-
duxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte
videretis.

Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehe-
menter foris esse timendum putem, licet hinc intelliga-
tis, quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum
comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias
eduxisset! (1) Tongilium mihi eduxit; quem amare in
praetexta coeperat; Publicium et Munatium, quorum aes
alienum contractum in popinam nullum reipublicae mo-
tum afferre poterat: reliquit quos viros! quanto alieno
3 aere! quam valentes! (2) quam nobiles! Itaque ego il-
5 lum exercitum, et Gallicanis legionibus, et hoc delectu,
quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et
his copiis, quae a nobis quotidie comparantur, magnopere
contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria,
ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere, quam
illum exercitum, maluerunt: quibus ego non modo si aci-
em exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris
ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro,

---

(1) Tongillum.

(2) quam nobiles? vos videtis.

quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire,
qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum
suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote,
non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui
exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam
sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire senti-
unt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit 6
attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum,
qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias caedis atque
incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis con-
silia ad me (1) delata esse sentiunt: patefeci in senatu
hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid
exspectant? nae illi vehementer errant, si illam meam
pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

Quod exspectavi, iam sum assecutus, ut vos omnes 4
factam esse aperte coniurationem contra rempublicam
videretis: nisi vero si quis est, qui Catilinae similes cum
Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus,
severitatem res ipsa flagitat: unum etiam nunc conce-
dam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui
Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia
via profectus est. Si accelerare volent, ad vesperam con-
sequentur. O fortunatam rempublicam, si quidem hanc 7
sentinam huius urbis eiecerit! Uno mehercule Catilina
exhausto, relevata mihi et recreata respublica videtur.
Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest,
quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus,
quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida,
quis testamentorum subiector, quis circumscriptor, quis
ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis,
quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus
inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime
vixisse fateatur? Quae caedes per hosce annos sine illo
facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Iam 8
vero quae tanta in ullo umquam homine iuventutis
illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat tur-
pissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat, aliis fruc-
tum libidinum, aliis mortem parentum, non modo im-

1) perlata.

pellendo, verum etiam adiuvando, pollicebatur. Nunc vero quam subito, non solum ex urbe, verum etiam ex agris, ingentem numerum perditorum hominum collegerat? Nemo, non modo Romae, sed nec ullo in angulo totius Italiae, oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris foedus adsciverit.

Atque ut eius diversa studia in dissimili ratione
perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paullo
ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae esse
fateatur; nemo in scena levior et nequior, qui se non
5 eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem
9 tamen, stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus,
frigore et fame et siti ac vigiliis perferendis, fortis ab
istis praedicabatur, cum industriae subsidia, atque instru-
10 menta virtutis, in libidine audaciaque consumeret. Hunc
vero si secuti, fuerint sui comites, si ex urbe exierint
desperatorum hominum flagitiosi greges: o nos beatos, o
rempublicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae (1) ac tolerandae audaciae; nihil cogitant, nisi caedes, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas (2) abligurierunt, res eos iampridem, fides deficere nuper coepit; eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quodsi in vino et alea commissationes solum et scorta quaererent: essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi. Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, (3) confecti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bono-
11 rum, atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere
fatum aliquod, et poenas iamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare iam plane, aut certe iam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam

---

(1) audaciae ac tolerandae.

(2) manare.

(3) conferti.

sanare non potest, sustulerit: non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit reipublicae. Nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo Romano inferre possit. Omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata: domesticum bellum manet: intus insidiae sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello, (1) Quirites, profiteor ducem: suscipio inimicitias hominum perditorum. Quae sanari poterunt, quacumque ratione sanabo: quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si et in urbe, et in eadem mente permanent; ea, quae merentur, exspectent.

At etiam sunt, Quirites, qui dicant, a me in exsi- 6
lium eiectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi 12
possem, istos ipsos eiicerem, qui haec loquuntur. Homo (2) videlicet timidus et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exsilium iussus est, paruit, (3) ivit. Hesterno die cum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris vocavi: rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo cum Catilina venisset: quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit, ut perditum civem, ac non potius, ut importunissimum hostem? Quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille ac-
cesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hic ego vehe- 13
mens ille consul, qui verbo cives in exsilium eiicio, quaesivi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Laecam fuisset, nene. Quum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset: patefeci cetera; quid ea nocte egisset, quid (4) in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Quum haesitaret, quum teneretur: quaesivi, quid dubitaret eo

---

(1) ducem profiteor, Quirites.
(2) enim videlicet.
(3) quievit.
(4) in proxima.

proficisci, quo iampridem pararat; quum arma, quum
secures, quum fasces, quum tubas, quum signa militaria,
quum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium
14 scelerum domi suae fecerat, scirem esse praemissam. In
exsilium eiiciebam, quem iam ingressum esse in bellum
videbam? Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in
agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo
nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem
exspectant: et ille, eiectus in exilium, se Massiliam, non
in haec castra conferet.

7 O conditionem miseram, non modo administrandae,
verum etiam conservandae reipublicae! Nunc, si L. Cati-
lina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac
debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, de-
seruerit suos, consilium belli, faciundi abjecerit, ex hoc
cursu sceleris et belli, iter ad fugam atque in exsi-
lium converterit: non ille a me spoliatus armis audaciae,
non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non
de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens,
in exsilium eiectus a consule, vi et minis esse dicetur:
et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed
miserum; me non diligentissimum consulem, sed crude-
15 lissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Qui-
rites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem sub-
ire, dummodo a vobis huius horribilis belli ac nefarii
periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse a me,
dummodo eat in exsilium. Sed mihi credite, non est itu-
rus. Numquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites,
invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere
exercitum hostium, atque in armis volitare audiatis: sed
triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo, ne
mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim po-
tius, quam quod eiecerim. Sed quum sint homines, qui
illum, quum profectus sit, eiectum esse dicant, iidem,
16 si interfectus esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui
Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc querun-
tur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors,
qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire
malit. Ille autem, si mehercule hoc, quod agit, num-
quam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici
mallet, quam exulem vivere: nunc vero, cum ei nihil

adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod, vivis nobis, Roma profectus est: optemus potius, ut eat in exsilium, quam queramur.

Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de 8
eo hoste, qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, 17
quod semper volui, murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri (1) possit, non tam ulcisci studeo, quam sanare, et ipsos placare reipublicae; neque, id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis
meae, si quam potero, afferam. Unum (2) genus est 18
eorum, qui magno in aere alieno, maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes; voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis: et dubites aliquid de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim exspectas? Bellum? Quid? Ergo in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? Errant, qui istas a Catilina exspectant: meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae: neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus praediorum; et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt; aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rempublicam,
quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui quam- 9
quam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspe- 19
ctant; rerum potiri volunt; honores, quos quieta repub-

(1) posset.
(2) abest *genus*.

lica desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc praecipiendum videtur, unum scilicet et idem quod ceteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicae, deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas praeterea copias militum; deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi, contra tantam vim sceleris, praesentes auxilium esse laturos. Quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis, et sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se consules ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse?

20 Tertium genus est aetate iam affectum, sed tamen exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Sulla constituit; quas ego universas civium esse optimorum, et fortissimorum virorum sentio; sed tamen hi sunt coloni, (1) qui se in insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. Hi dum aedificant, tamquam beati, dum praediis, lecticis familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere praedatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo: desinant furere ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur.

10 Quartum genus est sane varium, et mistum, et
21 turbulentum: qui iampridem premuntur; qui numquam emergent; qui partim inertia, partim male gerendo nego

(1) qui se insperatis etc.

tio, partim etiam sumtibus, in vetere aere alieno vacillant; qui vadimoniis, iudiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam insidiatores lentos esse arbitror. Qui homines primum, si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, 22
denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco. Nam neque divelli ab eo possunt, et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita; quod proprium est Catilinae, de eius delectu, imo vero de complexu eius ac sinu; quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis; quorum omnis industria vitae, et vigilandi labor in antelucanis coenis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, om- 23
nes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare et amari, neque psallere et saltare, sed etiam sicas vibrare, et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in republica seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? quo autem pacto illi Appenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnopere 24
pertimescendum, quum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam.

Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras 11
Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufra-

gorum eiectam ac debilitatam manum, florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo.
25 Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: (1) si, his rebus omissis, ipsas causas, quae inter se confligunt, contendere velimus: ex eo ipso, quam valde illi iaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petnlantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In huiusmodi certamine ac praelio, nonne, etiamsi hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his praeclarissimis virtutibus, tot et tanta vitia superari?

12 Quae quum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum
26 (2) iam antea, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi ut urbi sine vestro motu, ac sine ullo tumultu, satis esset praesidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbes suas finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum et certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego, prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque praemisi, aut

---

(1) si, inquam, h.
(2) iam antea dixi.

opprimet hominem, aut omnes eius motus conatusque
prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, ma-
turandis, agendis, iam ad senatum referemus, quem vo-
cari videtis.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo 27
qui contra urbis salutem, omniumque vestrûm, in urbe
a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen,
quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo.
Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspecta-
vit, ut id, quod latebat,, erumperet. Quod reliquum
est, iam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam,
me horum esse consulem: mihi aut cum his vivendum,
aut pro his esse moriendum. Nullus est portae custos,
nullus insidiator viae; si qui exire volunt, consulere sibi
possunt. Qui vero in urbe se commoverit, cuius ego non
modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra pa-
triam deprehendero: sentiet in hac urbe esse consules
vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum,
esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac
manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt. At- 13
que haec omnia sic agentur, Quirites, ut res maximae 28
minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum
intestinum ac domesticum, post hominum memoriam cru-
delissimum ac maximum, me uno togato duce et impe-
ratore, sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites,
ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quis-
quam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si
vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum
me necessario de hac animi lenitate deduxerit: illud pro-
fecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix
optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat,
paucorumque poena vos iam omnes salvi esse possitis.
Quae quidem ego neque mea prudentia, neque humanis 29
consiliis fretus polliceor vobis, Quirites; sed multis, et
non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus
ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus:
qui iam non procul, ut quondam solebant, ab (1) ex-

---

(1) extero.

terno hoste atque longinquo; sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

ORATIO
IN L. CATILINAM
TERTIA,
AD
QUIRITES.

Rempublicam, Quirites, vitamque omnium vestrum 1
bona, fortunas, coniuges, liberosque vestros, atque hoc I
domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcher-
rimamque urbem, hodierno die, deorum immortalium
summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculisque
meis, ex flamma atque ferro, ac paene ex faucibus fati
ereptam, et vobis conservatam ac restitutam videtis. Et, 2
si non minus nobis iucundi atque illustres sunt ii dies,
quibus conservamur, quam illi quibus nascimur; quod
salutis certa laetitia est, nascendi incerta conditio, et
quod sine sensu nascimur, cum voluptate (1) servamur:
profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad
deos immortales benevolentia famaque sustulimus, esse
apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui
eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit:
nam (2) toti urbi, templis, delubris, tectis ac moeni-
bus subiectos prope iam ignes circumdatosque restinximus:
iidemque gladios in rempublicam destrictos retudimus,
mucronesque eorum a iugulis vestris (3) deiecimus. Quae 3
quoniam in senatu illustrata, patefacta, (4) comperta

(1) conservamur.
(2) totius urbis templis.
(3) reiecimus.
(4) compertaque.

sunt per me; vobis iam exponam breviter, Quirites: ut,
et quanta, et quam manifesta, et qua ratione investiga-
ta et comprehensa sint, vos, qui ignoratis, (1) ex
actis scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex
urbe, quum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acer-
rimos duces Romae reliquisset: semper vigilavi et provi-
di, Quirites, quemadmodum in tantis et tam abscondi-
2 tis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, qum ex ur-
be Catilinam eiiciebam, (non enim iam vereor huius
verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus
exierit,) sed tum, quum illum exterminari volebam, aut
reliquam coniuratorum manum simul exituram, aut eos
qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam.
4 Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse
inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, et Romae re-
mansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut,
quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut,
quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudi-
nem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem
ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestrae
provideretis, cum oculis maleficium ipsum videretis. Ita-
que ut comperi, legatos Allobrogum, belli Transalpini,
et tumultus Gallici excitandi causa, a P. Lentulo esse
sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, (2) eodem-
que itinere, cum literis mandatisque, ad Catilinam esse
missos, comitemque iis adiunctum Vulturcium, atque
huic datas esse ad Catilinam literas facultatem mihi obla-
tam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego
semper optabam a diis immortalibus, tota res non solum
a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehen-
5 deretur. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomtinum,
praetores fortissimos, atque amantissimos reipublicae viros,
ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, os-
tendi. Illi autem, qui omnia de republica praeclara atque
egregia sentirent, sine recusatione ac sine illa mora ne-
gotium susceperunt, et, cum advesperasceret, occulte

(1) et exspectatis, sc. p.
(2) eodem it.

ad pontem Mulvium pervenerunt, atque ibi in proximis
villis ita (1) bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos
et pons interesset. Eodem autem et ipsi, sine cuiusquam
suspicione, multos fortes viros eduxerunt, et ego ex prae-
fectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum
opera (2) in republica assidue utor, praesidio cum gla-
diis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta, cum iam 6
pontem Mulvium (3) magno comitatu legati Allobro-
gum ingredi inciperent, unaque Vulturcius: fit in eos impetus
educuntur et ab illis gladii, et a nostris: res erat
praetoribus nota solis: ignorabatur a ceteris. Tum, inter- 3
ventu Pomtini atque Flacci, pugna, quae erat commissa,
sedatur. Literae, quaecumque erant in eo comitatu, in-
tegris signis, praetoribus traduntur: ipsi comprehensi ad
me, cum iam dilucesceret, deducuntur.

Atque horum omnium scelerum inprobissimum ma-
chinatorem, Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihil
dum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur P. Sta-
tilius, et post eum C. Cethegus. Tardissime autem Len-
tulus venit, credo, quod literis dandis, praeter consuetu-
dinem, proxima nocte vigilarat. Quum vero summis ac 7
clarissimis huius civitatis viris, qui audita re, frequen-
tes ad me mane convenerant, literas a me prius aperiri,
quam ad senatum (4) deferri, placeret; ne, si nihil esset
inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati
videretur: negavi me esse facturum, ut de periculo pub-
lico non ad consilium publicum rem integram deferrem.
Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, re-
perta non essent: tamen ego non arbitrabar in tantis
reipublicae periculis mihi esse nimiam diligentiam perti-
mescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis,
coëgi.

Atque interea statim admonitu Allobrogum, C. 8
Sulpicium, praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedi-
bus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus

---

(1) bipartiti.

(2) utor assidue in reip. praesidio c. g. m.

(3) cum magno com.

(4) deferrem.

ille maximum sicarum numerum, et gladiorum extulit.
4 Introduxi Vulturcium sine Gallis; fidem ei publicam,
iussu senatus, dedi: hortatus sum, ut ea, quae sciret,
sine metu indicaret. Tum ille, quum vix se ex magno
timore (1) recreasset, a P. Lentulo se habere ad Catili-
nam mandata et literas, ut servorum praesidio uteretur,
et ad urbem quamprimum cum exercitu accederet; id
autem eo consilio, ut, quum urbem omnibus ex parti-
bus, quemadmodum descriptum distributumque erat,
incendissent, caedemque infinitam civium fecissent; prae-
sto esset ille, qui et fugientes exciperet, et se cum his
9 urbanis ducibus coniungeret. Introducti autem Galli,
iusiurandum sibi et literas a P. Lentulo, Cethego, Sta-
tilio ad suam gentem datas esse dixerunt: atque ita sibi
ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum
in Italiam quam primum mitterent; pedestres sibi copias
non defuturas; Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis
Sibyllinis haruspicumque responsis, se esse tertium illum
Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium
pervenire esset necesse; Cinnam ante se et Sullam fuisse;
eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interi-
tum huius urbis atque imperii, qui esset decimus annus
post virginum absolutionem: post Capitolii autem incen-
10 sionem vicesimus. Hanc autem Cethego cum ceteris
controversiam fuisse dixerunt: quod Lentulo et aliis,
(2) caedem Saturnalibus fieri, atque urbem incendi pla-
ceret; Cethego nimium id longum videretur.

5 Ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego signum; cognovit. Nos linum incidimus; legimus. Erat scriptum ipsius (3) manu Allobrogum senatui et populo: sese, quae eorum legatis confirmasset, esse facturum; orare, ut item illi facerent, quae sibi legati eorum (4) recepissent. Tum Cethegus, qui paullo ante aliquid de gladiis ac si-

---

(1) recepisset.

(2) Sat. caedem.

(3) manu; Allobr.

(4) praecepissent.

cis, quae apud ipsum erant deprehensae, respondisset, dixissetque, se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abiectus, conscientia convictus, repente conticuit. Introductus est Statilius, cognovit (1) et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam; confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo; et quaesivi, cognosceretne signum. Annuit. „Est vero, inquam, (2) signum notum; imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos: quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit.“ Leguntur eadem ratione ad senatum Allobro- 11
gum populumque literae. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit; post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit; quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent; itemque a Vulturcio. Qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus: tum ille subito, scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit: nam, quum id posset infitiari, repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud, et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subito proferri literas 12
atque aperiri iussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum et manum cognovit. Erant autem scriptae sine nomine, sed ita: *Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Cura, ut vir sis,* (3) *et quem in locum sis progressus cogita, et vide, quid iam tibi sit necesse. Cura, ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.* Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insimulabant, negavit. Ac 13

---

(1) manum et signum suum.

(2) signum quidem n.

(3) et cogita q. i. l. s. p. et vide.

mihi quidem, Quirites, cum illa certissima sunt visa ar-
gumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus,
denique uniuscuiusque confessio, tum multo illa certiora,
color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupue-
rant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnumquam
inter se adspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, (1)
sed indicare se ipsi viderentur.

6 Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum
consului, de summa (2) republica quid fieri placeret.
Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae senten-
tiae, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et
quoniam nondum est perscriptum senatus consultum ex
memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit, expo-
14 nam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur,
quod virtute, consilio, providentia mea, respublica peri-
culis sit maximis liberata; deinde L. Flaccus et C. Pom-
tinus, praetores, quod eorum opera forti fidelique usus
essem, merito ac iure laudantur; atque etiam viro forti,
collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius con-
iurationis participes fuissent, a suis et reipublicae con-
siliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus,
cum se praetura abdicasset, tum in custodiam tradere-
tur: itemque uti: C. Cethegus, L. Statilius, P. Ga-
binius, qui omnes praesentes erant, in custodiam tra-
derentur; atque idem hoc decretum est in L. Cas-
sium, qui sibi procurationem incendendae urbis depopo-
scerat: in M. Caeparium, cui ad sollicitandos pastores
Apuliam esse attributam, erat indicatum; in P. Furium,
qui est ex his (3) colonis, quos Faesulas L. Sulla dedu-
xit; in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio
semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus; in
P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gal-
los ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea
lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta coniura-
tione, tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium,
novem hominum perditissimorum poena, republica con-

(1) sed ipsi a se viderentur.

(2) re publ.

(3) coloniis, quas.

servata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. At- 15
que etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari
eorum merito, meo nomine, decreta est, Quirites: quod
mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit,
et his decreta verbis est, QUOD URBEM INCENDIIS,
CAEDE CIVES, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quae sup-
plicatio si cum ceteris supplicationibus conferatur, Quirites,
hoc intersit, quod cetera bene gesta, haec una, conservata
republica, constituta est. Atque illud, quod faciendum
primum fuit, factum atque transactum est. Nam P.
Lentulus, quamquam patefactus indiciis et confessionibus
suis, iudicio senatus, non modo praetoris ius, verum
etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit: ut,
quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo
minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decre-
tum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P.
Lentulo puniendo liberaremur.

Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculo- 7
sissimique belli nefarios duces captos jam et comprehen- 16
sos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinae copias,
omnes spes atque opes, his depulsis urbis periculis, con-
cidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc
providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi
esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec
Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat
unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum moeni-
bus urbis continebatur. Omnia norat, omnium aditus
tenebat; appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat;
erat ei consilium ad facinus aptum: consilio autem ne-
que lingua, neque manus deerat. Iam ad (1) certas
res conficiendas certos homines delectos ac descriptos ha-
bebat. Neque vero, cum aliquid mandaverat, confectum
putabat. Nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret,
vigilaret, laboraret; frigus, sitim, famem ferre poterat.
Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam au- 17
dacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in
perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in
castrense latrocinium compulissem, (dicam id, quod sen-
tio, Quirites,) non facile hanc tantam molem mali a

(1) ceteras r.

cervicibus vestris depulissem. Non ille (1) nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante (2) exitii et fati diem reipublicae denuntiasset, neque commisisset, ut signum, ut literae suae testes denique manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta (3) in republica coniuratio, manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset: quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos umquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam, tanta pace, tanto otio, tanto silentio, liberassemus.

8 Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me ad-
18 ministrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et
gesta et provisa esse videantur; idque quum coniectura con-
sequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum re-
rum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his tem-
poribus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene ocu-
lis videre possemus. Nam, ut illa omittam, visas nocturno
tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulmi-
num iactus, ut terrae motus, (4) ut cetera relinquam,
quae tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut haec,
quae nunc fiunt, canere dii immortales viderentur: hoc
certe, Quirites, quod sum dicturus, neque praetermitten-
19 dum, neque relinquendum est. Nam profecto memoria
tenetis, Cotta et Torquato consulibus, complures in Capitolio (5) res de caelo esse percussas, quum et simulacra deorum immortalium depulsa sunt, et statuae veterum hominum deiectae, et legum aera liquefacta. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus: quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem

(1) vobis.

(2) exitium.

(3) in remp.

(4) ceteraque.

(5) turres.

tempore, quum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia, et legum interitum, et bellum civile ac domesticum, et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales, omni ratione placati, suo numine prope fata ipsa flexissent.
Itaque illorum responsis tunc et ludi decem per dies facti 20
sunt, neque res ulla, quae ad placandum deos pertineret, praetermissa est: iidemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius, et in excelso collocare, et contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum, et forum, curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a senatu populoque romano perspici possent. Atque illud ita collocandum consules illi (1) locaverunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur.

Hic quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, 9
tam praeceps, tam mente captus, qui neget, haec omnia, 21
quae videmus, praecipueque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, caedes, incendia, interitumque reipublicae comparari, et ea a perditis civibus, quae tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati, et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? Quo collocato, atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus, et vos, quae erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam maiore 22
sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam,

(1) statuerunt.

et non sim ferendus. Ille, ille Jupiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis et barbaris, commissaeque literae numquam essent profecto, nisi a diis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat, quae populo Romano bellum facere et posse et non nolle videatur, spem imperii et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id (1) non divinitus factum esse putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo (2) superarent?

10 Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria
23 supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniu-
gibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores diis
immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto
iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac
miserrimo interitu, et erepti sine caede, sine sanguine,
sine exercitu, sine dimicatione; togati, me uno togato
24 duce et imperatore, vicistis. Etenim recordamini, Qui-
rites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas, quas
audistis, sed et eas, quas vosmetipsi meministis et vidi-
stis! L. Sulla P. Sulpicium oppressit; ex urbe eiecit C.
Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros
partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius,
consul, armis ex urbe collegam suum expulit. Omnis
hic locus acervis corporum et civium sanguine redunda-
vit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero,
clarissimis viris interfectis, lumina civitates exstincta sunt.
Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla: nec
dici quidem opus est, quanta deminutione civium, et
quanta calamitate reipublicae. Dissensit M. Lepidus a

(1) nonne.

(2) superare potuerunt.

clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam
ipsius interitus reipublicae luctum, quam ceterorum. At- 25
que illae dissensiones erant huiusmodi, Quirites, quae
non ad delendam, sed ad commutandam rempublicam
pertinerent: non illi nullam esse rempublicam, sed in
ea, quae esset, se esse principes: neque hanc urbem
conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque
illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium
reipublicae quaesivit, eiusmodi fuerunt, ut non reconcilia-
tione concordiae, sed internecione civium diiudicatae
sint. In hoc autem uno post hominum memoriam ma-
ximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam
barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec
fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego constituta, ut
omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium
numero ducerentur: ita me gessi, Quirites, ut omnes
salvi conservaremini, et cum hostes vestri tantum ci-
vium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi
restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non
potuisset; et urbem et cives integros incolumesque servavi.

Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a **11**
vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum 26
monumentum laudis postulo, praeterquam huius diei me-
moriam sempiternam. In animis ego vestris omnes tri-
umphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta
gloriae, laudis insignia, condi et collocari volo. Nihil
me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique
huiusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Me-
moria vestra, Quirites, nostrae res alentur, sermonibus
crescent, literarum monumentis inveterascent et corrobo-
rabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero aeter-
nam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consu-
latus mei propagandam: unoque tempore in hac repub-
lica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri im-
perii, non terrae, sed caeli regionibus terminaret; alter
eiusdem imperii domicilium sedemque servaret.

Sed, quoniam earum rerum, quas ego gessi, non **12**
est eadem fortuna atque conditio, quae illorum, qui 27
externa bella gesserunt: quod mihi (1) cum his viven-

(1) v. s. cum illis.

dum sit, quos vici ac subegi; illi hostes aut interfectos
aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si cete-
ris (1) sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint,
providere. Mentes enim hominum audacissimorum scele-
ratae ac nefariae ne vobis nocere possent, ego providi:
ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam,
Quirites, mihi quidem ipsi nihil iam ab istis noceri po-
test: magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi
in perpetuum comparatum est; magna in republica di-
gnitas, quae me semper tacite defendet; magna vis
est conscientiae, quam qui negligent, quum me vio-
28 lare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis
is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae ceda-
mus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus.
Quodsi (2) omnis impetus domesticorum hostium (3)
depulsus a vobis, se in me unum (4) converterit: vobis
erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos
esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae
periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod
iam ad vitae fructum possit acquiri, praesertim cum ne-
que in honore vestro, neque in gloria virtutis, quidquam
29 videam altius, quo quidem mihi libeat abscendere? Illud
perficiam profecto, Quirites, ut ea, quae gessi in con-
sulatu privatus tuear atque ornem: ut, si qua est in-
vidia in conservanda republica suscepta, laedat invidos,
mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica
tractabo, ut meminerim semper quae gesserim, curem-
que, ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur. Vos,
Quirites, quoniam iam nox est, veneramini illum Jovem,
custodem huius urbis ac vestrum, atque in vestra tecta
discedite: et ea quamquam iam periculum est depulsum,
tamen aeque ac priori nocte, custodiis vigiliisque defen-
dite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in per-
petua pace esse possitis, providebo (5), Quirites.

(1) recta sua facta.

(2) omnes.

(3) depulsi.

(4) converterint.

(5) abest *Quirites*.

ORATIO

IN L. CATILINAM

QUARTA,

HABITA IN SENATU.

Video, Patres Conscripti, in me omnium vestrum 1
ora atque oculos esse conversos; video, vos non solum 1
de vestro ac reipublicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis, et grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales! quaeso, deponite, atque obliti salutis meae, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si haec conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem: feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque
pariatur. Ego sum ille consul, Patres Conscripti, cui non 2
forum, in quo omnis aequitas continetur; non campus, consularibus auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus; non denique (1) haec sedes honoris umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore, in vestro timore, sanavi. Nunc, si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, Patres Conscripti, populumque Romanum ex caede miserrima; coniuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam om-

(1) h. s. honoris, sella curulis.

nium nostrum ex foedissima flamma; totam Italiam ex
bello et vastitate eriperem: quaecumque mihi uni pro-
ponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus suum
nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem reipub-
licae fore putavit: cur ego non laeter, meum consula-
tum ad salutem reipublicae prope fatalem exstitisse?
2 Quare, Patres Conscripti, consulite vobis, prospicite
3 patriae, conservate vos, coniuges, liberos, fortunasque
vestras, populi Romani nomen salutemque defendite: mi-
hi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum
debeo sperare, omnes deos, qui huic urbi praesident,
pro eo mihi, ac mereor, relaturos gratiam esse; deinde,
si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar: neque
enim turpis mors forti viro potest accidere, neque imma-
tura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum
ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi prae-
sentis moerore non movear, horumque omnium lacrymis,
a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem
non domum saepe revocat exanimata uxor, abiecta metu
filia, et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti res
publica tamquam obsidem consulatus mei: neque ille,
qui exspectans huius exitum diei, adstat in conspectu
meo gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam par-
tem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiamsi vis aliqua me
oppresserit, potius, quam et illi, et nos (1) una rei
4 publicae peste pereamus. Quare, Patres Conscripti, incum-
bite ad reipublicae salutem; circumspicite omnes pro-
cellas, quae impendent, nisi providetis. Non Ti. Grac-
chus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit; non C.
Gracchus, qui agrarios concitare conatus est; non L. Sa-
turninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod,
atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: (2) te-
nentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium
caedem, ad Catilinam accipiendum, Romae restiterunt.
Tenentur literae, signa, manus, denique uniuscuiusque
confessio; sollicitantur Allobroges; servitia excitantur; Ca-
tilina arcessitur; id est initum consilium, ut, interfectis

---

(1) una cum republica pereamus.

(2) sed ten.

omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reipublicae
nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem
relinquatur. Haec omnia indices detulerunt, rei confessi 3
sunt, vos multis iam iudiciis iudicastis: primum, quod 5
mihi gratias egistis singularibus verbis; et mea virtute
atque diligentia perditorum hominum patefactam esse
coniurationem decrevistis; deinde quod P. Lentulum, ut
se abdicaret praetura, coëgistis; tum quod eum, et cete-
ros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis,
maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis;
qui honos togato habitus ante me est nemini. Postremo
hesterno die praemia legatis Allobrogum, Titoque Vul-
turcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eiusmodi,
ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla
dubitatione a vobis damnati esse videantur.

Sed ego institui referre ad vos, Patres Conscripti, 6
tamquam integrum, et de facto, quid iudicetis, et de
poena, quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consu-
lis. Ego magnum in republica versari furorem, et nova
quaedam misceri et concitari mala iampridem videbam:
sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a
civibus, numquam putavi. Nunc, quidquid est, quocum-
que vestrae mentes inclinent atque sententiae, statuendum
vobis ante noctem est. Quantum facinus ad (1) vos de-
latum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse,
vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc
malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam,
transcendit Alpes, et obscure serpens, multas iam provincias
occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto
potest: quacumque ratione placet, celeriter vobis vindican-
dum est. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani, 4
qui censet, eos, qui haec delere conati sunt, morte esse 7
multandos; alteram C. Caesaris, qui mortis poenam remo-
vet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur.
Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine
in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes,
qui populum Romanum vita privare conati sunt,
qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstin-

---

(1) nos.

guere, punctum temporis frui vita, et hoc communi spiritu, non putat oportere: atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac republica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae, aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes numquam inviti, fortes etiam saepe libenter oppetiverunt. Vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. (1) Municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare:
8 decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam, et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non (2) putent esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit; horribilles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum, aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet. Bona praeterea publicari iubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quamsi eripuisset, multos uno dolere dolores animi atque corporis, et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt: quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam.

5 Nunc, Patres Conscripti, ego mea, video, quid in-
9 tersit. Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in republica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore huiusce sententiae, mihi populares impetus pertimescendi: sin illam alteram, nescio, an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicae vincat. Habemus enim a C. Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam, tamquam obsidem perpetuae in rempublicam voluntatis. Intellectum est, quid in-

---

(1) itaque municip.

(2) putet.

tersit inter (1) levitatem concionatorum, et animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, 10
qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudius tertius in custodiam cives Romanos dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis praemiis affecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit, quid de tota re et causa iudicarit. At vero C. Caesar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipublicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniae, (2) iussu populi poenas reipublicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, quum de pernicie populi Romani, et exitio huius urbis, tam acerbe, tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare: et sancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare, et in pernicie populi Romani posthac popularis esse possit: adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur.

Quamobrem sive hoc statueritis: dederitis mi- 6
hi comitem ad concionem, (3) populo carum at- 11
que iucundum: sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis: atque obtinebo, eam multo leniorem fuisse. Quamquam, Patres Conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva republica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno

---

(1) lenitatem.

(2) iussu.

(3) populo Romano.

incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria, mise-
ros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante ocu-
los adspectus Cethegi et furor in vestra caede bacchantis.
12 Quum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ip-
se ex fatis sperasse confessus est, purpuratum esse hunc
Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam: tum lamen-
tationem matrumfamilias, tum fugam virginum atque pu-
erorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco:
et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque mi-
seranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me
severum vehementemque praebeo. Etenim quaero, si
quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore
occisa, incensa domo, supplicium de servis non quam
acerbissimum sumserit: utrum is clemens ac misericors,
an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi
vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu
nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in
his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nost-
ros trucidare voluerunt; qui singulas uniuscuiusque nost-
rûm domos, et hoc universum rei publicae domicilium
delere conati sunt; qui id egerunt, ut gentem Allobro-
gum in vestigiis huius urbis, atque in cinere deflagrati
imperii collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericor-
des habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summae
nobis crudelitatis in patriae civiumque pernicie fama sub-
13 eunda est. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus
et amantissimus reipublicae, crudelior nudius tertius vi-
sus est, quum sororis suae, feminae lectissimae, virum
praesentem et audientem, vita privandum esse dixit, quum
avum iussu consulis interfectum, filiumque eius impube-
rem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse
dixit: quorum quod simile fuit factum? quod initum delen-
dae reipublicae consilium? largitionis voluntas tum in re
publica versata est, et partium quaedam contentio. At-
que illo tempore huius avus Lentuli, clarissimus vir, ar-
matus Gracchum est persecutus; ille etiam grave tum
vulnus accepit, ne quid de summa (1) re publica mi-
nueretur: hic ad evertenda fundamenta reipublicae Gal-

(1) dignitate reipublicae m.

los (1) arcessit, servitia concitat, Catilinam vocat, at-
tribuit nos trucidandos Cethego, ceteros cives interficien-
dos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam
vastandam diripiendamque Catilinae. (2) Veremini, cen-
seo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando, nimis
aliquid severe statuisse videamini; quum multo magis sit
verendum, ne remissione poenae crudeles in patriam,
quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in
acerbissimos hostes fuisse videamur.

Sed (3) ea, quae exaudio, Patres Conscripti, dis- 7
simulare non possum: (4) jaciuntur enim voces, quae 14
perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur,
ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis ho-
dierno die, transigunda. Omnia et provisa, et parata,
et constituta sunt, Patres Conscripti, quum mea summa
cura atque diligentia, tum multo etiam maiore populi Ro-
mani, ad summum imperium retinendum, et ad commu-
nes fortunas conservandas, voluntate. Omnes adsunt omni-
um ordinum homines, omnium denique aetatum: ple-
num est forum, plena templa circa forum, pleni omnes
aditus huius loci ac templi. Causa enim est post urbem
conditam haec inventa sola, in qua omnes sentirent unum
atque idem, praeter eos, qui, cum sibi viderent esse pe-
reundum, cum omnibus potius, quam soli perire volue-
runt. Hosce ego homines excipio et secerno libenter. Ne- 15
que enim in improborum civium, sed in acerbissimorum
hostium numero habendos puto. Ceteri vero dii immor-
tales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad com-
munem dignitatem salutemque consentiunt? Quid ego hic
equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam
ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore rei
publicae certent: quos ex multorum annorum dissensione
ad huius ordinis societatem concordiamque revocatos, ho-
diernus dies vobiscum atque haec causa coniungit; quam
coniunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpe-

---

(1) arcessivit - - concitavit - - avocavit.
(2) vereamini.
(3) abest *ea*.
(4) iactamur.

tuam in republica tenuerimus; confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicae partem esse venturum. Pari studio defendendae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros; scribas item universos; quos quum casu (1) haec dies ad aerarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est
16 enim, cui non haec templa, adspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa, et hoc commune patriae solum, tum sit carum, tum vero dulce atque iucundum?
8 Operae pretium est, Patres Conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere; qui (2) virtute sua fortunam civitatis consecuti, hanc vere suam patriam esse iudicant: quam quidam hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego huiusce ordinis homines commemoro, quos privatae fortunae, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat; qui non haec stare cupiat; qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad
17 communem salutem, voluntatis. Quare si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem coeptum atque tentatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellae atque operis et quaestus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse (3) vellent. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt: imo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum, amantissimum est otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera ac quaestus, frequentia

---

(1) hic.

(2) fortuna sua civitatis ius consecuti.

(3) velint.

civium sustinetur, alitur otio: quorum si quaestus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est?

Quae cum ita sint, Patres conscripti, vobis populi 18
Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini, providete. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis, atque ex media morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rempublicam mente, voluntate, studio, virtute, voce, consentiunt; obsessa facibus et telis impiae coniurationis, vobis supplex manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestae perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa deorum atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis iudicandum
est. Habetis ducem, memorem vestri, oblitum sui; quae 19
non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. Id ne umquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque haec, non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum: sed ut mea vox, quae debet esse in republica princeps, officio functa consulari videretur.

Nunc antequam (1), P. C., ad sententiam redeo, 10
de me pauca dicam. Ego, quanta manus est coniurato- 20
rum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse iudico turpem et infirmam, (2) contemptam et abiectam. Quodsi aliquando alicujus furore et scelere concitata manus ista

---

(1) abest P. C.

(2) et cont.

plus valuerit, quam vestra ac reipublicae dignitas: me ta-
men meorum factorum atque consiliorum numquam, Pat-
res conscripti, poenitebit. Etenim mors, quam illi mi-
hi forlasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam
laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, ne-
mo est assecutus. Ceteris enim semper bene gestae, mi-
hi uni conservatae reipublicae gratulationem decrevistis.
21 Sit Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute Hanni-
bal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus
est; ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas ur-
bes huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiam-
que delevit: habeatur vir egregius, L. Paullus ille, cu-
jus currum rex potentissimus quondam et nobilissimus,
Perses honestavit; sit in aeterna gloria Marius, qui bis
Italiam obsidione et metu servitutis liberavit: anteponatur
omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes, iis-
dem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis conti-
nentur. Erit profecto inter horum laudes aliquid loci
nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis pro-
vincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi,
22 qui absunt, habeant, quo victores revertantur. Quam-
quam est uno loco conditio melior aeternae victoriae,
quam domesticae: quod hostes alienigenae aut oppressi
serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant; qui
autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, ho-
stes patriae semel esse coeperunt, eos cum a pernicie rei
publicae repuleris, nec vi coërcere, nec beneficio placa-
re possis. Quare mihi cum perditis civibus aeternum bel-
lum susceptum esse video: quod ego vestro, bonorumque
omnium auxilio, memoriaque tantorum periculornm, quae
non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in
omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haere-
bit, a me atque a meis facile propulsari posse confido:
neque ulla profecto tanta vis reperietur, quae coniuncti-
onem vestram equitumque Romanorum, et tantam con-
spirationem bonorum omnium perfringere et labefactare
11 possit. Quae cum ita sint, Patres conscripti, pro im-
23 perio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro
triumpho, ceterisque laudis insignibus, quae sunt a me,
propter urbis vestraeque salutis custodiam, repudiata, pro
clientelis hospitiisque provincialibus, quae tamen urbanis

opibus non minore labore tueor, quam comparo: pro his igitur omnibus rebus et pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspicitis, ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud a vobis, nisi huius temporis, totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit; commendo vobis parvum meum filium: cui profecto satis erit praesidii, non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solus periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute 24
vestra, populique Romani, Patres conscripti, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiae, deque universa republica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim (1) eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet, et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit.

(1) abest *eum*.

ORATIO
POST
REDITUM IN SENATU.

ARGUMENTUM

Cum redisset in urbem Cicero, postridie hanc orationem in senatu recitavit, in qua, commemorata beneficii sibi tributi magnitudine, cum senatui in universum omni, tum singulis quibusdam gratias agit. Initium facit a Lentulo et Metello Consulibus, quorum illius praecipua opera in Cicerone restituendo enituerat, hic autem, privatis inimicitiis reipubl. condonatis, non intercesserat Lentuli actioni. Hic occasionem arripit ad Consules superioris anni, quo eiectus erat, Gabinium et Pisonem digrediendi, eosque omnibus modis vexandi. Pergit deinde ad tribunos plebis, quod eorum post Consules maxima erat in legibus ferendis et abrogandis potestas, iisque omnibus inprimisque Miloni et P. Sextio nominatim gratias agit. Sequuntur deinde praetores septem, octavus enim Appius Claudius, P. Clodii frater, a reliquis dissenserat, qui omnes nominatim, nullus tamen praecipue, laudantur. E reliquis autem Senatoribus nulli nisi Pompeio nominatim gratias agit, qui pro Cicerone municipia et colonias adierat, omnique gratia et ope ad eius restitutionem incubuerat. In conclusione rationem consilii sui reddit, quo erat in relinquenda urbe usus. Erant enim, qui timidum appellarent, quod, cum amicorum opes maximas haberet, tamen cessisset Clodio. Tandem nihil de sua fortitudine in defendenda salute reipublicae hoc tam gravi casu diminutum esse, confirmat pro domo sua.

Si, Patres conscripti, pro vestris immortalibus in 1
me, fratremque meum, liberosque nostros meritis parum 1
vobis cumulate gratias egero; quaeso, obtestorque, ne
meae naturae potius, quam magnitudini vestrorum bene-
ficiorum, id tribuendum putetis. Quae enim tanta po-
test existere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia,
quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo
quisquam possit vestra in nos universa promerita, non
dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui
mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, libe-
ris nostris parentes, nobis liberos: qui dignitatem, qui
ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rempublicam,
qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui deni-
que nosmet ipsos nobis reddidistis. Quod si parentes ca- 2
rissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patri-
monium, libertas, civitas tradita est; si deos immorta-
les, quorum beneficio et haec tenuimus, et ceteris rebus
aucti sumus; si populum Romanum, cuius honoribus in
amplissimo consilio, et in altissimo gradu dignitatis, at-
que in hac omnium terrarum arce collocati sumus; si
hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis de-
cretis sumus honestati: immensum quiddam et infinitum
est, quod vobis (1) debemus, qui vestro singulari stu-
dio atque consensu, parentum beneficia, deorum immor-
talium munera, populi Romani honores, vestra de me
multa iudicia, nobis omnia uno tempore reddidistis: ut,
quum multa vobis, magna populo Romano, innumerabi-
lia parentibus, omnia diis immortalibus (2) debeamus,
haec antea singula per illos habuerimus, nunc universa
per vos recuperaverimus.

Itaque, Patres conscripti, quod ne optandum qui- 2
dem est homini, immortalitatem quandam per eos adep- 3
ti videmur. Quod enim tempus erit umquam, quo vest-
trorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur,
qui illo ipso tempore, quum vi, ferro, metu, minis ob-
sessi teneremini, non multo post discessum meum, uni-

---

(1) debeamus.

(2) debeamus, quod. h. a.

versi me revocavistis, referente L. Ninnio, fortissimo atque optimo viro? quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem, et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae. Postea vero quam vobis potestas decernendi non est permissa per eum tribunum plebis, qui, quum per se rempublicam lacerare non posset, sub alieno scelere delevit; numquam de me siluistis, numquam meam salutem non ab his consulibus, qui vendiderant,
4 flagitavistis. Itaque vestro studio atque auctoritate perfectum est, ut ille ipse annus, quem ego mihi, quam patriae, malueram esse fatalem, nos tribunos haberet, qui (1) et promulgarent de salute mea, et ad vos saepenumero referrent. Nam consules modesti, legumque metuentes, impediebantur lege, non ea, quae de me, (2) sed, quae de ipsis lata erat, cum meus inimicus promulgavit, ut, si revixissent ii, qui haec paene delerunt, tum ego redirem: quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare, et magno in periculo rempublicam futuram, si aut hostes atque interfectores reipublicae revixissent, aut ego non revertissem. Itaque illo ipso tamen anno, quum ego cessissem, princeps autem civitatis, non legum praesidio, sed parietum, vitam suam tueretur, respublica sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis esset orbata; sententias dicere prohiberemini, caput meae proscriptionis recitaretur: numquam dubitastis meam salutem cum communi salute coniungere.

3 Postea vero quam singulari et praestantissima virtu-
5 te P. Lentuli consulis, ex superioris anni caligine et tenebris lucem in republica Kal. Jan. dispicere coepistis: quum Q. Metelli, nobilissimi hominis atque optimi viri summa dignitas, cum praetorum, tribunorum plebis paene omnium virtus et fides, reipublicae subvenisset; cum virtute, gloria rebus gestis Cn. Pompeius, omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae facile princeps, tuto se in senatum venire arbitraretur: tantus vester consensus de

---

(1) abest *et*.

(2) sed ea, quae.

salute mea fuit, ut corpus abesset meum, dignitas iam 6
in patriam revertisset. Quo quidem mense, quid inter me
et meos inimicos interesset, existimare potuistis. Ego meam
salutem deserui, ne propter me civium vulneribus res
publica cruentaretur: illi meum reditum non populi Ro-
mani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum pu-
taverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis,
nihil regibus respondistis: nihil iudices sententiis, nihil
populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit:
mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civi- 7
tatem videbatis. Quo quidem tempore, quum is excessisset,
qui caedi et flammae, vobis auctoribus, restiterat,
cum ferro et facibus homines tota urbe volitantes, ma-
gistratuum tecta oppugnata, deorum templa inflammata,
summi viri et clarissimi consulis fasces fractos, fortissimi
atque optimi viri, tribuni plebis, sanctissimum corpus,
non tactum ac violatum manu, sed vulneratum ferro con-
fectumque vidistis. Qua strage nonnulli permoti magis-
tratus, partim metu mortis, partim desperatione reipu-
blicae, paullum a mea causa recesserunt. Reliqui fuerunt,
quos neque terror, neque vis, nec spes, nec metus, nec
promissa, nec minae, nec tela, nec faces a vestra aucto-
ritate, a populi Romani dignitate, a mea salute depel-
lerent. Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae 4
vitae, fortunae, memoriae, nominis, hoc specimen virtutis, 8
hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore puta-
vit, si me mihi, si meis, si vobis, si reipublicae reddi-
disset. Qui ut est designatus, numquam dubitavit sen-
tentiam de salute mea, se et republica dignam, dicere.
Quum a tribuno plebis vetaretur, cum praeclarum caput
recitaretur, NE QUIS AD VOS REFERRET, NE QVIS DE-
CERNERET, NE DISPUTARET, NE LOQUERETUR, NE PE-
DIBUS IRET, NE SCRIBENDO ADESSET: totam illam,
ut ante dixi, proscriptionem, non legem putavit, qua ci-
vis optime de republica meritus, nominatim, sine iudi-
cio, una cum senatu reipublicae esset ereptus. Ut vero
iniit magistratum, non dicam, quid egit prius, sed quid
omnino egit aliud, nisi, ut, me conservato, vestram in
posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? Dii immor- 9
tales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quod
hoc anno P. Lentulus consul fuit? Quanto maius dedisse-

tis, si superiore anno fuisset? Nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine, atque optimo cive et viro, Q. Catulo, non saepe unum consulem improbum, duos vero numquam, post Romam conditam, excepto illo Cinnano tempore, fuisse. Quare meam causam semper fore firmissimam, dicere solebat, dum vel unus in republica consul esset. Quod vere dixerat, si illud de duobus consulibus, quod ante in republica non fuerat, perenne ac proprium manere potuisset. Quodsi Q. Metellus illo tempore consul fuisset unicus, dubitatis, quo animo fuerit in me conservando futurus, cum in restituendo auctorem fuisse adscriptoremque videatis? Sed fuerunt duo consules, quorum mentes angustae, humiles, (1) parvae, oppletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii nec intueri, nec sustinere, nec capere potuerunt; non consules, sed mercatores provinciarum, ac venditores vestrae dignitatis. Quorum alter a me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum, consobrinum, reposcebat; qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam, non consules, sed latrones, non modo deseruerunt, in causa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio, non solum suo, sed etiam vestro, ceterorumque ordinum, spoliatum esse voluerunt: quorum alter tamen neque me, neque quemquam fefellit.

5 Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cu-
11 jus primum tempus aetatis palam fuisset ad omnium libidines divulgatum? Qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare? Qui quum suam rem non minus strenue, quam postea publicam confecisset; egestatem et luxuriam domestico lenocinio sustentavit? Qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris, nec multitudinem creditorum, nec bonorum proscriptionem effugere potuisset. Quo in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset: profecto egestate et improbitate coactus piraticam ip-

(1) pravae.

se fecisset; ac minore quidem cum reipublicae detrimento, quam quod intra moenia nefarius hostis, praedoque versatus est, quo inspectante ac sedente, legem tribunus plebis tulit : ne auspiciis obtemperaretur ; ne obnunciare concilio aut comitiis ; ne legi intercedere liceret : ut lex Aelia et (1) Fusia ne valerent: quae nostri maiores certissima subsidia reipublicae contra tribunicios furores esse voluerunt. Idemque postea , quum innumerabilis multi- 12
tudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset, quumque adolescentes nobilissimi cunctique equites Romani se ad lenonis (2) impurissimi pedes abiecissent : quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrymas, verum etiam patriae preces repudiavit! Neque (3) eo contentus fuit, sed etiam in concionem adscendit, eaque dixit, quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se Nonarum Decembr. quae me consule fuissent, clivique Capitolini poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum, neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit, compellavit: L. vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem , et saluti meae pro familiaritate, reipublicae pro fortunis suis, amicissimum, consul imperiosus exire urbe iussit: et quum vos vestem mutandam censuissetis , cunctique mutassetis atque idem omnes boni iam ante fecissent : ille unguentis oblitus , cum toga praetexta , quam omnes praetores , aedilesque tum abiecerant, irrisit squalorem vestrum, et luctum gratissimae civitatis: fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut , quo minus occulte vestrum malum gemeretis , nihil diceret, nc aperte incommoda patriae lugeretis, ediceret.
Quum vero in Circo Flaminio, non a tribuno plebis con- 6
sul in concionem , sed a latrone archipirata , productus 13
esset : primum processit qua auctoritate vir? Vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta: quod in cives indemnatos esset animadversum , id sibi

(1) Fusta.

(2) impudicissimi.

(3) abest *eo*.

dixit gravis auctor vehementissime displicere. Ubi nobis
haec auctoritas tamdiu tanta latuit? Cur in lustris et
helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia
virtus tamdiu cessavit? Nam ille alter Caesoninus Calven-
tius, ab adolescentia versatus est in foro, quum eum,
praeter simulatam versutamque tristitiam, nulla res com-
mendaret: non iuris studium, non dicendi, non rei mi-
litaris, non cognoscendorum hominum, non liberalitas.
Quem praeteriens cum incultum, horridum, moestumque
vidisses; etiamsi agrestem et inhumanum existimares, ta-
14 men libidinosum et perditum non putares. Cum hoc
homine, an cum stipite Aethiope si in foro constitisses,
nihil crederes interesse. Sine sensu, sine sapore, (1)
elingue, tardum, inhumanum (2) negotium. Cappadocem
modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi
quam libidinosus? quam impurus? quam intemperans,
non ianua receptis, sed pseudothyro intromissis voluptati-
bus? Quum vero etiam (3) litteris studere incipit, et
helluo immanis cum Graeculis philosophari, tum est
Epicureus, non penitus illi disciplinae, quaecumque est,
deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem ma-
gistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio ac de vir-
tute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula
pro patria subeunda adhortantur; sed eos, qui disputent, ho-
ram nullam vacuam voluptate esse debere; in omni parte
corporis semper oportere aliquod gaudium delectationem-
15 que versari. His utitur quasi praefectis libidinum sua-
rum: hi voluptates omnes vestigant atque odorantur: hi
sunt conditores instructoresque convivii: iidem expendunt
atque aestimant voluptates, sententiamque dicunt, et
iudicant, quantum cuique libidini tribuendum esse videa-
tur. Horum ille artibus eruditus, ita contempsit hanc
prudentissimam civitatem, ut omnes suas libidines, om-
nia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vul-
7 tum importunum in forum detulisset. Is me quidem

---

(1) elinguem.

(2) negotium. Capp.

(3) litteras.

minime, (cognoram enim, propter Pisonum affinitatem, quam longe hunc ad hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset), sed vos, populumque Romanum, non consilio, neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque decepit. L. Piso, tune ausus es 16
isto oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto supercilio, (non enim possum dicere, tantis rebus gestis,) cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis, in eam cogitationem adducebat, ut, quum illius re similis fuisses, frontis tibi integumento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc (1) tu coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut reipublicae statum, ut senatus auctoritatem, ut civis optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres? Te consule, tuis edictis et imperiis, senatui populoque Romano non est licitum, non modo sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu reipublicae subvenire. Capuaene te putabas, in qua 17
urbe domicilium quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore; an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt? Tu es ausus, in Circo Flaminio productus, cum tuo illo pari dicere, te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum, atque omnes bonos tum, quum a patria pestem (2) depellerent, crudeles demonstrabas fuisse. Tu misericors me affinem tuum, quem comitiis (3) tuis, praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Jan. tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis reipublicae tradidisti; tu meum generum, propinquum tuum; tu affinem tuam, filiam meam, superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis repulisti; idemque tu, clementia ac misericordia singulari, cum ego una cum republica non tribunicio, sed consulari ictu concidissem, tanto scelere, tantaque intemperantia fuisti, ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem et tuam praedam;

---

(1) abest *tu*.

(2) depulissem.

(3) abest *tuis*.

18 saltem dum conticesceret illa lamentatio et gemitus urbis. Nondum palam factum erat occidisse rempublicam, quum tibi (1) arbitria funeris solvebantur. Uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat, bona ad vicinum consulem de Palatio, de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferebantur: quum, iisdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis, sed etiam a liberis, atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, senatu vero oppresso et afflicto, duobus impiis nefariisque consulibus, aerarium, provinciae, legiones, imperia donabantur.
8 Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute ful-
19 sistis; summa tribunorum plebis praetorumque fide et diligentia sublevati.

Quid ego de praestantissimo viro, T. Annio, dicam? aut quis de tali cive satis digne umquam loquetur? qui cum videret, sceleratum civem, aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum: sin ipsa iudicia vis impediret ac tolleret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem consilio, manum manu, vim vi esse superandam: primo de vi postulavit; posteaquam ab eodem iudicia sublata esse vidit, ne ille omnia vi posset efficere, curavit; qui docuit, neque tecta, neque templa, neque forum, neque curiam, sine summa virtute, ac maximis opibus et copiis ab intestino latrocinio posse defendi: qui primus, post meum discessum, metum bonis, spem audacibus, timorem huic ordi-
20 ni, servitutem depulit civitati. Quam rationem pari virtute, animo, fide, P. Sextius secutus, pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis, nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitandum umquam putavit: qui causam senatus exagitatam concionibus improborum, sic sua diligentia multitudini commendavit, ut nihil tam populare, quam vestrum nomen, nihil tam omnibus carum aliquando, quam vestra auctoritas videretur: qui me cum omnibus rebus, quibus tribunus plebis potuit, defendit, tum reliquis officiis, iuxta ac si meus frater esset, sustentavit: cuius ego

(1) arbitraria.

clientibus, libertis, familia, copiis, literis ita sum susten-
tatus, ut meae calamitatis non adiutor solum, verum
etiam socius videretur. Iam ceterorum officia (1) studia- 21
que vidistis: quam cupidus mei C. Cestilius, quam studio-
sus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid M.
Cispius? cui ego ipsi, parenti, frartique eius, sentio quan-
tum debeam: qui quum a me voluntas eorum in privato
iudicio esset offensa, publici mei beneficii memoria pri-
vatam offensionem obliteraverunt. Iam T. Fadius, qui mi-
hi quaestor fuit, M. Curtius, cuius ego patri quaestor fui,
studio, amore, animo, huic necessitudini non defuerunt.
Multa de me C. Messius, et amicitiae et reipublicae
causa, dixit: legem separatim initio de salute mea pro-
mulgavit. Q. Fabricius, si, quae de me agere conatus 22
est, ea contra vim et ferrum perficere potuisset: mense
Ianuario nostrum statum recuperassemus. Quem ad salu-
tem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas
vestra revocavit. Iam vero praetores quo animo in me
fuerint, vos existimare potuistis, cum L. Caecilius priva- 9
tim me suis omnibus copiis studuerit sustentare: publice
promulgarit de mea salute cum collegis paene omnibus:
direptoribus autem meorum bonorum in ius adeundi po-
testatem non fecerit. M. autem Calidius, statim designa- 23
tus, sententia sua, quam esset cara sibi mea salus, de-
claravit. Omnia officia C. Septimii, Q. Valerii, P. Crassi,
Sex. Quintilii, C. Cornuti, summa et in me, et in rem
publicam constiterunt.

Quae quum libenter commemoro, tum non invitus
nonnullorum in me nefarie commissa praetereo. Non est
mei temporis iniurias meminisse: quas ego etiamsi ulcisci
possem tamen oblivisci mallem. Alio transferenda mea
tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam,
amicitias igne perspectas tuear, cum apertis hostibus bel-
lum geram, timidis amicis ignoscam, proditoribus meis
non indicem dolorem profectionis meae: defensores re-
ditus dignitate consoler. Quodsi mihi nullum aliud esset 24
officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos,

---

(1) studia vid.

et principes, atque auctores salutis meae, satis gratus
iudicarer: tamen exiguum reliquae vitae tempus non mo-
do ad referendam, verum etiam ad commemorandam gra-
tiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic ho-
mini ac liberis eius, quando omnes mei gratiam refe-
rent: quae memoria, quae vis ingenii, quae magnitudo
observantiae, tot tantisque beneficiis respondere poterit?
qui mihi primus afflicto et iacenti consularem fidem dexte-
ramque porrexit: qui me a morte ad vitam, a despera-
tione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit: qui tanto
amore in me, studio in rempublicam fuit, ut excogita-
ret, quemadmodum calamitatem meam non modo leva-
ret, sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius,
quid praeclarius mihi accidere potuit, quam quod, illo
petente, vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui
rempublicam salvam vellent, ad me unum, hominem
fractum et prope dissipatum, restituendum et defenden-
dum venirent? ut, qua voce ter omnino post Romam con-
ditam consul usus esset pro universa republica apud eos
solum, qui eius vocem exaudire possent; eadem voce se-
natus omnibus agris atque oppidis, cives totamque Itali-
10 am ad unius salutem defendendam excitaret. Quid ego
25 gloriosius meis posteris potui relinquere, quam hoc sena-
tum iudicasse, qui civis me non defendisset, eum rem
publicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctori-
tas, tantum eximia consulis dignitas valuit, ut omne
is flagitium se committere putaret, si quis non veniret.
Idemque consul, quum illa incredibilis multitudo Romam,
et paene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capi-
tolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturae
bonitas haberet, aut vera nobilitas, intelligere potuistis. Nam
Q. Metellus, et inimicus, et frater inimici, perspecta ve-
stra voluntate omnia privata odia deposuit: quem P. Ser-
vilius, vir cum clarissimus, tum vero optimus, mihique
amicissimus, et auctoritatis, et orationis suae divina
quadam gravitate, ad sui generis communisque sanguinis
facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et frat-
rem ab inferis, socium rerum mearum, et omnes Metel-
los, praestantissimos cives, paene ex Acheronte excitatos:
in quibus Numidicum illum, cuius quondam de patria

discessus (1) molestus omnibus, ipsi ne luctuosus quidem
est visus. Itaque exstitit non modo salutis defensor, 26
qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus, verum
etiam adscriptor dignitatis meae. Quo quidem die, cum
ccccxvii ex senatu essetis, magistratus autem hi omnes
adessent, dissensit unus, is, qui sua lege coniuratos
etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die, quo
rempublicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis
et plurimis iudicassetis, idem consul curavit, ut
eadem a principibus civitatis in concione, postero die,
dicerentur: quum quidem ipse egit ornatissime causam
meam, perfecitque, adstante atque audiente Italia tota,
ut nemo cuiusquam conducti aut perditi vocem acerbam
atque inimicam bonis posset audire. Ad haec non modo 11
adiumenta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meae, 27
reliqua vos iisdem addidistis; decrevistis, ne quis ulla ratione
rem impediret; qui impedisset, vos grav^ter molesteque
laturos; illum contra rempublicam, salutemque bonorum,
concordiamque civium facturum; et ut ad vos de eo statim
referretur; meque etiam, si diutius calumniarentur,
redire iussistis. Quid? ut agerentur gratiae, qui e municipiis
venissent? quid? ut ad illam diem, (2) quum res
redisset, rogarentur, ut pari studio convenirent? Quid
denique ille dies, quem P Lentulus mihi, fratrique meo,
liberisque nostris natalem constituit, non modo ad nostram,
verum etiam ad sempiterni memoriam temporis?
quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime maiores
comitia iusta dici haberique voluerunt, arcessivit in patriam,
ut eaedem centuriae, quae me consulem fecerant,
consulatum meum comprobarent: quo die quis civis fuit, 28
qui fas esse putaret, quacumque aut aetate, aut valitudine
esset, non se de salute mea sententiam ferre? Quando
tantam frequentiam in campo, tantum splendorem
Italiae totius ordinumque omnium? quando illa dignitate
rogatores, diribitores, custodesque vidistis? Itaque P. Lentuli
beneficio excellenti atque divino non reducti sumus

(1) honestus ipsi, omnibus luctuosus tandem visus est.
(2) res quum redissent.

in patriam, sicut nonnuli clarissimi cives; sed equis insignibus et curru aurato reportati.

29 Possum ego satis in Cn. Pompeium umquam gratus videri, qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum Romanum, salutem rei publicae et conservatam per me, et coniunctam esse cum mea dixerit? qui causam meam prudentibus commendarit, imperitos edocuerit, eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit, bonos excitarit? qui populum Romanum pro me, tamquam pro fratre, aut pro parente, non solum hortatus sit, verum etiam obsecrarit? qui ipse quum propter metum dimicationis et sanguinis, domo se teneret, etiam a superioribus tribunis petierit, ut de salute mea et promulgarent et (1) referrent? qui in colonia nuper constituta, cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor, vim et crudelitatem privilegii, auctoritate honestissimorum hominum, et publicis literis (2) consignarit, princepsque, Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum (3) putarit? qui, quum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam ut suos necessarios mihi amicos redderet, elaborarit? Quibus
12 autem officiis T. Annii beneficia remunerabor? cuius om-
30 nis actio, ratio, cogitatio, totus denique tribunatus, nihil aliud fuit, nisi constans, perpetua, fortis, invicta defensio salutis meae? Quid de P. Sextio loquar? qui suam erga me benevolentiam et fidem non solum animi dolore, sed etiam corporis vulneribus ostendit?

Vobis vero, Patres corscripti, singulis et egi et agam gratias. Universis egi ab initio, quantum potui: satis ornate agere nullo modo possum. Et quamquam sunt in me praecipua merita multorum, quae sileri nullo modo possunt, tamen huius temporis ac timoris mei non est, conari commemorare beneficia in me singulorum. Nam difficile est, non aliquem; nefas, quemquam praeterire. Ego vos universos, Patres conscripti, deorum nu-

---

(1) ferrent.

(2) consignavit.

(3) putavit.

mero colere debeo. Sed, ut in ipsis diis immortalibus
non semper eosdem, atque alias alios solemus et venerari,
et precari: sic in hominibus de me divinitus meritis omnis
erit aetas mihi ad eorum erga me merita praedi-
canda atque recolenda. Hodierno autem die nominatim, 31
a me magistratibus statui gratias esse agendas, et de priva-
tis uni, qui pro salute mea municipia coloniasque adisset,
populum Romanum supplex obsecrasset, sententiam dixisset
eam, quam vos secuti mihi dignitatem meam red-
didistis. Vos me florentem semper ornastis; laborantem,
mutatione vestis, et prope luctu vestro, quoad licuit,
defendistis. Nostra memoria senatores ne in suis quidem
periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus
veste mutata fuit, quoad licuit per eorum edicta, qui
mea pericula non modo suo praesidio, sed etiam vestra
deprecatione nudarunt.

Quibus ego rebus obiectis, cum mihi privato con- 32
fligendum viderem cum eodem exercitu, quem consul non
armis, sed vestra auctoritate superaram: multa mecum
ipse reputavi. Dixerat in concione consul, se clivi Capi- 13
tolini poenas ab equitibus Romanis repetiturum. Nomina-
tim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur.
Aditus templorum erant non solum praesidiis et manu,
verum etiam demolitione sublati. Alter consul, ut me et
rempublicam non modo desererent, sed etiam hostibus
reipublicae proderent, pactionibus eos suorum praemio-
rum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in mul-
tos annos, magnoque exercitu: quem ego inimicum mihi
fuisse non dico; tacuisse, cum diceretur esse inimicus,
scio. Duae partes esse in republica cum putarentur: 33
altera me deposcere, propter inimicitias, altera timide
defendere, propter suspicionem caedis putabatur. Qui autem
me deposcere videbantur, in hoc auxerunt dimicationis
metum, quod numquam inficiando suspicionem hominum
curamque minuerunt. Quare quum viderem senatum du-
cibus ornatum, me a magistratibus partim oppugnatum,
partim proditum, partim derelictum; servos simulatione
collegiorum nominatim esse conscriptos; copias omnes
Catilinae paene iisdem ducibus ad spem caedis et incen-
diorum esse revocatas; equites Romanos proscriptionis,
municipia vastitatis; omnes caedis metu esse permotos:

potui, potui, Partes conscripti, multis auctoribus fortissimis
viris, me vi armisque defendere: nec mihi ipse ille ani-
mus idem meus vobis non incognitus, defuit. Sed vide-
bam, si vicissem praesentem adversarium, nimium mul-
tos mihi alios esse vincendos: si victus essem, multis bo-
nis et pro me, et mecum, etiam post me esse pereun-
dum; tribunitiique sanguinis ultores esse praesentes, meae
14 mortis poenas iudicio et posteritati reservari. Nolui, quum
34 consul communem salutem sine ferro defendissem, meam
privatus armis defendere; bonosque viros lugere malui
meas fortunas, quam suis desperare; ac, si solus essem
interfectus, mihi turpe; si cum multis, reipublicae fune-
stum fore videbatur. Quodsi mihi aeternam esse aerum-
nam propositam arbitrarer, morte me ipse potius, quam
sempiterno dolore multassem. Sed quum viderem, me
non diutius, quam ipsam rempublicam ex hac urbe ab-
futurum: neque ego, illa exterminata, mihi remanendum
amplius putavi, et illa, simul atque revocata est, me se-
cum pariter revocavit. Mecum leges, mecum quaestiones
mecum iura magistratuum, mecum senatus auctoritas, me-
cum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deo-
rum et hominum sanctitates omnes, et religiones abfue-
runt. Quae si semper abessent, magis vestras fortunas
lugerem, quam desiderarem meas: sin aliquando revoca-
rentur, intelligebam, mihi cum illis una esse redeundum.
35 Cuius mei sensus certissimus testis est hic idem, qui
custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui, omnibus provincia-
libus ornamentis commodisque depositis, totam suam quae-
sturam in me sustentando et conservando collocavit: qui
si mihi quaestor imperatori fuisset, in filii loco fuisset:
nunc certe erit in parentis, quum fuerit quaestor non
imperii, sed doloris mei.

36 Quapropter, Patres conscripti, quoniam in rempub-
licam sum pariter cum republica restitutus, non modo
in ea defendenda nihil minuam de libertate mea pristina,
15 sed etiam adaugebo. Etenim, si eam tum defendebam,
quum mihi aliquid illa debebat: quid nunc me facere
oportet, quum ego illi plurimum debeo? Nam quid est,
quod animum meum frangere aut debilitare possit, cuius
ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam
divinorum in rempublicam beneficiorum testem esse vi-
deatis? Nam et importata est, quia defenderam civitatem:

et mea voluntate suscepta est, ne a me defensa respub-
lica per eundem me extremum in discrimem vocaretur.
Pro me non, ut pro P. Popillio, nobilissimo homine, 37
adolescentes filii, non propinquorum multitudo populum
Romanum est deprecata; non, ut pro Q. Metello, sum-
mo et clarissimo viro, spectata iam adolescentia filius;
non L. et C. Metelli, consulares, non eorum liberi, non
Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non
Luculli, Servilii, Scipiones, Metellorum filii, flentes ac
sordidati, populo Romano supplicaverunt: sed unus frater,
qui in me pietate, filius; consiliis, parens; amore, (ut
erat) frater inventus est; squalore et lacrimis, et quoti-
dianis precibus, desiderium mei nominis renovari, et re-
rum gestarum memoriam usurpari coëgit. Qui quum sta-
tuisset, nisi per vos me recuperasset, eandem subire for-
tunam, atque idem sibi domicilium et vitae et mortis de-
posceret: tamen numquam nec magnitudinem negotii, nec
solitudinem suam, nec vim inimicorum ac tela pertimuit.
Alter fuit propugnator mearum fortunarum, et defensor 38
assiduus, summa virtute et pietate, C. Piso gener: qui
minas inimicorum meorum, qui inimicitias affinis mei,
propinqui sui, consularis, qui Pontum et Bithyniam quae-
stor pro mea salute neglexit. Hihil umquam senatus de
P. Popillio decrevit, numquam in hoc ordine Q. Metelli
mentio facta est: tribunitiis sunt illi rogationibus, inter-
fectis inimicis, denique nulla auctoritate senatus, restitu-
ti, quum alter eorum senatui paruisset, alter vim caedem-
que fugisset. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum
memoria tertius ante me consularis, tempestate civili
expulsus est, non modo a senatu non est restitutus, sed
reditu suo senatum cunctum paene delevit. Nulla de illis
magistratuum consensio, nulla ad rempublicam defenden-
dam populi Romani convocatio, nullus Italiae motus,
nulla decreta municipiorum et coloniarum exstiterunt.
Quare, quum me vestra auctoritas arcessierit, populus 39
Romanus revocarit, respublica implorarit, Italia cuncta
paene suis humeris reportarit: non committam, Patres
conscripti, ut, quum ea mihi sint restituta, quae in po-
testate mea non fuerunt, ea non habeam, quae ipse prae-
stare possim, praesertim cum illa amissa recuperarim,
virtutem et fidem numquam amiserim.

ORATIO

AD

QUIRITES POST REDITUM.

ARGUMENTUM.

P. Lentulo et Q. Metello Coss. quum, agente Lentulo deprecante Cn. Pompeio, ab exsilio revocatus esset Cicero, in quo sedecim menses fuerat, populo in hac oratione gratias egit. Omnis ergo oratio versatur in demonstranda beneficii sibi tributi magnitudine; quod haec ipsa est grati animi significatio, quum, quantum sit beneficium, intelligere nos ostendimus, et facilius fidem facimus gratum, nobis beneficium esse. Haec demonstratio duas partes habet: prima comparat hunc praesentem statum suum, quem populo debebat, cum superiori, illumque huic longe praefert, quamquam et illum amplissimum fuisse fatetur; altera autem restitutionem suam comparat cum restitutione aliorum Consularium, P. Popilii, Q. Metelli Numidici, et C. Marii, seque multo honorificentius esse restitutum ostendit: quum illi, deprecantibus propinquis multis, rogantibus tribunis tantum, restituti sint, ipse autem nemine praeter fratrem supplicante, SCto et lege, totius Italiae consensione, incredibili bonorum omnium studio, agente Lentulo, deprecante Pompeio revocatus sit. In conclusione populo suam fidem, pietatem, omniaque pollicetur, quae ab homine grato in populum et rempublicam proficisci possint.

1 Quod precatus a Iove Optimo Maximo, ceterisque
I diis immortalibus, sum, Quirites, eo tempore, cum me

fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio, concordiaque devovi, ut, si meas rationes umquam vestrae saluti anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem, mea voluntate susceptam: sin et ea, quae ante gesseram, conservandae civitatis causa gessissem, et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem: ut, quod odium scelerati homines et audaces in rempublicam et in omnes bonos conceptum iamdiu continerent, id in me uno potius, quam in optimo quoque, et in universa republica deficeret: hoc si animo in vos liberosque vestros fuissem, ut aliquando vos, patres conscriptos, Italiamque universam, memoria mei, misericordia, desideriumque teneret: eius devotionis me esse convictum iudicio deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino, immortalique vestro,
maxime laetor, Quirites. Etsi homini nihil est magis 2
optandum, quam prospera, aequabilis, perpetuaque fortuna, secundo vitae sine ulla offensione cursu: tamen, si mihi tranquilla et placata omnia fuissent, incredibili quadam, et paene divina, qua nunc, vestro beneficio fruor, laetitiae voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi a natura datum est, quam sui cuique liberi? mihi vero, et propter indulgentiam meam, et propter excellens eorum ingenium, vita sunt mea cariores: tamen non tanta voluptate erant suscepti, quanta nunc sunt
restituti. Nihil cuiquam fuit umquam iucundius, quam 3
mihi meus frater; non tam id sentiebam, cum fruebar, quam tunc, cum carebam; et posteaquam vos me illi, et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae recuperatae, plus mihi nunc voluptatis afferunt, quam tunc (1) incolumes afferebant. Amicitiae, consuetudines, vicinitates, clientelae, ludi denique, et dies festi, quid haberent voluptatis, ca-
rendo magis intellexi, quam fruendo. Iam vero honos, 4
dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata,

---

(1) incolumitates.

illustriora videntur, quam si obscurata non essent. Ipsa autem patria, dii immortales! dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis (1) habeat! Quae species Italiae! quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui agri! quae fruges! quae pulchritudo urbis! quae humanitas civium! quae reipublicae dignitas! quae vestra maiestas! Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. Sed tamquam bona valetudo iucundior est eis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui numquam aegro corpore fuerunt: sic ea omnia desiderata magis,
2 quam assidue percepta, delectant. Quorsum igitur haec
5 disputo? quorsum? ut intelligere possitis, neminem um
quam tanta eloquentia fuisse, neque tam divino atque incredibili genere dicendi, qui vestrorum magnitudinem multitudinemque benefeciorum, quae in me, fratremque meum, et liberos nostros contulistis, non modo augere, aut ornare oratione, sed enumerare, aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a vobis natus sum consularis. Illi mihi fratrem, incognitum, qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum et incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempublicam illis accepi temporibus eam, quae paene amissa esset; a vobis iam recuperavi, quam aliquando omnes unius opera servatam iudicaverunt. Dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa praeterea a diis immortalibus optata consecuti sumus. Nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus caruissemus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos assecuti, nunc a vobis universos habemus: ut, quantum antea parentibus, quantum diis immortalibus, quantum vobismetipsis, tantum hoc tempore (2) uni populo Romano debeamus.

6 Nam cum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim, tum in stu-

(1) habet.

(2) universim cuncto p. R.

diis vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non
solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem
auxisse videamini. Non enim pro meo reditu, ut pro P. 3
Popillii, nobilissimi hominis, adolescentes filii, et multi
praeterea cognati atque affines deprecati sunt; non, ut
pro Q. Metello, clarissimo viro, iam spectata aetate filius
(1) non L. Diadematus consularis, summa aucto-
ritate vir: non C. Metellus censorius: non eorum
liberi: non Q. Metellus Nepos, qui tum consula-
tum petebat, non sororum fillii, Lucullii, Servilii, Scipio-
nes. Permulti enim tum Metelli, aut Metellorum liberi
pro Q. Metelli reditu vobis ac patribus vestris supplica-
verunt. Quodsi ipsius summa dignitas maximaeque res
gestae non satis valerent: tamen filii pietas, propinquo-
rum preces, adolescentium squalor, maiorum natu lacry-
mae populum Romanum movere potuerunt. Nam C. Ma- 7
rii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestra
patrumque memoria, tertius ante me consularis, subiit
indignissimam fortunam praestantissima sua groria, dissi-
milis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit; sed
in discessu civium, exercitu se armisque revocavit. Me
autem nudum a propinquis, nulla cognatione munitum,
nullo armorum ac tumultus metu, C. Pisonis, generi mei,
divina quaedam et inaudita (2) pietas atque virtus, frat-
risque mei miserrimi atque optimi quotidianae lacrymae,
sordesque lugubres a vobis deprecatae sunt. Frater erat 8
unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret: qui suo
fletu desiderium mei, memoriamque renovaret; qui sta-
tuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem
subire fortunam, et tanto in me amore exstitit, ut nega-
ret fas esse, non modo domicilio, sed ne sepulcro qui-
dem se a me esse seiunctum. Pro me praesente senatus,
hominumque praeterea viginti millia vestem mutaverunt:
pro eodem (3) absente unius squalorem sordesque vidi-

(1) abest *non*

(2) auctoritas a. v.

(3) me abs.

stis. Unus hic, qui domi, qui in foro posset esse mihi
pietate filius, inventus est beneficio parens, amore idem,
qui semper fuit, frater. Nam coniugis miserae squalor
et luctus, atque optimae filiae moeror assiduus, filiique
parvi desiderium mei, lacrymaeque pueriles, aut itineri-
bus necessariis, aut magnam partem tectis ac tenebris
4 continebantur. Quare hoc maius est vestrum in nos
promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed
nobismetipsis nos reddidistis.

9 Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare
non potui, mihi, ad deprecandam calamitatem meam non
affuerunt: sic, illud, quod mea virtus praestare debuit,
adiutores, auctores, hortatoresque ad me restituendum
ita multi fuerunt, ut longe superiores omnes hac digni-
tate copiaque superarem. Numquam de P. Popillio, cla-
rissimo atque fortissimo viro, numquam de Q. Metello,
nobilissimo et constantissimo cive, numquam de C. Mario,
custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio
10 facta est. Tribunitiis (superiores) illi rogationibus, nulla
auctoritate senatus sunt restituti. Marius vero non modo
non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus:
nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed
exercitus âtque arma valuerunt. At de me, ut valeret,
semper senatus flagitavit, ut aliquando perficeretur, cum
primum licuit, frequentia atque auctoritate perfecit. Nul-
lus in eorum reditu motus municipiorum et coloniarum
factus est; at me in patriam ter suis decretis Italia cun-
cta revocavit. Illi, inimicis interfectis, magna civium caede
facta, reducti sunt: ego iis, a quibus eiectus sum, pro-
vincias obtinentibus, inimico autem optimo viro et mitis-
simo, altero consule referente reductus sum: cum is ini-
micus, qui ad meam perniciem vocem suam communi-
bus hostibus praebuisset, spiritu duntaxat viveret, re qui-
5 dem infra omnes mortuos amandatus esset. Numquam
11 de P. Popillio L. Opimius, fortissimus consul numquam
de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus,
sed ne is quidem qui secutus est, M. Antonius, homo
eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut po-
pulum est cohortatus. At pro me superiores consules sem-

per, ut referrent, efflagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiae causa facere viderentur, quod alter mihi affinis erat, alterius causam capitis receperam : qui provinciarum foedere irretiti, totum illum annum querelas senatus, luctum bonorum, Italiae gemitum pertulerunt. Kalendis vero Ian. posteaquam orba respublica consulis fidem, tamquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus consul, parens, (1) deus salutis nostrae, vitae, fortunae, memoriae, nominis, simulac de solemni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum iudicavit. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus ple- 12
bis, quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaveram, cum et cunctus ordo, et multi eum summi viri orarent, et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes eius flens iaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset : quae deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur, sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumta est. Postea res acta est in senatu alia nulla; et cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspecta senatus, causa ad vos mense Ian. deferebatur. Hic tantum interfuit inter me et inimicos meos. 13
Ego, cum homines in tribunali Aurelio palam sonscribi centuriarique vidissem: cum intelligerem, veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas : cum viderem, ex ea parte homines, cuius partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse, aut desertores salutis meae; cum duo consules, emti pactione provinciarum, auctores se inimicis reipublicae tradidissent, cum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum domesticis hostibus dedissent: cum senatus equitesque Romani flere pro me, ac, mutata veste, vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur: cum omnium provinciarum pactiones, cum omnia cum omnibus foedera, reconciliationes gratiarum, sanguine meo sancirentur; cum omnes boni non recusarent, quin vel pro me, vel

---

(1) deus, salus nostrae vitae.

mecum perirent: armis decertare pro mea salute nolui, quod et vincere et vinci luctuosum reipublicae fore puta-
14 vi. At inimici mei, mense Ian. cum de me ageretur, corporibus civium trucidatis, flumine sanguinis meum re-
6 ditum intercludendum putaverunt. Itaque cum ego abfui, eam rempublicam habuistis, ut aeque me, atque illam, restituendam putaretis. Ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla iudicia, vis et ferrum in foro versarentur; cum privati se parietum praesidio, non legum tuerentur, tribuni plebis, vobis inspectantibus, vulnerarentur, ad magistratuum domos cum ferro et facibus iretur, consulis fasces frangerentur, deorum immortalium templa incenderentur: rempublicam esse nullam putavi. Itaque neque, republica exterminata, mihi locum in hac urbe esse duxi: nec, si illa restituere-
15 tur, dubitavi, quin me secum ipsa reduceret. An ego, cum mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis reipublicae periculosissimis temporibus aedilis curulis, me consule, omnium meorum consiliorum particeps periculorumque socius fuisset: dubitarem quin is me, confectum consularibus vulneribus, consulari medicina ad salutem reduceret? Hoc duce, collega autem eius, clementissimo atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adiuvante, reliqui magistratus paene omnes, fuerunt defensores salutis meae: ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis, T. Annius et P. Sextius, praestanti in me benevolentia et divino studio exstiterunt. Eodemque P. Lentulo auctore, et pariter referente collega, frequentissimus senatus uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam, quibus potuit, verbis amplissimis ornavit; salutem vobis,
16 municipiis coloniisque omnibus commendavit. Ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, consules, praetores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta, semper a vobis deprecata est. Denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores,
7 testes, laudatoresque fuerunt. Quorum princeps ad cohortandos vos, et ad rogandos fuit Cn. Pompeius, vir omnium,

qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia ac gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quae universae reipublicae, salutem, otium, dignitatem. Cuius oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita. Primum vos docuit, meis consiliis rempublicam esse servatam, causamque meam cum communi salute coniunxit, hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis bene meriti defenderetis: tum in perorando posuit, vos rogari a senatu, rogari ab equitibus Romanis, rogari ab Italia cuncta: denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit. Huic ego homini, Quirites, tantum 17
debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Huius consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, iisdem centuriis, quibus collocaratis, reposuistis. Eodem tempore audistis, eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes praetorios, eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque cum P. Servilius, gravissimus vir et ornatissimus civis, dixisset, opera mea rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium, L. Gellii; qui, quia suam classem attentatam magno cum suo periculo paene sensit; dixit in concione vestra: *si ego consul, cum fui, non fuissem, rempublicam funditus interituram fuisse*

En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate 8
senatus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum 18
omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompeio, omnibus hominibus faventibus, diis denique immortalibus, frugum ubertate, copia, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipublicae restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor; primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse solent, eadem me erga populum Romanum semper fore, numenque vestrum aeque mihi grave et sanctum, ac deo-

rum immortalium, in omni vita futurum: deinde, quo-
niam me in civitatem respublica ipsa reduxit, nullo me
19 loco reipublicae defuturum. Quodsi quis existimat, me
aut voluntate esse mutata, aut debilitata virtute, aut
animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis
et iniuria, et sceleratorum hominum furor detrahere,
eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non
potest, id manet et permanebit. Vidi ego fortissimum vi-
rum, municipem meum, C. Marium, quoniam nobis,
quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui
haec delere voluissent, sed etiam cum fortuna bellige-
randum fuit: eum tamen vidi, cum esset summa sene-
ctute, non modo non infracto animo, propter magnitudi-
20 nem calamitatis, sed confirmato atque renovato. Quem
egomet dicere audivi, tum se fuisse miserum, cum ca-
reret patria, quam obsidione liberavisset; cum sua bona
possideri ab inimicis ac diripi audiret; cum adolescentem
filium videret eiusdem socium calamitatis: cum in palu-
dibus demersus, concursu ac misericordia Minturnensium
corpus ac vitam suam conservasset; cum parva navicula
trajectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos
inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate,
se non commissurum, ut, cum ea, quae amiserat, sibi
restituta essent, virtutem animi non haberet, quam num-
quam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum inte-
rest: quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re
inimicos suos ultus est, armis; ego qua consuevi, utar;
quoniam illi arti in bello ac seditione locus est, huic
21 in pace atque otio; quodque ille animo irato nihil
nisi de inimicis ulciscendis agebat: ego de ipsis inimicis
tantum, quantum mihi respublica permittet, cogitabo.
9 Denique, Quirites, quoniam me quatuor omnino genera
hominum violarunt: unum eorum, qui odio reipublicae,
quod eam ipsis invitis conservaram, mihi inimicissimi
fuerunt: alterum, qui, per simulationem amicitiae, nefarie
prodiderunt: tertium, qui, cum propter inertiam suam
eadem assequi non possent, inviderunt laudi et dignitati
meae: quartum, qui, cum custodes reipublicae esse (1)

(1) debuerunt.

deberent, salutem meam, statum civitatis, dignitatem eius
imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt: sic ulciscar
(1) genera singula, quemadmodum a quibusque sum
provocatus: malos cives, rempublicam bene gerendo;
perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo;
invidos, virtuti et gloriae serviendo, mercatores provincia-
rum, revocando domum, atque ab iis provinciarum ratio-
nem repetendo. Quamquam mihi maiori curae est, 22
quemadmodum quidem vobis, qui de me estis optime
meriti, gratiam referam, quam quemadmodum inimico-
rum iniurias crudelitatemque persequar. Etenim ulciscen-
dae uniuriae facilior ratio est, quam beneficii remuneran-
di: propterea quod, superiorem esse contra improbos,
minus est negotii, quam bonis exaequari: tum etiam ne
tam necessarium quidem est, male meritis, quam optime
meritis, referre, quod debeas. Odium vel precibus miti- 23
gari potest, vel temporibus reipublicae communique uti-
litate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetu-
state sedari: bene meritos quin colas, nec exorari fas
est, nec id reipublicae repetere utcunque necesse est,
neque est excusatio difficultatis, neque aequum est,
tempore et die memoriam beneficii definire. Postremo
qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur: at
gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta
vos in me contulistis, remunerandis est tardior: neque
solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam im-
pius appelletur, necesse est. (Atque in officio persolvendo
dissimilis est ratio, pecuniae debitae: propterea, quod
pecuniam qui retinet, non dissolvit; qui reddidit, non
habet: gratiam et qui retulit, habet; et qui habet, dis-
solvit.)

Quapropter memoriam vestri beneficii colam beni- 10
volentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, 24
sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii
permanebunt. In referenda autem gratia hoc vobis re-
promitto, semperque praestabo, mihi neque in consiliis de
republica capiendis diligentiam, neque in periculis a re

---

(1) facinorum singula.

publica propulsandis animum, neque in sententia simpliciter referenda, fidem; neque in hominum voluntatibus pro republica laedendis, libertatem, nec in perferendo labore industriam, nec in vestris commodis augendis, gratam animi benivolentiam defuturam. Atque haec cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut, cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim et numen tenetis, tum posteris vestris cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis iudicavit.

INDEX.

DUODECIM CICERONIS ORATIONUM SELECTARUM.